

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

02600026553

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ-ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ & ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΣΤΙΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

206
ΜΠΛΕ

Κωνσταντίνος Γ. Γιαννόπουλος

Οι απαρχές της Εποπτείας και της Διοίκησης στην ελληνική
πρωτοβάθμια εκπαίδευση
(1828-1914)

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2005

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

Οι απαρχές της Εποπτείας και της Διοίκησης στην ελληνική
πρωτοβάθμια εκπαίδευση
(1828-1914)

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
που υποβλήθηκε στον Τομέα Παιδαγωγικής
του Τμήματος Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας
της Φιλοσοφικής Σχολής
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Εξεταστική Επιτροπή

1. Χαράλαμπος Νούτσος, Καθηγητής Τμήματος ΦΠΨ-
Φιλοσοφική Σχολή – Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, επιβλέπων
2. Ελένη Μαραγκουδάκη, Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήματος
ΦΠΨ- Φιλοσοφική Σχολή- Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
3. Ελένη Σιάνου, Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήματος ΦΠΨ-
Φιλοσοφική Σχολή- Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Εγκρίθηκε με το υπ. αριθμ. 491 / 20.4.2005 Πρακτικό της
τριμελούς Εξεταστικής Επιτροπής του Τομέα Παιδαγωγικής του
Τμήματος Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Φιλοσοφίας του
Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Η έγκριση μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας από το Τμήμα
Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του
Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αποδοχή των απόψεων
του συγγραφέα.

(v. 5343/32, άρθρο 202 §2)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	6
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	7
I. Εισαγωγή	8
A. <i>Επίλογή του θέματος</i>	8
B. <i>Κριτήρια επιλογής του θέματος</i>	11
Γ. <i>Επισκόπηση των δεδομένων και της βιβλιογραφίας</i>	12
II. Αντικείμενο και υποθέσεις της έρευνας	19
III. Θεωρητικές παραδοχές	20
IV. Η μέθοδος της έρευνας	21
A. <i>Υλικό της έρευνας</i>	21
B. <i>Περιοδολόγηση</i>	22
Γ. <i>Η μέθοδος έρευνας των δεδομένων</i>	23
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ.....	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Η πρώτη περίοδος (1828-1864)	28
<i>Η εμφάνιση του θεσμού της εποπτείας στο νεοελληνικό κράτος</i>	28
<i>Το πλαίσιο εφαρμογής της εποπτείας κατά την επαναστατική περίοδο</i>	30
A. Μορφή της εποπτείας	33
1. Φορείς της εποπτείας.....	33
2. Αρμοδιότητες και καθήκοντα των φορέων εποπτείας.....	39
B. Περιεχόμενο της εποπτείας	44
1. Ο εκπαιδευτικός.....	44
2. Οι σχολικές και διδακτικές πρακτικές.....	47
3. Οι στόχοι του σχολείου.....	49

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η δεύτερη περίοδος (1864-1895).....	51
A. Η μορφή της εποπτείας.....	51
1. Φορείς της εποπτείας.....	51
2. Οι αρμοδιότητες των φορέων εποπτείας.....	55
B. Περιεχόμενο της εποπτείας.....	57
1. Ο εκπαιδευτικός.....	57
2. Σχολικές και διδακτικές πρακτικές.....	67
3. Οι στόχοι του σχολείου.....	69
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η τρίτη περίοδος (1895-1914).....	72
A. Η μορφή της εποπτείας.....	72
1. Φορείς της εποπτείας.....	72
2. Αρμοδιότητες των φορέων εποπτείας.....	77
B. Το περιεχόμενο της εποπτείας.....	81
1. Ο εκπαιδευτικός.....	81
2. Σχολικές και διδακτικές πρακτικές.....	86
3. Οι στόχοι του σχολείου.....	89
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ	
ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ.....	92
Εποπτεία και εκπαιδευτική πολιτική, 1828-1914.....	93
I. Ο χαρακτήρας της εποπτείας.....	93
II. Εποπτεία και κοινωνική λειτουργία του σχολείου.....	98
ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	104
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ.....	107
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	117
ΠΙΝΑΚΑΣ ΟΝΟΜΑΤΩΝ.....	129

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η μορφή και το περιεχόμενο της εποπτείας στην ελληνική πρωτοβάθμια εκπαίδευση, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 1914, παρότι έχουν αποτελέσει αντικείμενο έρευνας, δεν έχουν μελετηθεί με συστηματικό τρόπο.

Στην εργασία μας επιχειρείται η συστηματική διερεύνηση της μορφής και του περιεχομένου της εποπτείας με την αξιοποίηση αρχειακού υλικού (νόμοι, σχέδια νόμων, εγκύκλιοι, εκθέσεις επιθεωρητών κ.α.). Διερευνώνται επίσης οι σχέσεις ανάμεσα στην μορφή και το περιεχόμενο της εποπτείας με την εκπαιδευτική πολιτική, τους εκπαιδευτικούς, το σχολικό δίκτυο, καθώς και τις μεταβολές στην έκταση, την οργάνωση και τη δομή του ελληνικού κράτους.

Στο πρώτο μέρος της εργασίας γίνεται επισκόπηση των δεδομένων και της βιβλιογραφίας και παρουσιάζεται το υλικό και η μέθοδος της έρευνας. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται η ανάλυση των δεδομένων και διερευνώνται οι σχέσεις ανάμεσα στη μορφή και το περιεχόμενο της εποπτείας κάθε περιόδου. Στο τρίτο μέρος επιχειρείται η ερμηνεία των δεδομένων και παρουσιάζονται τα γενικά συμπεράσματα.

Στην ολοκλήρωση της εργασίας αυτής η συνεχής βοήθεια του επιβλέποντα καθηγητή και δασκάλου μου, Χαράλαμπου Νούτσου ήταν για μένα πολύτιμη. Η ανάλυση και επεξεργασία των δεδομένων και ειδικότερα η εξέταση της εποπτείας στο έδαφος της ιστορικής πραγματικότητας οφείλουν πολλά στο χρόνο που αφιέρωσε για την επίβλεψη της εργασίας. Θέλω ακόμη να ευχαριστήσω το φίλο και συνάδελφο Βαγγέλη Γούλα, για το χρόνο που διέθεσε κι αυτός συζητώντας μαζί μου θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα της εργασίας. Του οφείλω πολλά. Επίσης, θέλω να ευχαριστήσω τον συνάδελφο και συμφοιτητή μου Κώστα Διαμαντή, για τις πολύτιμες συμβουλές του. Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω τους υπεύθυνους της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πατρών που μου επέτρεψαν να εργαστώ στο αρχειακό υλικό, το οποίο διέθεταν.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

**ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΣ
ΕΡΕΥΝΑΣ**

I. Εισαγωγή

A. *Επιλογή του θέματος*: Τα ζητήματα, τα οποία αφορούν την αλλαγή του ισχύοντος τρόπου εποπτείας, με τη σύστοιχη εφαρμογή μεθόδων ατομικής αξιολόγησης του εκπαιδευτικού, μετά από μια περίοδο «απουσίας» τους είκοσι πέντε περίπου ετών, αποτελούν προτεραιότητα της παρούσας εκπαιδευτικής πολιτικής.

Ειδικότερα στην ελληνική εκπαίδευση, το τελευταίο διάστημα παρακολουθούμε τη σχετική συζήτηση καθώς και τις απόπειρες νομοθετικής ρύθμισης μιας σειράς ζητημάτων, τα οποία φαίνεται να σχετίζονται με μια ειδικού τύπου «τεχνολογία της εξουσίας», που την κάνουν να εμφανίζεται ως «γραφειοκρατική, κανονιστική και προσανατολισμένη στα σχολικά επιτεύγματα»¹. Η τελική ρύθμιση μιας ορισμένης αξιολόγησης, όπως αποτυπώνεται στους Ν.2525/1997 και 2986/2002², έπειτα από μια περίοδο ζυμώσεων, φαίνεται να περνά σταδιακά στη τελική φάση της υλοποίησης. Ο επιδιωκόμενος γενικός στόχος κατά τους υπεύθυνους σχεδιαστές της εκπαιδευτικής πολιτικής, είναι η ανταπόκριση του σχολείου στις απαιτήσεις της παρούσας οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας, δηλ. η προσαρμογή του στα οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά δεδομένα, με βάση τους όρους τους οποίους θέτουν οι κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις.³

¹ Σχετικά βλ., Νούτσος Χ., «Η ιδεολογία της αξιολόγησης στην εκπαίδευση», εισήγηση σε Συνέδριο με θέμα: *Ιδεολογικά ρεύματα και τάσεις της διανοήσης στη σημερινή Ελλάδα*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα, 2002, σ.244-249. Στο κείμενο αυτό τονίζεται πως «τόσο ο κυρίαρχος λόγος για το σχολείο όσο και οι σύστοιχες πρακτικές τείνουν να συγκροτήσουν μια νέα (;) μορφή νομιμοποίησης της διευρυμένης αναπαραγωγικής λειτουργίας του σήμερα». Αυτό για να επιτευχθεί χρειάζονται: «α) να διαχυθεί η τεχνοκρατική ιδεολογία στις αντιλήψεις και πρακτικές της πλειοψηφίας των εκπαιδευτικών και β) η διάχυση αυτή οφείλει να μορφοποιηθεί και θεσμικά». Ο συγγραφέας επισημαίνει ακόμα πως η νέα αξιολογική πρακτική που διαφαίνεται, μπορεί να αξιοποιηθεί όχι μόνο για «την ενίσχυση της κυρίαρχης αστικής αντίληψης για την εξατομίκευση του κοινωνικού στο σχολείο αλλά και για τη μετάθεση του ενδιαφέροντος για την αξιολόγηση από το πεδίο των ενδοσχολικών διαδικασιών στο πεδίο των σχολικών και διασχολικών επιτευγμάτων. Ακόμα περισσότερο στην ανάδειξη των εκπαιδευτικών ως «υπόλογων της ποιότητας» των μαθητικών επιδόσεων».

² Ν. 2689, «Οργάνωση των περιφερειακών υπηρεσιών της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου και των εκπαιδευτικών, επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και άλλες διατάξεις», *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, αριθμ. 24/ 13 Φεβρουαρίου 2002, τεύχ. Α!

³ Η σύνδεση του σχολείου με τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές προτεραιότητες των κυρίαρχων κοινωνικών δυνάμεων διατυπώνεται ως αναγκαιότητα στο σύνολο των βασικών κειμένων εκπαιδευτικής πολιτικής του ΥΠΕΠΘ και της Ε.Ε. Βλ. μεταξύ άλλων Π.Ι.- ΥΠΕΠΘ., *ΔΕΠΠΣ*, Αθήνα 2002, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Οι συγκεκριμένοι μελλοντικοί στόχοι των εκπαιδευτικών συστημάτων*, COM(2001) 59 final, Βρυξέλλες 31-01-2001, κ.α.

Το σχολείο- ως «πεδίο», στο οποίο παρέχεται, συστηματικά, γνώση και αγωγή- δεν λειτουργεί σε κοινωνικό κενό και ούτε είναι ουδέτερο και υπερκείμενο των κοινωνικών διεργασιών. Αποτελεί πεδίο κοινωνικών συγκρούσεων, οι οποίες παίρνουν παιδαγωγική μορφή και έχουν, ιστορικά, ως αποτέλεσμα την αποκαλούμενη «σχετική αυτονομία» του σχολείου. Με βάση επίσης ορισμένες θεωρητικές οπτικές, τις οποίες υιοθετούμε, αποτελεί μηχανισμό, ελεγχόμενο από τις κάθε φορά κυρίαρχες κοινωνικές τάξεις (ή έναν ορισμένο συνασπισμό εξουσίας) - και όχι απλά κοινωνικό θεσμό με μια «ουδέτερη» πολιτικά και κοινωνικά λειτουργία, προς εξυπηρέτηση του «γενικού κοινωνικού συμφέροντος». Η θεσμοκρατική - λειτουργιστική προσέγγιση δεν μας βοηθά να διακρίνουμε και να κατανοήσουμε τις πολιτικές συγκρούσεις που διεξάγονται εντός του «θεσμού».

Οι κυρίαρχες κοινωνικές τάξεις, στην προσπάθειά τους να υπερασπίσουν τις ποικίλες ανάγκες και συμφέροντά τους, χρησιμοποιούν το σχολικό μηχανισμό (κι όχι μόνο αυτόν) για τη νομιμοποίηση, με βάση μια ορισμένη ιδεολογία, των επιλογών τους. Προσδιορίζουν «αυθαίρετα» τον χαρακτήρα και το περιεχόμενο της σχολικής γνώσης, εφαρμόζουν σύστοιχες πρακτικές και ασκούν εκπαιδευτική πολιτική με απώτερο σκοπό την αναπαραγωγή των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων και μάλιστα σε διευρυμένη-ιστορικά διαπιστωμένη- μορφή. Αν επιδιώξουμε να προσδιορίσουμε, στην παρούσα φάση, την εφαρμοζόμενη εκπαιδευτική πολιτική, θα λέγαμε πως κινείται στα πλαίσια νεοφιλελεύθερων επιλογών, οι οποίες φαίνεται να κυριαρχούν τόσο σε εθνικό επίπεδο όσο και σε αυτό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μια και οι ποικιλότερες εξαρτήσεις της χώρας μας από τον υπερεθνικό αυτό σχηματισμό είναι σε όλους γνωστές¹.

¹ Για μια κριτική αποτίμηση των επιλογών αυτών, ιδιαίτερα στον αγγλοσαξονικό χώρο βλ. τις αναλύσεις στις δύο μελέτες του Apple M., «Ρητορικές μεταρρυθμίσεις: αγορές, πρότυπα απόδοσης και ανισότητα», και του ίδιου «Αν η αξιολόγηση των εκπαιδευτικών είναι η απάντηση, ποια είναι η ερώτηση;» στο Κάτσικας Χ.- Καββαδίας Γ., *Η αξιολόγηση στην εκπαίδευση, Ποιος, ποιον και γιατί*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2002, σ. 99-111 το πρώτο κείμενο και σ. 151-159 το δεύτερο. Στον ελληνικό χώρο μεταξύ άλλων βλ. Νούτσος Μ., «Εκπαιδευτικοί και φαντάσματα αξιολόγησης», *Περ. Εκπαιδευτική Κοινότητα* τ.60, 2001, σ.24-29, του ίδιου, «Οι εκπαιδευτικοί και η ιδεολογία του επαγγελματισμού», εισήγηση στο *Συνέδριο της ΟΛΜΕ με θέμα: Ο Εκπαιδευτικός μπροστά στην Ευρώπη που αλλάζει*, Εκδ. ΟΛΜΕ, Αθήνα, 1993, σ.38-49, Μαυρογιώργος Γ., «Η αξιολόγηση του «Εκπαιδευτικού Έργου» και το ψευδεπίγραφο Προεδρικό Διάταγμα», Εισήγηση στο ίδιο *Συνέδριο της ΟΛΜΕ*, σ.133-158., του ίδιου, «Αξιολόγηση του εκπαιδευτικού: Η εναρμόνιση του πανοπιστισμού» στο Κάτσικας Χ.- Καββαδίας Γ., *Η αξιολόγηση στην εκπαίδευση ..κτλ.*, ο.π., σ. 139-140, του ίδιου, *Εκπαιδευτική πολιτική και στρατηγικές νομιμοποίησης*, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Φ.Π.Ψ., Τομέας Παιδαγωγικής, Ιωάννινα, 2003, του ίδιου, «Βασική Εκπαίδευση και Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών: Πτυχές ισομορφισμού στην Ευρωπαϊκή Διάσταση», εισήγηση στο ευρωπαϊκό συνέδριο με θέμα: *Ο Έλληνας εκπαιδευτικός και η Ευρωπαϊκή του Διάσταση*, Αθήνα, 1993, Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη, Εκπαιδευτήρια Γείτονα, σ.138-160 και Αλεξίου Θ., *Εργασία, Εκπαίδευση και Κοινωνικές Τάξεις. Το ιστορικό- θεωρητικό πλαίσιο*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2002.

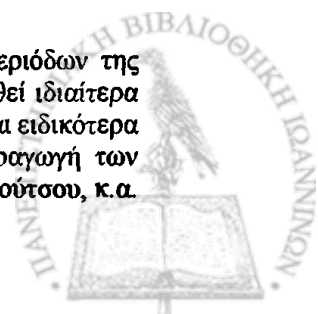

Όπως έχει επισημανθεί, από μεγάλο μέρος των σύγχρονων μελετητών, τα προβλήματα του παρόντος μπορούμε να τα κατανοήσουμε καλύτερα μέσα από τη διερεύνηση του παρελθόντος τους και των συναρτήσεών τους¹. Αν δηλαδή επιδιώξουμε να ερμηνεύσουμε ένα ζήτημα του παρόντος, τότε η αναδρομή στο παρελθόν του και στην ιστορία του, μπορεί να μας δώσει αποκαλυπτικές μαρτυρίες για τις μορφές και το περιεχόμενο που αυτό έλαβε στις διάφορες κοινωνικοπολιτικές ιστορικές φάσεις. Μ' αυτό τον τρόπο μπορεί να διαπιστωθεί εάν το σημερινό ζήτημα σχετίζεται με νέες ανάγκες ή αποτελεί, ίσως με κάποιες παραλλαγές στη μορφή του, και κάτω από την παρουσία διαφορετικών ιστορικών καταστάσεων (συγκυρία), «επανάληψη» παλαιότερων «δοκιμασμένων» μορφών και πρακτικών, με στόχο την εξασφάλιση σύστοιχων αποτελεσμάτων.

Αντίστοιχα τα ζητήματα για την εποπτεία και αξιολόγηση του εκπαιδευτικού και του εκπαιδευτικού έργου όπως αποκαλούνται σήμερα, μπορούν να μελετηθούν και μέσα από τη διερεύνηση της ιστορικής διαδρομής τους. Η εξέταση αυτή μπορεί να μας βοηθήσει να διακρίνουμε το βαθμό και την έκταση που τέτοια ζητήματα απασχόλησαν στο παρελθόν την ελληνική κοινωνία. Ακόμα εάν και με ποιο συγκεκριμένο τρόπο, η εκπαιδευτική πολιτική των τότε κυρίαρχων δυνάμεων έθετε αυτά τα ζητήματα, δηλ. τις μεθοδεύσεις τους, την ένταση που κατά καιρούς έπαιρναν και για ποιους λόγους, τις τακτικές που εφαρμόστηκαν, την αποδοχή ή την αντίσταση που έτυχαν από τον εκπαιδευτικό κόσμο και τα αποτελέσματα στα οποία κατέληξαν. Μια τέτοια προσέγγιση θεωρούμε πως μπορεί να καταγράψει με σχετική πληρότητα την ιστορικά και κοινωνικά προσδιορισμένη «κίνηση» των εκπαιδευτικών ζητημάτων και να βοηθήσει στη διερεύνηση αντίστοιχων προβλημάτων στη σύγχρονη πραγματικότητα.

Η ενασχόληση με την ιστορική πορεία διαμόρφωσης των εποπτικών και διοικητικών μηχανισμών στην ελληνική πρωτοβάθμια εκπαίδευση, εντάσσεται έτσι σε μια προσπάθεια διερεύνησης του χαρακτήρα και των μορφών, που σε συγκεκριμένες περιόδους έλαβε η εποπτεία στην εκπαίδευση. Η διερεύνηση αυτή σε συνδυασμό με την εξέταση των κοινωνικό-πολιτικών συνθηκών, στις οποίες σχεδιάστηκαν, υλοποιήθηκαν και αξιοποιήθηκαν η μορφή και το περιεχόμενο της

¹ Η ανασυγκρότηση της ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας προηγούμενων περιόδων της εκπαιδευτικής πολιτικής και γενικότερα της νεοελληνικής κοινωνίας, μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα χρήσιμη κατά την εξέταση και σύγχρονων προτεραιοτήτων της εκπαιδευτικής πολιτικής και ειδικότερα στην διερεύνηση του ιδιαίτερου ρόλου που έχει ο σχολικός μηχανισμός στην αναπαραγωγή των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων. Βλπ, το έργο των Κ. Τσουκαλά, Α. Φραγκουδάκη, Χ. Νούτσου, κ.α.

εποπτείας σε κάθε περίοδο, μπορεί να μας βοηθήσει στην πληρέστερη κατανόηση όψεων της κοινωνικής λειτουργίας του σχολείου.

Η περίοδος την οποία καλύπτει η εργασία μας ξεκινά το 1828, αφού από τότε έχουμε ουσιαστικά ελληνικό κράτος και τελειώνει το 1914, με το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων, όπου τότε φαίνεται να ολοκληρώνεται ένας μεγάλος κύκλος προσπαθειών διαμόρφωσης του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Θεωρούμε, ότι η περίοδος αυτή είναι διακριτή και συνιστά ένα σχετικά αυτοτελές πεδίο μελέτης. Στην περίοδο αυτή εγγράφονται οι αρχικές προσπάθειες συγκρότησης της ελληνικής πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, ρυθμίζονται τα ζητήματα, τα οποία σχετίζονται με τη μορφή και το περιεχόμενο που θα λάβει η εποπτεία, γίνονται προσπάθειες προσαρμογής της στις γεωγραφικές, πληθυσμιακές και γενικότερα κοινωνικές μεταβολές, τις οποίες υφίσταται το σχολικό δίκτυο και τέλος παρακολουθεί τις εξελίξεις στην παιδαγωγική σκέψη και πρακτική της εποχής. Το 1914, η έκταση της Ελλάδας φτάνει στα σημερινά περίπου όριά της, ενώ από τότε οι δομές της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας, καθώς επίσης και του σχολικού μηχανισμού, προσλαμβάνουν χαρακτηριστικά παρόμοια με τα σημερινά.

Β. Κριτήρια επιλογής του θέματος: Τα κριτήρια, με βάση τα οποία έγινε η επιλογή του θέματος, απορρέουν από την ίδια τη φύση του θέματος. Η απαρίθμησή τους δεν συνιστά και αξιολογική τοποθέτησή τους:

1. Η καθημερινή εκπαιδευτική πρακτική, στην οποία συμμετείχαμε ως δάσκαλοι της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, μας έδειξε πως τα ζητήματα της διοίκησης και της εποπτείας επηρεάζουν τις πρακτικές των εκπαιδευτικών και τις σχέσεις σχολείου - κοινωνίας. Επιλέξαμε να ασχοληθούμε με το ζήτημα της εποπτείας και διοίκησης στην ελληνική πρωτοβάθμια εκπαίδευση, γιατί έχουμε την πεποίθηση πως η διερεύνησή του μπορεί να μας βοηθήσει στην κατανόηση πλευρών της κοινωνικής λειτουργίας του σχολείου.

2. Η εξέταση του θεσμικού πλαισίου αλλά και της δράσης προσώπων, τα οποία ως στελέχη ασκούσαν εποπτεία, μπορεί να μας βοηθήσει στην επισήμανση των σχέσεων εποπτείας και διοίκησης με την εκπαιδευτική πολιτική στις αντίστοιχες ιστορικές περιόδους.

3. Η μορφή και το περιεχόμενο των εποπτικών και διοικητικών μηχανισμών την περίοδο που εξετάζουμε, προϋποθέτουν ένα σύνολο προηγούμενων ιδεολογικών και πολιτικών επιλογών, σιωπηρών ή φανερών. Η διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα

στις επιλογές αυτές και την εποπτεία, μπορεί να μας επιτρέψει τον εντοπισμό όψεων της εγγραφής του κοινωνικού ελέγχου στην δομή και την οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος.

4. Η περίοδος που επιλέξαμε περιέχει συγκεκριμένες μορφές οργάνωσης των εποπτικών και διοικητικών μηχανισμών. Πιο συγκεκριμένα στην περίοδο 1828-1914, περιλαμβάνονται και οι τρεις βασικές μορφές επιθεώρησης που χρησιμοποιήθηκαν κατά την εφαρμογή του θεσμού αυτού: του γενικού επιθεωρητή ως του μοναδικού κρατικού εκπροσώπου επιθεώρησης, των έκτακτων επιθεωρητών, οι οποίοι λειτούργησαν ευκαιριακά και σε μη σταθερή σχέση εργασίας και τέλος των μονίμων επιθεωρητών, οι οποίοι εξακολούθησαν να υφίστανται περίπου στο ίδιο πλαίσιο μέχρι την κατάργηση, πρόσφατα, του θεσμού αυτού.

Γ. *Επισκόπηση των δεδομένων και της βιβλιογραφίας:* Στην ενότητα αυτή θα επιχειρηθεί με συντομία, να εκτεθούν τα δεδομένα και οι προοπτικές που έχουν προσφέρει η Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης, η Ιστορία της εκπαίδευσης καθώς και οι συναφείς κλάδοι πάνω στα ζητήματα, τα οποία αφορούν την εποπτεία και τη διοίκηση ενός εκπαιδευτικού συστήματος. Με την παρουσίαση αυτή θα εξεταστούν τόσο οι θεωρητικές αφετηρίες όσο και τα εμπειρικά δεδομένα των μελετών σ' αυτόν τον τομέα. Ως αφετηρία της επισκόπησής μας χρησιμοποιήσαμε τη διερεύνηση των σχετικών λημμάτων που βρίσκονται στα εγκυκλοπαιδικά λεξικά¹. Έτσι στα λήμματα «επιθεωρητής» και «επιθεώρηση σχολείων» συλλέγουμε πληροφορίες για την εξέλιξη του θεσμού του επιθεωρητή, (με αρχή το 1895 και τη θέσπιση του Ν. ΒΤΜΘ¹) «το έργο του», «τα προσόντα του επιθεωρητή», «τι είναι επιθεώρηση σχολείων», «κανόνες επιθεωρήσεως», «κύριοι στόχοι κατά την επιθεώρηση», «σύνταξη εκθέσεως περί του σχολείου και του διδασκάλου» και «κοινοποίηση έκθεσης». Σε νεότερη έκδοση, στο ίδιο λήμμα περιλαμβάνονται εκτός από μια σύντομη ιστορική αναδρομή και μικρά αποσπάσματα εκθέσεων επιθεωρητών κατά την έκτακτη επιθεώρηση του 1883. Η αναφορά συμπληρώνεται με την καθιέρωση του θεσμού των «Γενικών επιθεωρητών» και δίνονται πληροφορίες μέχρι την κατάργησή του. Στο αντίστοιχο λήμμα για την «οργάνωση, διοίκηση και εποπτεία της εκπαίδευσης» διαπιστώσαμε ότι λείπει η ιστορική αναδρομή και παρουσιάζεται μόνο η τρέχουσα οργανωτική δομή του εκπαιδευτικού συστήματος και οι ρυθμίσεις της.

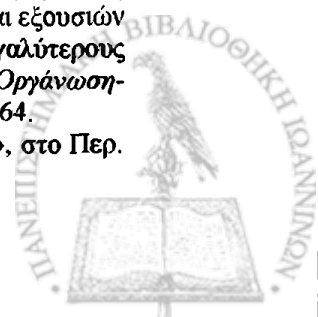
¹ Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα- Herder και τη νεότερη έκδοση, Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια -Λεξικό, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα.

Η μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας μας έδειξε πως η πλειοψηφία των μελετητών προσδιορίζει τη μορφή ενός εκπαιδευτικού συστήματος, ανάλογα με το σε ποια βαθμίδα της οργανωτικής κλίμακας συγκεντρώνεται το δικαίωμα των καθοριστικών αποφάσεων. Ανάλογα δηλαδή με το αν βρίσκεται στα πρόσωπα και τις υπηρεσίες της κεντρικής διοίκησης, στις τοπικές αρχές ή στους επικεφαλείς των επιμέρους εκπαιδευτικών μονάδων, τότε το εκπαιδευτικό σύστημα κρίνεται ως συγκεντρωτικό, δημοκρατικό ή αποκεντρωτικό. Το νεοελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, ως προς τις μεθόδους άσκησης της διοίκησης—ιδιαίτερα στο πρωτοβάθμιο και δευτεροβάθμιο επίπεδο—αρκετοί μελετητές το έχουν κατατάξει στα συγκεντρωτικά συστήματα¹. Αυτή είναι όμως η μία μόνο διάσταση του ζητήματος. Η άλλη — που συνήθως δεν διερευνάται—είναι ο αριθμός και το είδος των φορέων που μετέχουν στην λήψη των αποφάσεων. Έτσι, όπως χαρακτηριστικά προειδοποιούσε από το 1979 ο Α. Δημαράς, «οι χαρακτηρισμοί ως προς την έκταση του συγκεντρωτισμού δεν μπορεί να είναι μονολεκτικοί. Για να είναι χρήσιμοι σε γενικότερες διερευνήσεις και ερμηνείες, πρέπει να συμπληρώνονται με λειτουργικές περιγραφές»². Εδώ πρέπει να σημειώσουμε πως μια προσέγγιση, η οποία αναζητά τα χαρακτηριστικά του εκπαιδευτικού συστήματος αποκλειστικά στο ίδιο, αποδίδοντάς του αυτοποιητικές ιδιότητες, δεν μπορεί να είναι πλήρης και παραβλέπει ή υποβαθμίζει το κοινωνικό. Πίσω από αυτά τα χαρακτηριστικά υπάρχουν ιστορικά εκείνες οι κοινωνικές δυνάμεις, που ως υπεύθυνες στη χάραξη μιας συγκεκριμένης εκπαιδευτικής πολιτικής, επιδιώκουν τη σύστοιχη προς τα οικονομικά, πολιτικά και ιδεολογικά τους συμφέροντα, διαμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος. Ο ειδικός τρόπος με τον οποίο επιτυγχάνεται η μετάφραση των προτάσεών τους σε σχολικές και διδακτικές πρακτικές, συνιστά ένα προνομιακό πεδίο μελέτης μιας ιστορικής έρευνας με αυτό το αντικείμενο.

¹ Συγκεκριμένα στις διαπιστώσεις, οι οποίες αναφέρονται στην πρώτη «φάση» της διαμόρφωσης του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος (1833-1914), οι Α. Ανδρέου- Γ. Παλακωνσταντίνου επισημαίνουν: «Στη φάση αυτή και κυρίως κατά τη διαδικασία συγκεντροποίησης της διοίκησης και εποπτείας της εκπαίδευσης παγιώθηκαν τα χαρακτηριστικά της: συνύπαρξη διοικητικών και παιδαγωγικών αρμοδιοτήτων σ' όλη την ιεραρχία, μονόδρομη διαδικασία σχεδιασμού, και υλοποίησης, από την πολιτική ηγεσία και τα ανώτερα στελέχη της κεντρικής υπηρεσίας του Υπουργείου Παιδείας στη βάση (σχολεία, εκπαιδευτικοί), ομοιομορφία που προβλήθηκε ως καθολικότητα. Επακόλουθο αυτής της διαδικασίας της συγκεντροποίησης αρμοδιοτήτων και εξουσιών ήταν και η αύξηση του κρατικού (διοικητικού) προσωπικού, που θα συνεχιστεί με μεγαλύτερους ρυθμούς στη δεύτερη "φάση"», στο Ανδρέου Α., Παλακωνσταντίνου Γ., *Εξουσία και Οργάνωση- Διοίκηση του Εκπαιδευτικού Συστήματος*, Νέα Σύνορα – Λιβάνη, Αθήνα, Αθήνα, 1994, σ. 364.

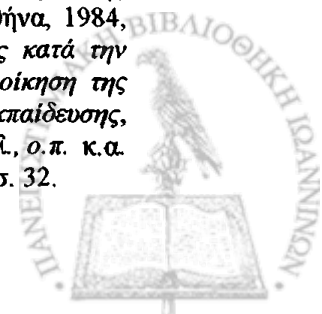
² Δημαράς Α., «Υπουργείο Παιδείας και εκπαιδευτική πολιτική, δοκίμιο προβληματισμού», στο Περ. *Σύγχρονα Θέματα*, τευχ. 4., 1979, σ.3-8.

Η επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας μας έδειξε ακόμη, πως η θεματική της Οργάνωσης και Διοίκησης της εκπαίδευσης στην Ελλάδα αναφέρεται κατά κύριο λόγο στην ισχύουσα εκπαιδευτική νομοθεσία (καταγραφή νομικών κειμένων), και πιο πρόσφατα με την αξιοποίηση γενικότερων εννοιών και προσεγγίσεων (κράτος δικαίου, θεωρίες οργάνωσης, μοντέλα διοίκησης κλπ) στον τρόπο άσκησης της εκπαιδευτικής διοίκησης. Αυτό το περιεχόμενο καθορίζει και τα όρια των εργασιών αυτών. Αυτό γίνεται περισσότερο κατανοητό αν λάβουμε υπόψη μας και το γεγονός ότι οι συγγραφείς των έργων αυτών υπήρξαν στη πλειοψηφία τους μέλη του διδακτικού προσωπικού των σχολών κατάρτισης ή επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών και στελεχών της διοίκησης της εκπαίδευσης. Στις εργασίες αυτές¹, συνοπτικά, υιοθετείται μια συμμορφωτική λογική για το δάσκαλο (όργανο της Πολιτείας) και η στάση του ορίζεται, όσον αφορά τα καθήκοντα και τα δικαιώματά του, στα πλαίσια της επίσημης εκπαιδευτικής πολιτικής.

Οι εργασίες αυτές, ακόμα και όταν αναφέρονται στην εξουσία, εστιάζουν σε επιμέρους χαρακτηριστικά (αυταρχισμός, συγκεντρωτισμός κ.α.) και επικεντρώνουν στην «αλληλεπίδραση» θεσμών και προσώπων, αγνοώντας ή υποβαθμίζοντας τον κοινωνικά προσδιορισμένο χαρακτήρα των ασύμμετρων, ιεραρχικά δομημένων σχέσεων. Η θεσμοκρατική – λειτουργιστική προσέγγιση των μελετών αυτών δεν μπορεί να ερμηνεύσει τις αλλαγές στη μορφή και το περιεχόμενο της οργάνωσης και διοίκησης του εκπαιδευτικού μηχανισμού, αφού δεν μπορεί να δει πως «οι μηχανισμοί είναι πάντα η υλοποίηση και συμπύκνωση των ταξικών σχέσεων»². Στις μελέτες αυτές η οργάνωση και διοίκηση ερμηνεύεται ως «ένταση» και «δύναμη» και δεν αναφέρονται στις κοινωνικές σχέσεις ως πεδίο, μέσα στο οποίο ασκείται η διοίκηση του εκπαιδευτικού συστήματος. Σύμφωνα με μια ορισμένη θεωρητική οπτική που υιοθετούμε «οι σχέσεις εξουσίας, έχοντας σαν πεδίο τους τις κοινωνικές σχέσεις, είναι ταξικές σχέσεις και οι ταξικές σχέσεις είναι σχέσεις εξουσίας, στο μέτρο που η έννοια της κοινωνικής τάξης δείχνει τα αποτελέσματα της δομής πάνω

¹ Ενδεικτικά αναφέρουμε τις εργασίες των: Κόκκοτας Α., *Οδηγός και νομολογία του διδασκάλου*, Πάτρα, Σεπτέμβριος 1958. Θεοδωρακόπουλος Ε., *Ισχύουσα νομοθεσία Δημοτικής Εκπαιδευσης*, Ιωάννινα, 1963. Παπαδάκης Γ., *Σύγχρονος οδηγός εκπαιδευτικού*, Αθήνα, 1971. Παλυβός Δ., *Η νέα σχολική νομοθεσία της Δημοτικής Εκπαιδευσης*, Αθήνα, 1979. Ευαγγελόπουλος Σ., *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, Οργάνωση και διοίκηση της εκπαίδευσης*, τομ. Α' και Β', Αθήνα, 1984. Δερβίσης Σ., *Οργάνωση και διοίκηση της εκπαίδευσης. Οργάνωση σχολείου και τάξης κατά την εκπαιδευτική νομοθεσία που ισχύει*, Θεσσαλονίκη, 1984. Σαΐτης Χ., *Οργάνωση και διοίκηση της εκπαίδευσης. Θεωρία και πράξη*, Αθήνα, 1992. Κωτσίκης Β., *Οργάνωση και διοίκηση της εκπαίδευσης*, εκδ. Έλλην, Αθήνα, 1993. Ανδρέου Α., Παπακωνσταντίνου Γ., *Εξουσία και Οργάνωση*, κτλ., ο.π. κ.α.
² Πουλιαντζής Ν., *Οι κοινωνικές τάξεις στο σύγχρονο καπιταλισμό*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1990, σ. 32.

στις πρακτικές, και η έννοια της εξουσίας τα αποτελέσματα της δομής πάνω στις σχέσεις των πρακτικών των τάξεων που “ανταγωνίζονται”»¹.

Η μελέτη του εκπαιδευτικού συστήματος και ιδιαίτερα των εποπτικών μηχανισμών του, σύμφωνα με την οπτική που υιοθετούμε, δεν μπορεί να αγνοεί τις σχέσεις ανάμεσα στο σχολείο και τις οικονομικές, πολιτιστικές και πολιτικές πλευρές της κοινωνίας, άρα, τη συμβολή του στη διευρυμένη αναπαραγωγή των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων². Η διερεύνησή του, με αυτή την οπτική, αποκτά τότε έναν άρρηκτο σύνδεσμο με την έννοια της κυρίαρχης ιδεολογίας του κράτους³. Θα διαπιστώσουμε δηλαδή, ότι σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα και ειδικότερα σε αυτά που αποκαλούνται διδακτικές και σχολικές πρακτικές και επιλεγμένη γνώση, εμπεριέχεται το στοιχείο της ιδεολογίας, το οποίο καθορίζει αποφασιστικά τη λειτουργία και την σκοπιμότητά του.⁴

Τα δεδομένα που έχει προσφέρει μια ορισμένη κοινωνιολογία της εκπαίδευσης μπορούν να μας βοηθήσουν σημαντικά στην αποσαφήνιση όψεων της εποπτείας και της διοίκησης στην ελληνική εκπαίδευση. Η προσπάθεια που ξεκίνησε ένα νέο της ρεύμα, από τη δεκαετία του 1970 κι έπειτα, με συγκεκριμένες θεωρητικές αναφορές και επεξεργασίες της μαρξιστικής σκέψης, αφορούσε τη διερεύνηση των σχέσεων σχολείου και κοινωνίας και κατ’ επέκταση των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα. Πρόκειται για τις λεγόμενες «θεωρίες της κοινωνικής αναπαραγωγής»⁵. Η

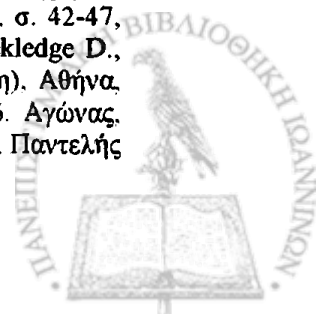
¹ Πουλιαντζάς Ν., *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, Τόμ. Α', Θεμέλιο, Αθήνα, 1980, σ. 141.

² Σχετικές προσεγγίσεις βλ. στους: Μαυρογιώργος Γ., «Αξιολόγηση του εκπαιδευτικού Γραφειοκρατική συμμόρφωση ή μετασχηματιστική παρέμβαση;» περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τευχ. 15, Αθήνα, 1984, σ. 11-19, του ιδίου, «Σχολικοί σύμβουλοι: Η πολιτική του ΥΠΕΠΘ, ή (αντί)στάση των εκπαιδευτικών και ο εγκιβωτισμός ενός θεσμού», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τευχ. 32, Αθήνα, 1987, σ. 16-19., Χασαπάκης Δ., «Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης», περ. *Ο Πολίτης*, τευχ. 35, Αθήνα, 1985, κα.

³ Σχετικά με τη χρήση του όρου κυρίαρχη ιδεολογία, βλ., Νούτσος Χ., *Προγράμματα μέσης εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος, (1931-1973)*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1999 (ανατύπωση), σ. 18 και σ. 41 (υποσημ. 1, εδαφ. ζ'). Για μια συνολική μελέτη των ζητημάτων, τα οποία αφορούν την ιδεολογία και το σχολείο ως Ιδεολογικό Μηχανισμό του Κράτους βλ. Αλτουσέρ Λ., *Θέσεις*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1999 (ζ' έκδοση), σ.69-121.

⁴ Για μια διεξοδική μελέτη της σχέσης των διδακτικών στόχων και της κυρίαρχης ιδεολογίας βλ. Νούτσος Μπ., *Διδακτικοί στόχοι και αναλυτικό πρόγραμμα*, εκδ. Δωδώνη, 1983.

⁵ Οι θεωρίες αυτές παρότι παρουσιάζουν μεταξύ τους διαφοροποιήσεις, χρησιμοποιώντας διαφορετικά εργαλεία ανάλυσης, μας έδωσαν τη γενική θέση ότι η εκπαίδευση παρόλα τα όρια σχετικής αυτονομίας που έχει από την κοινωνικο-οικονομική δομή, αποτελεί μηχανισμό στα χέρια του κράτους με κύριο σκοπό την διάδοση της κυρίαρχης ιδεολογίας και την αναπαραγωγή των οικονομικών - παραγωγικών σχέσεων των κυρίαρχων κοινωνικών δυνάμεων. Σχετικά με τις θεωρίες της αναπαραγωγής βλ. Νούτσος Μπ. «Κοινωνιολογία και Εκπαίδευση», στο περ. *Διαβάζω*, τχ.113, Αθήνα, 1986, σ. 42-47, Φραγκουδάκη Α., *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1985, Blackledge D., Hunt B., *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, εκδ. Έκφραση (σειρά εκπαιδευτική βιβλιοθήκη), Αθήνα, 1995, Μηλιός Γ., *Εκπαίδευση και εξουσία, Κριτική της καπιταλιστικής εκπαίδευσης*, εκδ. Αγώνας, Αθήνα, 1981, Cgaib I, *Σύγχρονη κοινωνική θεωρία. Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας*, (επιμ. Παντελής Λέκκας), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000κ.α.

μελέτη των σχέσεων του εκπαιδευτικού μηχανισμού με τις πολιτικές, οικονομικές εξελίξεις και ο κοινωνικός αναπαραγωγικός του ρόλος, από τον Κ. Τσουκαλά¹, η εργασία της Α. Φραγκουδάκη² η οποία αφορά την διοχέτευση των ιδεολογικών μηνυμάτων στο μηχανισμό της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης με βάση τα κείμενα των αναγνωστικών βιβλίων, όπως και η εργασία του Χ. Νούτσου³, η οποία διαπραγματεύεται τον τρόπο άσκησης του κοινωνικού ελέγχου μέσα από τη δομή και το περιεχόμενο των αναλυτικών προγραμμάτων της μέσης εκπαίδευσης από το 1931-1973, συνιστούν μια ουσιαστική συμβολή στην επιστημονικά τεκμηριωμένη, άρα και απομυθοποιημένη, αποτύπωση της ελληνικής εκπαιδευτικής πραγματικότητας. Την ίδια περίοδο εκπονούνται σημαντικές κοινωνιολογικές μελέτες, οι οποίες αφορούν τη διερεύνηση του σχολικού μηχανισμού σε διάφορες χώρες⁴. Η προοπτική αυτή άνοιξε νέους προσανατολισμούς στη διερεύνηση των ζητημάτων, τα οποία σχετίζονται με τον αναπαραγωγικό ρόλο και την κοινωνική λειτουργία των σχολικών μηχανισμών. Στα πλαίσια αυτά εντάσσεται και η μελέτη των εποπτικών μηχανισμών σε σχέση με την κοινωνική λειτουργία του σχολείου. Πλευρές των ζητημάτων έχουν επαρκώς διερευνηθεί, απουσιάζει όμως μια εξειδικευμένη μελέτη των απαρχών της εποπτείας της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης από τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους.

Την ίδια περίπου περίοδο με τις προαναφερόμενες εργασίες πραγματοποιήθηκε και η εργασία του Α. Δημαρά⁵. Ο Α. Δημαράς κατόρθωσε να εντοπίσει με αυτοψία, ένα σημαντικό αρχειακό υλικό το οποίο αφορούσε την ιστορία του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, από τις αρχές της σύστασης του νεοελληνικού κράτους μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1960. Τα τεκμήρια - ιστορική ανθολόγηση κειμένων, τα οποία συλλέχθηκαν με ορισμένα κριτήρια- και συγκεντρώθηκαν στο δίτομο έργο του, αποτέλεσαν ασφαλείς πηγές για νεώτερους μελετητές.

Με την εποπτεία και τη διοίκηση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, στην ιστορική τους διάσταση, έχουν κατά καιρούς ασχοληθεί αρκετοί μελετητές. Με

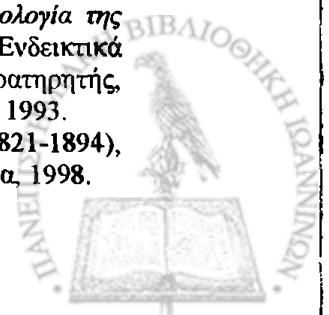
¹ Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, εκδ. Θεμέλιο (σειρά: ιστορική βιβλιοθήκη) στ' έκδοση, Αθήνα, 1992

² Φραγκουδάκη Α., *Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου. Ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1978.

³ Νούτσος Χ., *Προγράμματα μέσης εκπαίδευσης... κτλ.*, ο.π..

⁴ Για παράδειγμα βλ. τα έργα των Baudelot C., - Establet R., στην Γαλλία, Bowles & Gintis, στην Αμερική (σχετικά βλ. τα μεταφρασμένα κείμενά τους στο Φραγκουδάκη Α., *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1985) και τις πρόσφατες μελέτες του M. Apple. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις εργασίες του: Apple M., *Ιδεολογία και αναλυτικά προγράμματα*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1986, του ίδιου, *Εκπαίδευση και εξουσία*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1993.

⁵ Σχετικά βλ., Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε. (τεκμήρια ιστορίας)*, Τόμ. Α' (1821-1894), εκδ. Ερμής, Αθήνα, 1990 και Τόμ. Β' (1895-1967), εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα, 1998.

βάση τη γενικότερα αποδεκτή τομή στην περιοδολόγηση της ιστοριογραφίας¹, αυτή της δεκαετίας του 1970, διαπιστώνουμε αντίστοιχες βασικές διαφοροποιήσεις στο τρόπο γραφής και παρουσίασης των ζητημάτων από τους συγγραφείς, οι οποίοι ασχολούνται με την εποπτεία και τη διοίκηση. Έτσι πριν το 1970, στοιχεία για την διοίκηση και την εποπτεία βρίσκουμε στα έργα των Χ. Λέφα², Σ.Γ. Τζουμελέα- Π.Δ. Παναγόπουλου³, Σ.Ν. Παπαδημητρίου⁴ και Μ. Παπαμαύρου⁵. Επισημαίνουμε ότι αντικείμενο στα έργα αυτά δεν είναι αποκλειστικά η εποπτεία και η διοίκηση, αλλά επιχειρείται να παρουσιαστεί συνολικά η εξέλιξη της ελληνικής εκπαίδευσης⁶. Στα έργα αυτά είναι φανερό η γραμμική παρουσίαση των συμβάντων και των νομοθετικών ρυθμίσεων, ενώ δεν διαφαίνεται ένα σαφές θεωρητικό πλαίσιο. Μόνο οι αρχές του αστικού ορθολογισμού της δεκαετίας του 1930 φαίνεται να διαπερνούν ορισμένα από τα έργα αυτά, ενώ στην περίπτωση του Μ. Παπαμαύρου γίνεται μια προσπάθεια εισαγωγής του Σχολείου Εργασίας από σοσιαλιστική σκοπιά.

Μετά το 1970 με τη χρήση δεδομένων και εργαλείων από την Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης που αναφέραμε πιο πάνω, η παραγωγή ιστορικών μελετών γύρω από

¹ Μια συνοπτική παρουσίαση του είδους της ιστοριογραφίας με βάση την τομή αυτή έχει ως εξής: Τα βασικά χαρακτηριστικά που διέπουν την περίοδο πριν το 1970 είναι: 1) Η ιστοριογραφία της πρώτης περιόδου είναι κατά βάση γεγονοτολογική. 2) Ο κλάδος της ιστορίας βρίσκεται απομονωμένος από τους άλλους κοινωνικούς κλάδους. 3) Η συγγραφή της ακολουθεί ενιαία πορεία παρουσίασης χωρίς τις απαραίτητες διακρίσεις και συσχετίσεις σε περιόδους. 4) Η ιστορία θεωρείται ως ο κατ' εξοχήν επιστημονικός ανθρωπιστικός κλάδος όπου η ερμηνεία ενέχεται στα γεγονότα. Από τη δεκαετία του 1970 κι έπειτα τα δεδομένα του χώρου αλλάζουν. Η πορεία των "Annales", η ανάπτυξη ιδιαίτερων κλάδων όπως η ιστορική κοινωνιολογία και η ιστορική ανθρωπολογία, η επίδραση και η παραπέρα ανάπτυξη της μαρξιστικής σκέψης για την ιστορία, της δίνουν και νέο περιεχόμενο και νέα μορφή. Κατά τη δεύτερη περίοδο: 1) Η ιστορία παύει να είναι γεγονοτολογική. 2) Η ιστορία επανακάμπτει σε μια στενότερη συνεργασία με τους άλλους κοινωνικούς κλάδους και ιδιαίτερα με την κοινωνιολογία. 3) Μπορεί η ιστορία να παραμένει ως η κατ' εξοχήν επιστήμη του ιδιογραφικού με τάση δηλ. στην εξατομικεύουσα σκέψη και η κοινωνιολογία να στοχεύει στη γενικεύουσα σκέψη μέσω γενικότερων θεωρητικών προσανατολισμών, «αποδεικνύουν όμως έτσι ότι διατηρώντας τις ιδιαιτερότητες της κάθε επιστήμης ενισχύονται οι δυνατότητες για μια επιστημονικά γονιμότερη μεταξύ τους προσέγγιση» (σχετικά βλ. Λαμπίρη- Δημάκη, Ι., *Κοινωνιολογία και Ιστορία*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1989, σ. 64). 4) Η ιστορία περιοδολογείται και με βασικό μοντέλο την συγκριτική μέθοδο επιδιώκει την ιστορική συσχέτιση των ευρημάτων με τις κοινωνικές δυνάμεις που φαίνεται να ελέγχουν και να υλοποιούν την κάθε ιστορική περίοδο την συγκεκριμένη πολιτική που χαράσσουν. Σήμερα η σύγκλιση ιστορίας και κοινωνικής θεωρίας θεωρείται ως ο προσφορότερος τρόπος για να προσεγγίσουμε αποτελεσματικά το παρελθόν και το παρόν.

² Λέφας Χριστόδουλος, *Ιστορία της εκπαίδευσης*, ΟΕΔΒ, Αθήνα, 1942.

³ Τζουμελέας Σ.Ν., Γ. Παναγόπουλος, *Η εκπαίδευσή μας Στα τελευταία 100 Χρόνια*, εκδ. οίκος Δημητράκου, Αθήνα, 1933.

⁴ Παπαδημητρίου Σ.Ν., *Ιστορία του Δημοτικού μας Σχολείου, Μέρος Α' (1834-1895)*, Αθήνα, 1950.

⁵ Παπαμαύρου Μ., *Σύστημα Νέας Παιδαγωγικής*, χ.χ.

⁶ Μία μικρή εργασία, η οποία ασχολείται αποκλειστικά με το θεσμό της επιθεώρησης, σε επίπεδο επισκόπησης, είναι αυτή του Βασιλειάδη Γ., (επιθεωρητή δημοτικών σχολείων Πειραιώς), «Ιστορική ανασκόπηση του θεσμού της επιθεώρησης των σχολείων της στοιχειώδους εκπαίδευσης», στο *Επετηρίς Δημοτικής Εκπαίδευσης*, 1932, Τόμος Α!, Εκδοτικός οίκος Δημητράκου, Αθήνα 1932, σ.221-246.

πτυχές του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος διευρύνεται¹, χωρίς ωστόσο να τηρούνται πάντα οι όροι μιας επιστημονικής διερεύνησης².

Η εργασία μας, παίρνοντας υπόψη αυτές τις παραμέτρους, φαίνεται να βρίσκεται πιο κοντά στη μελέτη των Α. Ανδρέου- Γ. Παπακωνσταντίνου³, ιδιαίτερα όσο αφορά το δεύτερο μέρος της, όπου επιχειρείται μια ιστορική επισκόπηση της διοίκησης και της εποπτείας της ελληνικής εκπαίδευσης από το 1833 μέχρι το 1985. Η περίοδος που εξετάζουμε εμπεριέχεται στην εργασία αυτή, όμως, δεν φαίνεται να μας απασχολούν τα ίδια ερωτήματα, στοιχείο που διαφοροποιεί την οπτική της εργασίας μας⁴. Πιο συγκεκριμένα : α) η εργασία μας αξιοποιεί διαφορετικό και πλουσιότερο αρχειακό υλικό, β) διερευνά τις σχέσεις ανάμεσα στη μορφή και το περιεχόμενο της εποπτείας και τις εκπαιδευτικές, γεωγραφικές, πληθυσμιακές, πολιτικές και κοινωνικές μεταβολές, γ) συγκρίνει τα δεδομένα κάθε περιόδου στοχεύοντας στη διερεύνηση των διαφοροποιήσεων καθώς και των λόγων, οι οποίοι σχετίζονται μ' αυτές, δ) διερευνά τη σχέση της εποπτείας με τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές αξιοποιώντας το υλικό επιθεωρήσεων, και ε) διερευνά τις επιπτώσεις του επιθεωρητικού ελέγχου στους εκπαιδευτικούς και τη συμβολή του στις υπηρεσιακές μεταβολές (απολύσεις, διορισμοί, μεταθέσεις).

Οι στόχοι της έρευνάς μας λοιπόν μπορούν συνοπτικά να οριστούν ως εξής:

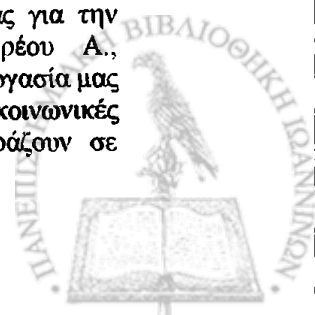
α) Με την ανασυγκρότηση των ιστορικών διαδικασιών, οι οποίες συνιστούν το πλαίσιο μέσα στο οποίο υλοποιείται κάθε φορά η εποπτεία, επιχειρούμε να διερευνήσουμε το ρόλο που διαδραμάτισε η εποπτεία και η διοίκηση της

¹ Ενδεικτικά αναφέρουμε τις εργασίες: Φίλος Στ., *Το χρονικό ενός θεσμού, Η Διοίκηση και η εποπτεία της εκπαίδευσης κατά την τελευταία 150/ετία, 1832-1982*, εκδ. Βιβλία για όλους, Αθήνα 1984, Ευαγγελόπουλος Σ., *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, Οργάνωση και Διοίκησης της Εκπαίδευσης*, τομ., Α! και Β!, Αθήνα 1984, Χατζηστεφανίδης Θ., *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, (1821-1986)*, Παπαδήμα, Αθήνα 1990, Πυργιωτάκης Ι.Ε., *Η Οδύσσεια του διδασκαλικού επαγγέλματος*, σειρά Παιδαγωγική και Εκπαίδευση, εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1992, Παπακωνσταντίνου Π.- Ανδρέου Α., *Τα Διδασκαλεία και η ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης, 1975-1914*, εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα 1992, Κάτσικας Χ.- Θεριανός Κ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2004*, Σαββάλας, Αθήνα, 2004.

² Σχετικά βλ., Νούτσος, Χ., *Ιστορία της Εκπαίδευσης κα Ιδεολογία, Όψεις του Μεσοπολέμου*, Εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα, 1990, σ. 9.

³ Ανδρέου Α., Παπακωνσταντίνου Γ., *Εξουσία και Οργάνωση - Διοίκηση... κτλ.*, ο.π.

⁴ Συγκεκριμένα από την εισαγωγή του βιβλίου πληροφορούμαστε, ότι σκοπός της ιστορικής επισκόπησης είναι «να αναδειχθούν ορισμένα γνωρίσματα που είναι βασικής σημασίας για την κατανόηση της δυναμικής του εκπαιδευτικού συστήματος» Σχετικά βλ. Ανδρέου Α., Παπακωνσταντίνου Γ., *Εξουσία και Οργάνωση ... κτλ.*, ο.π., σ.24. Εμείς οριοθετούμε την εργασία μας στα πλαίσια της κατανόησης του ειδικού τρόπου με τον οποίο οι κυρίαρχες κάθε φορά κοινωνικές δυνάμεις αντιλαμβάνονται την εποπτεία και τη διοίκηση του σχολείου και πως τις μεταφράζουν σε συγκεκριμένες πρακτικές.

εκπαίδευσης, στη διαμόρφωση της κυρίαρχης αντίληψης και πρακτικής για το σχολείο την εξεταζόμενη περίοδο.

β) Με την εξέταση των παραγόντων, οι οποίοι παρεμβαίνουν και διαμορφώνουν τα πλαίσια της εκπαιδευτικής πολιτικής και τους εποπτικούς μηχανισμούς (ως μορφή και περιεχόμενο), αυτή τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, επιχειρούμε να διακρίνουμε τις σχέσεις ανάμεσα στην εποπτεία και την εκπαιδευτική πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα.

II. Αντικείμενο και υποθέσεις της έρευνας

Η επισκόπηση των δεδομένων της ελληνικής βιβλιογραφίας που επιχειρήσαμε ως τώρα, μας βοηθά στην διατύπωση του βασικού ερευνητικού αντικειμένου της παρούσας εργασίας. Βασικό λοιπόν ερευνητικό αντικείμενο είναι η ανεύρεση σχέσεων μεταξύ των μορφών και του περιεχομένου που πήρε η εποπτεία στη διοίκηση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, με την εκπαιδευτική πολιτική και τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες στις επιμέρους περιόδους και συνολικά την περίοδο 1828 – 1914.

Το βασικό ερώτημα που καλείται η παρούσα εργασία να διαπραγματευτεί αφορά στο κατά πόσο και πώς οι διάφορες μορφές της εποπτείας και το περιεχόμενο επηρεάστηκαν από την εκπαιδευτική και κοινωνική πραγματικότητα στην Ελλάδα και συνέβαλλαν σε μια ορισμένη κοινωνική λειτουργία του σχολείου.

Με βάση το κεντρικό αυτό ερώτημα, η γενική υπόθεση της έρευνάς μας διαμορφώνεται ως εξής: Στη συγκρότηση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος υποθέτουμε ότι η εποπτεία παρακολούθησε ως μορφή και ως περιεχόμενο τις γενικότερες κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις, παραμένοντας κυρίαρχο και εγγενές στοιχείο του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Υποθέτουμε δηλαδή, ότι εφόσον διαφοροποιείται για ποικίλους λόγους (οικονομικούς, πολιτικούς, γεωγραφικούς, κοινωνικούς) το εκπαιδευτικό σύστημα, θα έχουμε κάποιους σύστοιχους αναπροσανατολισμούς στην κατεύθυνση της κρατικής πολιτικής στο τομέα της εποπτείας, ιδιαίτερα όσο αφορά το πλήθος των επιθεωρητών, τη μορφή και το περιεχόμενο της επιθεώρησης. Αντίστοιχα υποθέτουμε πως και ο ρόλος του επιθεωρητή, όσον αφορά τη συμμετοχή του κυρίως στη μετατροπή του λόγου για την εκπαίδευση σε πρακτική, μέσα από την άσκηση της εποπτείας και του ελέγχου που εφάρμοσε, τροποποιούνταν παρακολουθώντας τις σύστοιχες αλλαγές.

Πιο αναλυτικά, στα πλαίσια που μας επιτρέπει η αξιοποίηση πρωτογενούς και δευτερογενούς υλικού, θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε :

- α) Η εποπτεία παραμένει συνεχής ενασχόληση της κρατικής εξουσίας για την περίοδο που εξετάζουμε; Πότε εμφανίζεται με επίταση και ένταση και ποιοι λόγοι (εκπαιδευτικοί, οικονομικοί, κοινωνικοί, κ.α.) συμβάλλουν σε αυτό;
- β) Η άσκηση εποπτείας την περίοδο αυτή συνδέεται με τις σχολικές πρακτικές και πώς επιχειρεί να ασκήσει άμεσο ή έμμεσο έλεγχο προσδιορίζοντας, στο βαθμό που της αναλογεί, την κοινωνική λειτουργία του σχολείου;
- γ) Ποιοι παράγοντες και με ποιους τρόπους διαμόρφωσαν τα χαρακτηριστικά της εποπτείας, καθόρισαν τα προσόντα και την επιλογή των επιθεωρητών και συνέβαλαν στη μονιμότητα ή στην τροποποίησή τους;
- δ) Για ποιους λόγους οι δυνάμεις που χάρασσαν εκπαιδευτική πολιτική αυτή την περίοδο επέλεξαν ή αποδέχτηκαν το συγκεκριμένο τρόπο άσκησης της εποπτείας;

Μέσα από τη διερεύνηση των παραπάνω σχέσεων και ερωτημάτων μπορούμε να οδηγηθούμε σε γόνιμες επισημάνσεις για τη συμβολή της εποπτείας στη διαμόρφωση χαρακτηριστικών της ελληνικής πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης αυτή την περίοδο και την πιθανή συμβολή της στο σχηματισμό των κυρίαρχων ιδεολογικών αντιλήψεων και πρακτικών για το σχολείο.

III. Θεωρητικές παραδοχές.

Η προσέγγιση των ζητημάτων, τα οποία αφορούν την άσκηση εποπτείας και διοίκησης την ιστορική περίοδο που έχουμε προσδιορίσει, βασίζεται, από μέρους μας, στις παρακάτω παραδοχές:

- α) Το σχολείο το αντιμετωπίζουμε ως ιδεολογικό μηχανισμό του κράτους που συμβάλλει με συγκεκριμένο τρόπο στη διευρυμένη αναπαραγωγή των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων.
- β) Στην οργάνωση της δομής και της διάρθρωσης του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, η εξουσία και η λειτουργία της αναλύονται με τους όρους της εξουσίας ως κοινωνικού φαινομένου που διατρέχει και διαχειρίζεται τον σχολικό μηχανισμό, επιδιώκοντας να επιβάλλει, μ' ορισμένο κάθε φορά τρόπο, στα πλαίσια της συγκυρίας, την άποψη της κυρίαρχης τάξης.

γ) Η άσκηση εποπτείας συνιστά μορφή κοινωνικού ελέγχου, η οποία συνδέεται με τις κοινωνικές αντιφάσεις και συγκρούσεις. Η συμβολή του σχολείου στην αναπαραγωγή των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων, στα συγκεκριμένα ιστορικά πλαίσια της κάθε περιόδου, προσδιορίζει και τα όρια της σχετικής αυτονομίας προσώπων και μηχανισμών.

δ) Η εκπαιδευτική πολιτική, πλευρά της οποίας είναι η άσκηση εποπτείας και ελέγχου στην διοίκηση του εκπαιδευτικού συστήματος, αποτελεί δραστηριότητα του ελληνικού κράτους. Η παραδοχή αυτή σημαίνει πως η άσκηση εποπτείας και ελέγχου συνδέεται με γενικότερες πολιτικές και κοινωνικές επιλογές, αλλά και τις δυνάμεις που έχουν τη δυνατότητα σε κάθε ιστορική περίοδο να σχεδιάζουν και να ελέγχουν την υλοποίηση εκπαιδευτικών πολιτικών.

IV. Η μέθοδος της έρευνας.

A. *Υλικό της έρευνας*: Ως υλικό της έρευνάς μας θα χρησιμοποιήσουμε πρωτογενές και δευτερογενές υλικό.

Το πρωτογενές υλικό αποτελείται από: α) τα νομοθετήματα (νόμους, διατάγματα εγκυκλίους κ.α.) που κατά καιρούς ίσχυσαν και ρύθμιζαν τον τρόπο άσκησης της εποπτείας. Συμπληρωματικά θα χρησιμοποιήσουμε και τα νομοθετήματα που ρύθμιζαν παράπλευρα ζητήματα όπως π.χ. αυτά τα οποία αφορούν τις μεταθέσεις, τις πειθαρχικές τιμωρίες, τα πρόστιμα, τα προσόντα που απαιτούνται από τους εκπαιδευτικούς κ.α., β) τα νομοσχέδια μαζί με τις αιτιολογικές εκθέσεις που τα συνόδευαν, τα οποία κατά καιρούς συνέτασσαν οι υπουργοί ή άλλοι φορείς, άσχετα από την κατάληξή τους να ψηφιστούν ή όχι, γ) τις οδηγίες με τις οποίες το υπουργείο της Παιδείας ρύθμιζε τον τρόπο και το περιεχόμενο της επιθεώρησης των έκτακτων επιθεωρητών, δ) τις εκθέσεις των επιθεωρητών που συνέταζαν κατά την άσκηση της εποπτείας τους, ε) τις εκθέσεις των υπουργών Παιδείας που κατά καιρούς συνέτασσαν και οι οποίες περιέχουν στατιστικά και άλλα στοιχεία σχετικά με το θέμα μας, στ) τις εγκυκλίους τις οποίες έστειλαν οι επιθεωρητές προς τους εκπαιδευτικούς, ζ) τα πρακτικά των συζητήσεων στη Βουλή των Ελλήνων και αφορούσαν τον τρόπο άσκησης της εποπτείας και τις γενικότερες παρατηρήσεις και κρίσεις των βουλευτών για το θεσμό της επιθεώρησης, η) τα στοιχεία μεταβολών (μεταθέσεις, απολύσεις,

ποινές κ.α) των εκπαιδευτικών, έτσι όπως δημοσιεύονται στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης.

Το δευτερογενές υλικό αποτελείται από: α) το συγγραφικό έργο επιθεωρητών που έχουν ως θέμα τους παρατηρήσεις και κρίσεις πάνω στην επιθεώρηση που οι ίδιοι άσκησαν ή επιδίωξαν, β) τις μελέτες και τα έργα ερευνητών της νεοελληνικής εκπαίδευσης, όπου καταθέτουν τις απόψεις τους για το θεσμό της εποπτείας και της διοίκησης στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, γ) το συγγραφικό έργο σημαντικών διανοουμένων της εποχής που αναφέρονται στο θεσμό της εποπτείας, δ) τη γενικότερη αρθρογραφία της εποχής στο τοπικό και κεντρικό περιοδικό τύπο (εφημερίδες, εκπαιδευτικά περιοδικά κ.α.).

Η μελέτη του υλικού θα γίνει με άξονα την ανεύρεση των σχέσεων που έχουν διαπιστωθεί ή μπορούν να διαπιστωθούν ανάμεσα στα όσα λέγονται ή πράττονται για το σχολείο, τους στόχους της εκπαιδευτικής πολιτικής και τις δυνάμεις που χαράσσουν και ελέγχουν αυτή την εκπαιδευτική πολιτική.

Β. Περιοδολόγηση: Την περίοδο που εξετάζουμε δεν θα την αντιμετωπίσουμε ως ενιαία. Αντίθετα θα την περιοδολογήσουμε για τους εξής λόγους:

α) Γιατί η περίοδος 1828-1914 δεν είναι ενιαία εκ των πραγμάτων. Στο εσωτερικό αυτής της περιόδου παρατηρούμε σημαντικές διαφοροποιήσεις σε εκπαιδευτικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο.

β) Γιατί θεωρούμε ότι η ανάλυση και μελέτη κατά περιόδους είναι προσφορότερη μέθοδος, μια κι έτσι μπορεί ευκολότερα να κατορθωθεί μια ιστορική συσχέτιση (και συνακόλουθη ερμηνεία) με ευρύτερους εκπαιδευτικούς και κοινωνικοπολιτικούς όρους.

Το κριτήριο, με βάση το οποίο έγινε αυτή η περιοδολόγηση, είναι ο αριθμός των επιθεωρητών που χρησιμοποιήθηκαν στα πλαίσια λειτουργίας της στοιχειώδους εκπαίδευσης. Η μελέτη της περιόδου 1828-1914 μας έδειξε ότι:

α) Από το 1828 που αρχίζει ουσιαστικά να υφίσταται ελληνικό κράτος και ξεκινούν οι απόπειρες συγκρότησης ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος μέχρι το 1864 ο επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων είναι ένας (μονοπρόσωπη εποπτεία). Αυτό

ισχύει για την Καποδιστριακή περίοδο(1828-1832) όπου ονομάζεται επιθεωρητής¹ και για την Βαυαρική εποχή, όπου εδώ ονομάζεται γενικός επιθεωρητής.

β) Το 1864 το Διδασκαλείο με απόφαση του κοινοβουλίου αναστέλλει την λειτουργία του, για να επαναλειτουργήσει 14 χρόνια αργότερα (1878). Τότε αν και ο νόμος του 1834 βρίσκεται ακόμα σε ισχύ, εντούτοις επήλθε μια σοβαρή διαφοροποίηση: ο γενικός επιθεωρητής αποκόβεται από τη θέση του διευθυντή του Διδασκαλείου και αναλαμβάνει ουσιαστικά υπηρεσία ως τμηματάρχης στο υπουργείο Παιδείας. Για το διάστημα 1864-1895 παρατηρούμε, ότι δίπλα στο γενικό επιθεωρητή το υπουργείο συστήνει ομάδες ανδρών για να επιθεωρήσουν έκτακτα τα σχολεία στην επικράτεια σε χρονικές στιγμές και για θέματα που αυτό κρίνει αναγκαία.

γ) Με το Ν. ΒΤΜΘ² το 1895, έχουμε για πρώτη φορά την εισαγωγή του νομαρχιακού επιθεωρητή, έναν για κάθε νομό της Ελλάδας, αλλά μόνιμου αυτή τη φορά.² Είναι προφανές ότι με το νόμο αυτό γίνεται προσπάθεια να προσαρμοστεί το διοικητικό και εποπτικό τμήμα της εκπαίδευσης στα νέα γεωγραφικά και κοινωνικοπολιτικά δεδομένα που δημιουργήθηκαν. Από τότε και για όλη την υπόλοιπη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε (και μέχρι πρόσφατα, το 1982, που καταργήθηκε), παρά τις επιμέρους τροποποιήσεις ισχύει βασικά η ίδια μορφή εποπτείας.

Μπορούμε λοιπόν ανάλογα να περιοδολογήσουμε το διάστημα 1828 - 1914, σε τρεις μερικότερες περιόδους: α) 1827-1864, β) 1864-1895 και γ) 1895-1914.

Γ. Η μέθοδος έρευνας των δεδομένων: Στο υλικό που συλλέξαμε θα εργαστούμε με την μέθοδο της ιστορικό-συγκριτικής ανάλυσης. Ιστορική αφού εξετάζει το φαινόμενο της εποπτείας και της διοίκησης σε συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους του νεοελληνικού κράτους και συγκριτική γιατί επιδιώκει να συγκρίνει τα ευρήματά της ανάμεσα στο εσωτερικό της κάθε περιόδου, καθώς επίσης και μεταξύ των περιόδων. «Η συγκριτική μέθοδος («έμμεση πειραματική μέθοδος» κατά τον

¹ Έτσι όπως ορίζει το Διάταγμα 1372 της 8^{ης} Οκτωβρίου του 1830 όπου ορίζει συγκεκριμένα τον Κοκκώνη ως «επιθεωρητή των κατά την Πελοπόννησον παιδευτικών καταστημάτων». Δασκαλάκης Απ., *Κείμενα - Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης*, Σειρά Τρίτη. Τα περί Παιδείας. Μέρος Β!, τεκμ.640.

² Ο αριθμός τους, το 1895, φτάνει τους δεκατέσσερις (σε μερικούς από αυτούς δικαιολογούνταν να έχουν και βοηθούς. Αυτοί έφεραν το τίτλο του επιθεωρητή β! τάξης. Τέτοιους βοηθούς είχαν π.χ. ο επιθεωρητής Λακωνίας, Αιτωλοακαρνανίας, Αργολιδοκορινθίας κ.α.) Είχαμε και δύο γυναίκες-επιθεωρητές για τα παρθεναγωγεία. Σύνολο δεκαέξι (16), χωρίς να υπολογίζονται οι επιθεωρητές της Κρητικής Πολιτείας. Για τους νομούς Άρτας και Ζακύνθου επειδή δεν είχαν οριστεί οικείοι επιθεωρητές, εισηγητές στα νομαρχιακά συμβούλια που είχαν συσταθεί με το νόμο, ανέλαβαν οι επιθεωρητές Κέρκυρας και Κεφαλονιάς αντίστοιχα. Βλ. σχετικά στο Φίλος Στ., *Το χρονικό ενός θεσμού, Η διοίκηση και η εποπτεία της εκπαίδευσης κατά την τελευταία 150/ετία. 1832-1982*, Βιβλία για όλους, Αθήνα, 1984

Durkheim) αποτελεί την κατ' εξοχήν μέθοδο αιτιακής ανάλυσης ή απλής εντόπισης σχέσεων «ταυτόχρονης ή συνακόλουθης μεταβολής» (variations concomitantes) μεταξύ φαινομένων που μελετούν τόσο οι κοινωνιολόγοι όσο και οι ιστορικοί¹. Η εφαρμογή της συγκριτικής μεθόδου εντάσσεται στην ακόλουθη λογική: «Ο ερευνητής εναλλάσσει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εμφανίζεται ένα συγκεκριμένο κοινωνικό φαινόμενο για να αποκλείσει τους παράγοντες εκείνους που δεν έχουν σχέση προς το φαινόμενο που εξετάζει και αντίθετα, να εντοπίσει αυτούς που έχουν άμεση σχέση, που είναι δηλαδή, ουσιώδεις και σταθερούς².

Θα επιχειρήσουμε να εντοπίσουμε τις διαδικασίες συγκρότησης της εποπτείας και του ελέγχου μέσα από την ανάλυση επίσημων κειμένων, σχετικών νόμων και εγκυκλίων της περιόδου αυτής.

Η τεχνική που θα ακολουθήσουμε είναι η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου. Επιλέξαμε αυτή την τεχνική γιατί:

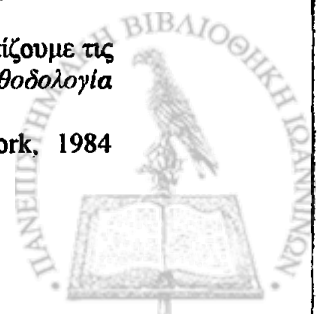
- α) το υλικό της έρευνάς μας, όπως το ορίσαμε πιο πάνω, είναι κείμενα και η μέθοδος αυτή ενδείκνυται για την διερεύνησή του, και
- β) αυτό που μας ενδιαφέρει είναι το είδος των σχέσεων, που αποτελεί και το κύριο αντικείμενο αυτής της μεθόδου.

Η χρήση αυτής της τεχνικής συνεπάγεται την κατασκευή και διατύπωση κατηγοριών ανάλυσης. Συγκεκριμένα ο B. Berelson, ο οποίος έχει συστηματικά ασχοληθεί με τη μέθοδο αυτή, αναφέρει: «Στο ερώτημα ποια μονάδα ανάλυσης θα μπορούσε να επιλεγεί σε μια συγκεκριμένη ανάλυση, δεν μπορεί να δοθεί μια γενική απάντηση. Η επιλογή εξαρτάται από την ανάλυση του προβλήματος.... Η παραγωγή των σχετικών κατηγοριών οριοθετείται από τη φαντασία του ερευνητή στην έκθεση του προβλήματος και από το σχεδιασμό κατηγοριών που ταιριάζουν στο πρόβλημα³. Με βάση αυτές τις παρατηρήσεις, στην παρούσα εργασία, επιλέξαμε ως κατηγορίες ανάλυσης: α) τη «μορφή» που παίρνει σε κάθε περίοδο η εποπτεία και β) το «περιεχόμενο» της εποπτείας στις αντίστοιχες περιόδους.

¹ Σχετικά βλ., Λαμπίρη-Δημάκη Ι., *Κοινωνιολογία και Ιστορία, Ομοιότητες και Διαφορές*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1989, σ. 108-109

² Στο ίδιο ο.π., σ. 108-109. Για μια συνολικότερη παρουσίαση των τρόπων με τον αντιμετωπίζουμε τις ιστορικές έρευνες με τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου βλ. Cohen L., Manion L., *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*, εκδ. Έκφραση, Αθήνα, 1997.

³ Berelson B., *Content Analysis in Communication Research*, Hafner Press, New York, 1984 (reprinted), p.148 [μεταφ. δική μας].

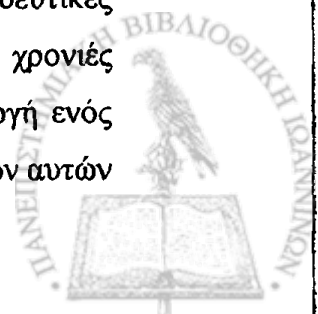
Με την κατηγορία «μορφή της εποπτείας», επιχειρούμε να διερευνήσουμε:

α) τον προσδιορισμό των φορέων της εποπτείας, δηλαδή εξετάζουμε τον αριθμό και τη σύνθεση των φορέων (εκπαιδευτικοί ή μη, κρατικοί υπάλληλοι ή φορείς της τοπικής κοινωνίας, θητεία), και β) τις αρμοδιότητες των φορέων της εποπτείας, δηλαδή την έκταση, το φορέα καθορισμού των αρμοδιοτήτων και τους θεσμικούς προσδιορισμούς των όρων άσκησης και αξιοποίησής τους.

Με την κατηγορία «περιεχόμενο της εποπτείας», επιχειρούμε να διερευνήσουμε το συγκεκριμένο κάθε φορά τρόπο υλοποίησης της εποπτείας σε σχέση με α) τον εκπαιδευτικό (πεδία ελέγχου, εύρος ελέγχου και συνέπειες), β) τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές (καθορισμός ορισμένων πρακτικών ως αποδεκτών, προσδιορισμός της έκτασης και του είδους του ελέγχου, φορείς ελέγχου των διδακτικών πρακτικών, αποδέκτες του ελέγχου και συνέπειες) και γ) τους στόχους του σχολείου (αναφορές στις σχέσεις εποπτείας και υλοποίησης των στόχων του σχολείου, σύνδεση της εποπτείας με την κοινωνική λειτουργία του σχολείου).

Με τις κατηγορίες αυτές θα αναλύσουμε το σύνολο του υλικού μας για κάθε περίοδο. Θα μπορέσουμε έτσι να διακρίνουμε τον ιστορικά προσδιορισμένο χαρακτήρα της μορφής και του περιεχομένου της εποπτείας. Η σύγκριση των δεδομένων ανάμεσα στις διάφορες περιόδους θα μας επιτρέψει να διακρίνουμε τις αλλαγές που πιθανά υπάρχουν και τους παράγοντες, οι οποίοι παρεμβαίνουν στη διαμόρφωση της μορφής και του περιεχομένου. Θα μπορέσουμε έτσι να οδηγηθούμε στη διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στη μορφή και το περιεχόμενο της εποπτείας με εκπαιδευτικούς ή και γενικότερα κοινωνικό-πολιτικούς παράγοντες.

Ως μονάδα ανάλυσης και στις δύο κατηγορίες που ορίσαμε, θα χρησιμοποιήσουμε από τα σχετικά κείμενα τις συγκεκριμένες αναφορές και ρυθμίσεις που αποδίδονται στην εποπτεία και στους τρόπους επιθεώρησης. Αυτό μπορεί να έχει έκταση από μία λέξη – η οποία χαρακτηρίζει το είδος της αναφοράς και τη σημασία που της αποδίδεται – έως και κείμενα ολόκληρα – τα οποία συνθέτουν μια ολοκληρωμένη πρόταση ρύθμισης της εποπτείας. Πέρα από τη μελέτη των σχετικών ρυθμίσεων που περιγράφονται στα κείμενα τα οποία θα εξετάσουμε, θα παρουσιάσουμε, ως παραδείγματα, τα επίσημα αποτελέσματα των έκτακτων επιθεωρήσεων κατά τα έτη 1879 και 1880, καθώς επίσης και τις εκπαιδευτικές μεταβολές των εκπαιδευτικών (απολύσεις, μεταθέσεις, διορισμοί) για τις χρονιές 1892, 1893 και 1894, με σκοπό να φανούν οι συνέπειες που είχε η εφαρμογή ενός συγκεκριμένου τρόπου εποπτείας. Θεωρούμε ότι η διερεύνηση των μεταβολών αυτών

μπορεί να μας βοηθήσει να διακρίνουμε τον ειδικό τρόπο με τον οποίο οι θεσμικές ρυθμίσεις επηρεάζουν κάθε φορά την εκπαιδευτική πραγματικότητα, καθώς και τις κοινωνικές συνέπειες που είχε η εφαρμογή του συγκεκριμένου τρόπου εποπτείας των εκπαιδευτικών.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Η πρώτη περίοδος (1828-1864).

Η εμφάνιση του θεσμού της εποπτείας στο νεοελληνικό κράτος:

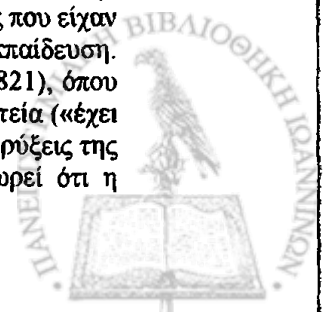
Ανατρέχοντας στο εκπαιδευτικό πεδίο, το οποίο προϋπήρχε της περιόδου που εξετάζουμε, θα διαπιστώσουμε ότι από την προεπαναστατική ακόμα περίοδο στον ελλαδικό χώρο υπήρξαν εκείνες οι εξελίξεις στην οικονομία, οι οποίες χαρακτηρίστηκαν ως μετάβαση στη «σύγχρονη εποχή»: σύνδεση με την ευρωπαϊκή αγορά, ανάπτυξη του εμπορικού ναυτικού, προσανατολισμός στις εμπορευματικές καλλιέργειες. Η πύκνωση των μετακινήσεων και των ανταλλαγών γέννησε νέες ανάγκες επικοινωνίας και διαχείρισης. Αυτό σήμαινε, όπως διαπιστώνεται, ότι: «Η βελτίωση των συνθηκών ζωής εξασφάλισε το χρονικό πλεόνασμα για να αναπτυχθεί το ενδιαφέρον για την εκπαίδευση. Δημιουργήθηκε η κοινωνική συνείδηση για την ανάπτυξη της εκπαίδευσης [...], αλλά αυτή τη φορά ως το κατεξοχήν μέσο για τη διάδοση της παιδείας εμφανίζεται ένας νέος μηχανισμός αγωγής: το σχολείο»¹.

Αμέσως μετά την εκδήλωση της επανάστασης και τα πρώτα επιτυχή αποτελέσματα, δεν άργησαν να τεθούν και τα ζητήματα οργάνωσης του μελλοντικού κράτους. Από τα πρώτα ζητήματα που ετέθησαν ήταν η σχέση κράτους και εκπαίδευσης.² Οι σχετικές αναφορές έδειξαν ότι οι αρμοδιότητες αυτές περιελάμβαναν: α) την ανάληψη κρατικής ευθύνης για τη χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής και β) τον έλεγχο για την εφαρμογή της, δηλαδή, την άσκηση εποπτείας³.

¹ Καλαφάτη Ελ., *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, 1821-1929*, ΙΑΕΝ-ΓΓΝΓ, Αθήνα, 1988, σ. 14-15.

² Η Εκκλησία, η οποία χαρακτηρίζεται από τη σχετική βιβλιογραφία ως η «ανώτερη, ως τότε, πολιτική μορφή του Γένους και φορέας εκπαιδευτικής πολιτικής», από το τέλος του 18^{ου} αι. βρίσκεται σε φάση αναδίπλωσης όσο αφορά τις ιδέες του Διαφωτισμού, οι οποίες επηρέασαν τους επαναστατημένους, εκδηλώνοντας ως και την αντίδρασή της στην εμφάνιση τέτοιων πρακτικών. Παράδειγμα, η αντίθεση της Εκκλησίας στην εισαγωγή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου στα σχολεία της Κων/πολης και η διατήρηση της καθεστηκυίας τάξης στην εκπαίδευση. Σχετικά βλ. Καλαφάτη Ε., *Τα σχολικά κτίρια...* ο.π. σ.31. Μελετητές πάντως επισημαίνουν πως: «Η γένεση και η σταθεροποίηση του νέου κράτους θεωρείται ότι είναι στενά συνδεδεμένες με τη θεσμοποίηση της παιδείας. Οι λέξεις «Έθνος», «Ελευθερία» (αλλά και «Πεφωτισμένη Ευρώπη») είναι συνυφασμένες με τη λέξη «Εκπαίδευση» σχεδόν σε όλα τα κείμενα της δεκαετίας του 1820 που προωθούν την επέκταση και τη θεσμοποίηση της εκπαίδευσης», Σολομών Ι., *Εξουσία και Τάξη στο Νεοελληνικό Σχολείο*, Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1992, σ.45.

³ Μέχρι την Εθνοσυνέλευση του Άστρους (13 Απρ.1823), όπου στα πλαίσια εξισορροπιστικών τάσεων, η νομοθετική εξουσία αναλαμβάνει την ανώτατη εποπτεία της εκπαίδευσης, ενώ στην εκτελεστική ανατίθεται η ευθύνη της συστηματικής οργάνωσής της, οι τοπικές κυβερνήσεις που είχαν προηγηθεί εκφράζονταν ανάλογα για την από μέρος τους ανάληψη της εποπτείας στην εκπαίδευση. Για παράδειγμα βλ. τη «Νομική Διάταξη της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος» (15 Νοεμ. 1821), όπου ορίζεται ο «Άρειος Πάγος» ως το ανώτατο θεσμικό όργανο, το οποίο αναλαμβάνει την εποπτεία («έχει την επίσκεψιν») των σχολείων μαζί με τα ορφανοτροφεία και νοσοκομεία ή τις δύο προκηρύξεις της Πελοποννησιακής Γερουσίας (16 Μαρτίου 1822 και 27 Απριλίου 1822), η οποία θεωρεί ότι η

Τα πρώτα μέτρα που ελήφθησαν αφορούσαν την εισαγωγή μεθόδου διδασκαλίας¹ και τις ρυθμίσεις για το πότε και πώς θα ασκείται η κρατική εποπτεία². Έτσι, συνοπτικά, για την επαναστατική περίοδο, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι: α) Αν και σε εμπόλεμες συνθήκες, η επαναστατημένη Ελλάδα προσπάθησε να οργανώσει ένα υποτυπώδες εκπαιδευτικό σύστημα³. β) Οι κοινωνικές δυνάμεις που αναλαμβάνουν τη διαχείριση και την οργάνωσή του, θεώρησαν ότι η εποπτεία είναι αναγκαία και, όπως ρητά αναφέρεται, αυτή έπρεπε να ανήκει αποκλειστικά στις αρμοδιότητες του κράτους. Τα γεγονότα όμως και οι εξελίξεις στο μέτωπο του Αγώνα, δεν επέτρεψαν μια πιο συγκεκριμένη μορφή επεξεργασίας και εφαρμογής της εποπτείας. Γενικότερα όμως, «εκείνο που συνιστά τη θεμελίωση του σύγχρονου εκπαιδευτικού συστήματος στην Ελλάδα είναι τα κείμενα-οι διακηρύξεις, οι νόμοι, τα σχέδια που δεν εφαρμόζονται ή ακρωτηριάζονται, μέσα στα οποία το Κράτος ανακηρύσσεται παιδαγωγός του Έθνους, μόνος κάτοχος της παιδαγωγικής εξουσίας»⁴.

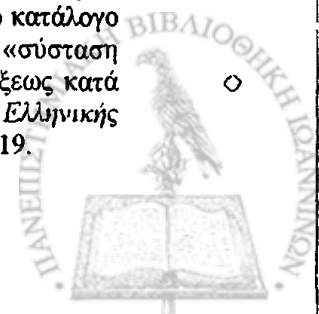
σύσταση σχολείων και η αγωγή των νέων είναι βασικές υποχρεώσεις «κάθε πεφωτισμένης Διοικήσεως» η οποία πρέπει να ασκεί και τη σχετική εποπτεία (μέσω του γερουσιαστή της τότε Γρ. Δικαίου). Σχετικά κείμενα, Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, τεκμηριωτικά κείμενα*, Τόμος Β', Εστία, 1988, σ. 303, υποσ.1 και Δασκαλάκης Α., *Κείμενα-Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης, Σειρά Τρίτη, Τα περί Παιδείας*, Μέρος Πρώτον, Αθήνα, 1968, σ.28-33, τεκμ.4 και 5.

¹ «Συστηματικώς να οργανισθή η εκπαίδευσις της νεολαίας, και να εισαχθή καθ' όλην την Επικράτειαν η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος από την Διοίκησιν (Νόμος της Επιδαύρου, κεφ.Ι άρθρ. Πζ')», στο Αντωνίου Δ., *Η εκπαίδευση κατά την ελληνική επανάσταση, 1821-1827, τεκμηριωτικά κείμενα*, Τόμοι Α' και Β', Έκδοση Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα, 2002.Κ[κείμενο]4 και «ανάγνωσή» του σ.316. Βλπ επίσης Δασκαλάκης Α., *Κείμενα-Πηγαί... κτλ, ο.π.*, Μέρος Πρώτον, Αθήνα, 1968, σ.37, τεκμ. 10. Για την εισαγωγή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου βλπ. μεταξύ άλλων και το ιστορικό σημείωμα του Παπαγεωργίου Β., «Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος και η εισαγωγή της εις την Ελλάδα» στο *Επετηρίς της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως 1932*, Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου, Αθήνα, 1932, σ. 286-291.

² Η μελέτη των κειμένων αυτής της εποχής μας έδειξε ότι: α) Γίνεται προσπάθεια προσδιορισμού των χαρακτηριστικών του δασκάλου, τα οποία θεωρούνται απαραίτητα για την υλοποίηση της εκπαιδευτικής πολιτικής. β) Καθιερώνεται ο θεσμός του Εφόρου ως αρμόδιου για την πιστοποίηση των χαρακτηριστικών ικανότητας και τον έλεγχο της διαγωγής του δασκάλου, γ) Επιχειρείται η εφαρμογή, με ενιαίο τρόπο και άμεσα ελεγχόμενο, μιας επίσημης Παιδαγωγικής σε όλα τα σχολεία της επικράτειας. Η Παιδαγωγική αυτή όπως υποστηρίζεται, μπορεί να συμβάλει στην διαμόρφωση των χαρακτηριστικών του νέου πολίτη όπως αυτά προσδιορίζονται από τις ηγετικές ομάδες της επανάστασης. δ) Θεσμοθετείται η υποχρέωση συνεχούς επαφής και επικοινωνίας των ελεγχόμενων με τους ελεγκτές (δάσκαλων- επιτρόπων) προκειμένου να παρέχονται στοιχεία που να γνωστοποιούν την κατάσταση του κάθε σχολείου. Έτσι η επίσημη πολιτεία προσπαθεί να θέσει υπό την άμεση επίβλεψή της το σύνολο της κίνησης του εκπαιδευτικού μηχανισμού και να αντλεί σε τακτά χρονικά διαστήματα, πληροφορίες οι οποίες αφορούν την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης και την ποσότητα του μαθητικού πληθυσμού.

³ Την περίοδο αυτή κατατίθεται το «πρώτο σχέδιο οργανισμού Παιδείας της ελεύθερης Ελλάδος», που συντάχθηκε το 1824 από πενταμελή επιτροπή υπό την προεδρία του Άνθιμου Γαζή. Το σχέδιο αυτό προέβλεπε τρεις βαθμίδες εκπαίδευσης, την Προπαιδεία ή του Α! βαθμού Παιδεία, του δευτέρου βαθμού Παιδεία και του Τρίτου βαθμού Παιδεία, και συντάσσεται ανάλογος πίνακας με το κατάλογο των μαθημάτων της κάθε βαθμίδας. Ειδικά για την πρώτη βαθμίδα προβλέπεται «σύσταση αλληλοδιδασκτικών σχολείων Α! τάξεως συστηνόμενα κατά ενορίας και χωρία, και Β! τάξεως κατά κωμοπόλεις και πόλεις», στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα- Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης, Σειρά Τρίτη, Τα περί Παιδείας*, Μέρος Πρώτον, Αθήνα, 1968, σ. 47, τεκμ. 19.

⁴ Καλαφάτη Ε., *Τα σχολικά κτίρια... κτλ. ο.π. σ.40.*

Το κλαίσινο εφαρμογής της εποπτείας κατά την επαναστατική περίοδο

Το επαναστατημένο κράτος προσπάθησε όχι μόνο για την παραγωγή σχεδίων για την εκπαίδευση, την εποπτεία και τον έλεγχο. Αναζήτησε τρόπους για την υλοποίηση αυτών των σχεδίων. Επιχείρησε να δώσει συγκεκριμένο περιεχόμενο στην εποπτεία και φρόντισε ανάλογα να δημιουργήσει τους αντίστοιχους φορείς υλοποίησής της. Για τούτο διορίζει διαδοχικά δυο εκπροσώπους του νεοελληνικού διαφωτισμού, τον Θεόκλητο Φαρμακίδη¹ και μετά την άρνησή του, τον Γρηγόριο Κωνσταντά², ως Εφόρους της Παιδείας, για να αναλάβουν δράση. Το 1825 ο Υπουργός των Εσωτερικών Γρηγόριος Δικαίος συντάσσει διάταγμα με το οποίο ειδοποιεί τους κατά τόπον Επάρχους και Δημογέροντες ότι ο Γρηγόριος Κωνσταντάς θα επισκεφθεί και «επί το κρείττον θα μεταρρυθμίσει όλα τα σχολεία, όσα ευρίσκονται εις την ελευθέραν Επικράτειά μας». Στη συνέχεια συντάσσεται διάταγμα περί αρμοδιοτήτων του Εφόρου Παιδείας, όπου περιγράφονται τα «Χρέη και τα δικαιώματα αυτού»³. Το κείμενο αυτό αποτελεί απ' όσο γνωρίζουμε, την πρώτη προσπάθεια να προσδιοριστεί το περιεχόμενο της εποπτείας στην εκπαίδευση στα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια.

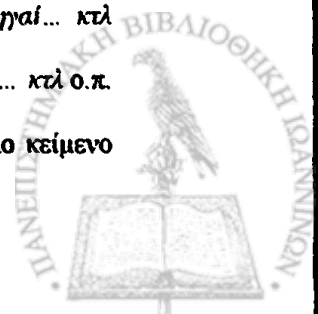
Στις υποχρεώσεις του Εφόρου, μεταξύ άλλων, τα οποία αφορούν τις αναγκαίες ρυθμίσεις για τη λειτουργία των σχολείων, ως περιεχόμενο της εποπτείας του περιλαμβάνονται και τα ακόλουθα:

α) «να φροντίσει να πληροφορηθεί περί των εις αυτά διδασκόντων διδασκάλων, και της αυτών διαγωγής και ικανότητας. Και περί των μαθημάτων όπου παραδίδονται εις κάθε σχολείον και περί της τάξεως και μεθόδων παραδόσεως», β) «Να λάβη πρόνοιαν μετά των Επιτρόπων των σχολείων δια να διορίζονται παντού διδάσκαλοι τίμιοι, χρηστοί, ενάρετοι, θεοσεβείς, σώφρονες...», γ) «...Όπου ο τόπος είναι ικανός να συστήση, να συσταθώσι και αλληλοδιδασκτικά σχολεία», δ) «Να ερευνήσει να μάθη οποίους και πόθεν έχει τους πόρους και προσόδους παν σχολείον...», ε) «Να έχη επιστολικόν συνάλλαγμα με τους διδασκάλους και επιτρόπους των σχολείων, δια να ειδοποιούνται, από καιρού εις καιρόν, περί της καταστάσεως εκάστου σχολείου, της προόδου των μαθητών, και όσα άλλα αφορώσι την βελτίωσιν των σχολείων», στ)

¹ Το διοριστήριό του με ημερομηνία 5-Ιουλίου-1823 στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα - Πηγαί...* κτλ ο.π.σ.38 τεκμ. 11.

² Το διοριστήριό του με ημερομηνία 25-Ιουλίου -1824 στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα - Πηγαί...* κτλ ο.π. σ.66.

³ Σχετικά βλπ., Δασκαλάκης Α., *Κείμενα - Πηγαί...* κτλ ο.π. σ.68-70, τεκμ. 38. Το ίδιο κείμενο βρίσκεται και στο Δημαράς Α., *Η Μεταρρύθμιση που...* κτλ ο.π. σ.12-14, τεκμ. 7.

«...να συνάξουν τας αρχαιότητας,....δια να αποκτήση με τον καιρόν, παν σχολείον το Μουσείον του, πράγμα αναγκαιότατον δια την ιστορίαν, δια την ανακάλυψιν των αρχαίων ονομασιών των πόλεων και των τόπων δια την γνώρισιν της δεξιότητος των προγόνων μας....», ζ) «Να καθυποβάλη εις την Διοίκησιν σχέδιον της τάξεως των Ελληνικών μαθημάτων, της μεθόδου της παραδόσεως, της διάρκειας, ει δυνατόν, εκάστου μαθήματος....».¹

Για την επίτευξη των παραπάνω το ίδιο διάταγμα ορίζει και δικαιώματα του «Εφόρου»- όπως αποκαλείται- όπως:

α) «Να λαμβάνει από την διοίκηση την αναγκαία συνδρομή», β) «Να εισακούεται στους επιτρόπους των σχολείων», γ) «Να πείθονται οι δάσκαλοι σε όσα ωφέλιμα τους προτείνε» και δ) «Οι έπαρχοι να δίνουν χείρα βοήθειας στην εκτέλεση των χρεών του».

Σημειώνουμε ότι από τα δικαιώματά του απουσιάζουν οι επιβολές ποινών ή έστω επιπλήξεων προς τους δασκάλους, αν κάτι διαπιστωθεί ότι δεν είναι στα αποδεκτά πλαίσια. Μόνο παραινήσεις και ευχές έχει δικαίωμα ο Έφορος να διατυπώνει προς τους δασκάλους².

Με βάση τα παραπάνω, οδηγούμαστε στις εξής επιστημάνσεις :

α) Γίνεται προσπάθεια προσδιορισμού των χαρακτηριστικών του δασκάλου, τα οποία θεωρούνται απαραίτητα για την υλοποίηση της εκπαιδευτικής πολιτικής.
β) Καθιερώνεται ο ρόλος του Εφόρου ως αρμόδιου για την πιστοποίηση των χαρακτηριστικών ικανότητας και τον έλεγχο της διαγωγής του δασκάλου.
γ) Επιχειρείται η εφαρμογή, με ενιαίο και άμεσα ελεγχόμενο τρόπο, μιας επίσημης Παιδαγωγικής σε όλα τα σχολεία της επικράτειας. Η Παιδαγωγική αυτή όπως υποστηρίζεται, μπορεί να συμβάλλει στην διαμόρφωση των χαρακτηριστικών του νέου πολίτη όπως αυτά προσδιορίζονται από τις ηγετικές ομάδες της επανάστασης.
δ) Θεσμοθετείται η υποχρέωση συνεχούς επαφής και επικοινωνίας των ελεγχόμενων με τους ελεγκτές (δάσκαλων- επιτρόπων) προκειμένου να παρέχονται στοιχεία που να γνωστοποιούν την κατάσταση του κάθε σχολείου. Η επίσημη ηγεσία προσπαθεί έτσι να θέσει υπό την άμεση επίβλεψή της το σύνολο της κίνησης του εκπαιδευτικού μηχανισμού και να αντλεί σε τακτά χρονικά διαστήματα, πληροφορίες, οι οποίες αφορούν την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης και την ποσότητα του μαθητικού πληθυσμού.

¹ Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαι... κτλ* ο.π. σ.69-70.

² Στο ίδιο, ο.π.

Το αμέσως επόμενο διάστημα συντάχθηκε και η πρώτη «Επίσημη έκθεση περί παιδείας κατά την ελληνική επανάσταση»¹. Συντάκτης της ήταν ο Γρηγόριος Κωνσταντάς και έγινε για την ενημέρωση των φιλελληνικών κοιμιτάτων της Ευρώπης μέσω του φιλέλληνα Ιταλού κόμη Πέκιο. Αφορούσε τις αδυναμίες του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, αλλά και την πρόοδο η οποία είχε συντελεστεί ως τότε και ζητούσε την υλική συνδρομή τους.

---

¹ Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί...* κτλ ο.π., σ.70-74, τεκμ.39.

Α. Μορφή της εποπτείας

1. Φορείς της εποπτείας

Η μελέτη της εκπαιδευτικής πολιτικής και του συνόλου του υλικού για την περίοδο 1828-1864, ως προς αυτή την υποκατηγορία ανάλυσης μας έδειξε πως από το 1828 μέχρι τον Οκτώβριο του 1830 διατηρούνται μορφές εποπτείας γνωστές από την προηγούμενη περίοδο¹. Το διάστημα αυτό ο Ι. Καποδίστριας επιχειρεί κυρίως την οργάνωση των ελάχιστων προϋποθέσεων για την συγκρότηση εκπαιδευτικού συστήματος. Αυτό γίνεται φανερό από την ανάλυση των εγκυκλίων και διατάξεων της περιόδου αυτής. Πιο συγκεκριμένα :

α) Η πρώτη κίνηση του Ι. Καποδίστρια είναι η εγκύκλιος «Προς τους διδασκάλους των εν Ελλάδι Αλληλοδιδασκτικών Σχολείων»², όπου ζητά από τους δασκάλους να επιλέξουν τους καλύτερους μαθητές τους, προκειμένου να εκπαιδευτούν από την κυβέρνηση στο επάγγελμα του δασκάλου. Ακολουθεί η Δ' Εθνοσυνέλευση στο Άργος η οποία πραγματοποιείται με δική του ευθύνη, στις 11 Ιουλίου του 1829 και μπαίνουν οι βάσεις οργάνωσης της Παιδείας. Στις 2 Αυγούστου του 1829 η Εθνική Συνέλευση εξέδωσε το ΙΑ΄ Ψήφισμα «περί οργανώσεως της παιδείας εν Ελλάδι»³. Στις 3 Οκτωβρίου του 1829, προχωρά στην επανασύσταση της «Επί των Εκκλησιαστικών και Δημοσίου Εκπαιδεύσεως Γραμματείας» η οποία είχε ιδρυθεί πάλι το 1822 κατά την διάρκεια της Επανάστασης, αλλά οι εξελίξεις τότε δεν επέτρεψαν τη συνέχισή του.

β) Με εγκυκλιό του προς τους Έκτακτους Επιτρόπους και προσωρινούς Διοικητές της χώρας, τους αναγγέλλει την ίδρυση του «υπουργείου»- όπως το

¹ Αναφερόμαστε ιδιαίτερα στο θεσμό των Εφόρων. Συγκεκριμένα, η Ε. Κούκου αναφέρει: «Πρώτη ενέργεια του Καποδίστρια, αμέσως μετά την τοποθέτησιν του Μουστοξύδη εις υπευθύνους θέσεις, ήτο η επισημοποίησις του θεσμού της εποπτείας των σχολείων, δια του διορισμού των εφόρων ή των λεγομένων σχολικών εφοριών ή σχολικών επιτροπών. Ο θεσμός ούτος προήπτηρχε και κατά την προκαποδιστριακή περίοδον, ασφαλώς δε και κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας», στο Κούκου Ε., *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία, 1827-1832, Β΄, Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Αιγίνης*, Αθήνα, 1972, σ.27κ.ε. Για το ίδιο θέμα ο Δ. Μαυροσκούφης αναφέρει: «Ο θεσμός των εφόρων ή των επιτροπών δεν είναι βέβαια νέος. Προέρχεται πιθανότατα από το θεσμό των επιτρόπων των μοναστηριών και των εκκλησιών [...]. Τώρα όμως οι εφορείες συνδέονται στενά με την κρατική μηχανή, εφόσον κατά κανόνα εκλέγονται από την κυβέρνηση ύστερα από πρόταση των τοπικών διοικητικών αρχών ή έστω, σε ορισμένες περιπτώσεις, επικυρώνεται ο διορισμός τους από αυτήν, προς την οποίαν και ιεραρχικά αναφέρονται[...]», στο Μαυροσκούφης Δ., *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα, 1821-1832* (διδασκαλική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1988, σ.167 κ.ε.

² Εγκύκλιος υπ' αριθμ. 11637/ 25-Απρ-1828, στο Δασκαλάκης Α. *Κείμενα - Πηγαί... κτλ.*, ο.π., Μέρος Α1 τεκμ. 134.,σ. 195-196.

³ Δασκαλάκης Α. *Κείμενα - Πηγαί... κτλ.*, ο.π., Μέρος Α1, τεκμ. 158,σ. 248.

αποκαλεί¹ όπου τους ζητά εκτός από το να εργαστούν «με όλον τον ζήλον, δραστηριότητα και επιμονή», να συντάξουν μία αναφορά όπου να δηλωθούν ο αριθμός και τα ονόματα των μαθητών και των δασκάλων, καθώς επίσης και κρίσεις «περί της διδακτικής ικανότητας αυτών».² Οι επίτροποι και οι διοικητές των επαρχιών αποτελούν τους πρώτους κρατικούς φορείς εποπτείας που θα χρησιμοποιήσει ο Καποδίστριας στις αρχικές προσπάθειες σύστασης εκπαιδευτικού συστήματος, σε μία καθαρά μεταβατική περίοδο.

γ) Στις 10 Οκτωβρίου 1829, ο επί της Παιδείας Γραμματέας, Ν. Χρυσόγελος στέλνει, κατ' εντολή του Κυβερνήτη, την πρώτη του εγκύκλιο- εγκαινιάζοντας αυτή τη μορφή επικοινωνίας, ως άμεση προϊστάμενη αρχή- «Προς τους κατά την Επικράτειαν Διδασκάλους». Αν και δεν διαφέρει ουσιαστικά ως προς το περιεχόμενο από την προαναφερθείσα εγκύκλιο του Καποδίστρια, χαρακτηρίζεται από την επιλογή του συντάκτη της να ενημερώσει τους εκπαιδευτικούς για τους ελεγκτικούς και εποπτικούς μηχανισμούς που τίθενται σε εφαρμογή αμέσως μετά τη σύσταση της Γραμματείας³.

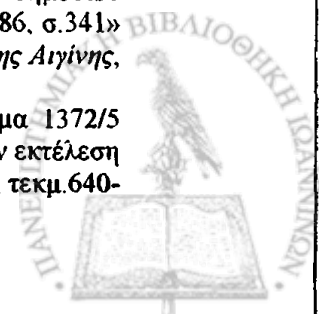
δ) Τον Οκτώβριο του 1830 με διάταγμα του Ι. Καποδίστρια διορίζεται ο Ι. Κοκκώνης ως «Επιθεωρητής των κατά την Πελοπόννησο διδακτικών καταστημάτων»⁴. Με το διάταγμα αυτό ορίζεται για πρώτη φορά επιθεωρητής των

¹ Συγκεκριμένα η εγκύκλιος αναφέρει: «Αλλά δε, δια να δυνηθεί το υπουργείον (υπογράμμιση δικιά μας) τούτο να συντελέση δια των εργασιών του προς το σκοπούμενον του διαληφθέντος ψηφίσματος...» Δασκαλάκης Α., *Κείμενα - Πηγαί κτλ ο.π.* Μέρος Α!, τεκμ. 181, σ.303.

² Εγκύκλιος υπ' αριθμ. 2/ 3- Οκτ-1829, στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα - Πηγαί... κτλ*, Μέρος Α! τεκμ.181,σ. 303.

³ Συγκεκριμένα η εγκύκλιος αναφέρει: «Προς τούτον τον σκοπόν διευθύνουσα τας πράξεις της η Κυβέρνησις κατέστησε την επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Παιδείσεως Γραμματείαν, διατάξασα συγχρόνως και τους κατά την επικράτειαν Εκτάκτους Επιτρόπους και Προσωρινούς Διοικητάς δια της υπ' αριθμ. 2 εγκυκλίου, να συμπράξωσι με ζήλον εις τας εργασίας του Υπουργείου τούτου. χορηγούντες έκαστος πληροφορίας περί των κατά τας επαρχίας σχολείων, περί των προσόν των πόρων, περί της ικανότητος και του ηθικού των διδασκάλων και του αριθμού των μαθητών». Με την εγκύκλιο αυτή, καλεί τους διδασκάλους να καταβάλλουν «πάντα πόνον και σπουδήν εις την εκπαίδευσιν των παιδων» όπως επίσης «θέλετε καταβάλει θεμέλιον της παιδείας εις τας απαλὰς ψυχὰς των παιδων τον φόβον του Θεού, την αρχή της σοφίας και στοιχειούντες αυτούς εις την αληθινήν παιδείαν την ευσέβειαν, θέλετε τους διδάσκει την ιερὰν κατήχησιν...». Εγκύκλιος με αριθμό 21/ 10- Οκτ-1829, στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα - Πηγαί... κτλ ο.π.* σ.323. τεκμ.190. Ένα μήνα αργότερα ο Χρυσόγελος επανέρχεται με νέα εγκύκλιο στους δασκάλους με την οποία παρέχει περισσότερο συγκεκριμένες οδηγίες για την εκτέλεση του έργου τους. Αυτή τη φορά αναφέρεται και στην κοινωνική διάσταση της παρεχόμενης εκπαίδευσης αναφέροντας: « Ασκειν την διάνοιαν, ρυθμίζειν την καρδίαν, και δια τούτων παρασκευάζειν τους διδασκομένους ικανούς να εννοώσι και να εκτελώσι του κοινωνικού ανθρώπου καθήκοντα, τοιαύτα είναι αρχαί της στοιχειώδους δημοσίου εκπαίδευσως». Εγκύκλιος με αριθμό 212/ Νοέμβριος 1829. Πηγή: «Γενική Εφημερίς φ. 86, σ.341» στο Κούκου Ε., *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία 1827-1832 Β! Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Αιγίνης*, Αθήνα 1972, σ.20.

⁴ Το διοριστήριό του βρίσκεται στο διάταγμα 1394/8 Οκτωβρίου 1830. Με το διάταγμα 1372/5 Οκτωβρίου 1830 ορίζεται η αποστολή του, ο μισθός του και επισυνάπτονται οδηγίες για την εκτέλεση των καθηκόντων του. Δασκαλάκης Α., *Κείμενα - Πηγαί... κτλ ο.π.* Μέρος Β! σ. 1384-1389, τεκμ.640-

δημοτικών σχολείων. Είχε προηγηθεί λίγο πριν η απόφαση σύστασης των σχολικών εφοριών, με την οποία ανατίθενται πλευρές της εποπτείας στους τοπικούς σχολικούς εφόρους, ενώ παράλληλα συνδέονται οι σχολικές εφορίες με τον κρατικό μηχανισμό, αφού με βάση τη σχετική απόφαση τα μέλη τους εκλέγονται από την κυβέρνηση.

Τα δεδομένα αυτής της περιόδου, ως προς αυτήν την υποκατηγορία ανάλυσης μας οδηγούν στις ακόλουθες πρώτες διαπιστώσεις: α) η επιτυχής, όσο ήταν δυνατόν στις συγκεκριμένες συνθήκες, προσπάθεια συγκρότησης εκπαιδευτικού συστήματος, οδηγεί την πολιτική εξουσία στον προσδιορισμό μορφών επιθεώρησης, β) η έκταση των φορέων εποπτείας φαίνεται να είναι συνάρτηση της αντίστοιχης έκτασης και οργάνωσης του σχολικού δικτύου, γ) ο διορισμός του επιθεωρητή από τον ίδιο τον Καποδίστρια και η εκλογή των μελών των σχολικών εφοριών από την κυβέρνηση, μας δείχνει με σαφήνεια, πως επιχειρείται ο κρατικός έλεγχος των φορέων εποπτείας.

Την περίοδο μετά τη δολοφονία του Ι. Καποδίστρια η προσπάθεια συγκρότησης εκπαιδευτικού συστήματος κινδυνεύει με ακύρωση στα πλαίσια γενικότερων προβλημάτων που αντιμετωπίζει η Ελλάδα¹.

Το 1833, και υπό την επήρεια των νέων πολιτικών καταστάσεων που τείνουν να διαμορφωθούν στην Ελλάδα (ερχομός Όθωνα-αντιβασιλεία), έχουμε μια πρώτη απόπειρα συγκρότησης εκπαιδευτικού συστήματος, η οποία όμως απέτυχε². Οι

641. Σε ό, τι αφορά την επιλογή του Ι. Κοκκώνη από τον Καποδίστρια για τη θέση του γενικού επιθεωρητή βλ. το ιστορικό σημείωμα της Αβδάλη Α., «Ο Καποδίστριας και η Επιτροπή της Προκαδείας». *Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Παν. Ιωαννίνων*, Τόμ. 23^{ος}, Ιωάννινα, 1994, σ.5-77. (Εδώ ιδιαίτερα από σ. 50 κ.ε.).

¹ Η δολοφονία του Καποδίστρια έφερε σε δεινή κατάσταση την εκπαίδευση: «Από τα 71 σχολεία άτινα περί τα τέλη του 1830 ελειτούργουν, στα μέσα του 1832 δεν εσώζοντο παρά 60 αλληλοδιδασκτικά και τούτων τα πλείστα εν Αιγαίω», Λέφας Χ., *Ιστορία της Εκπαιδευσεως*, κτλ., ο.π. σ.7. Επίσης βλ. και τις πληροφορίες που έδωσε η Γραμματεία της Δημόσιας Εκπαιδευσεως στην Επιτροπή που επιλέχτηκε την εποχή εκείνη να συντάξει σχέδιο για την παιδεία, όπου σε ένα σημείο της αναφέρει: «...Επομένως τα περισσότερα, όλα σχεδόν τα Σχολεία του Βασιλείου την σήμερον ευρίσκονται εις παραλυσίαν, και οι Διδάσκαλοι στερούμενοι 14 και 16 μηνών μισθούς, και καταντήσαντες επομένως εις αμηχανίαν ή παρητήθησαν, ή αν εγκατερούσιν ακόμη, μόνη η ελπίς της πληρωμής των καθυστερησάντων μισθών των, και η τακτική του λοιπού μισθοδοσία των, τους ενισχύει προς τούτο...», Αντωνίου Δ., *Οι απαρχές του εκπαιδευτικού σχεδιασμού στο νεοελληνικό κράτος: το Σχέδιο της Επιτροπής του 1833*, Πατάκη, Αθήνα, 1992, σ.84-85. Τέλος, βλ. την Έκθεση, την οποία συνέταξε η Επιτροπή του 1833 και αναφέρει ότι «...η μετά τον θάνατον του Ι. Καποδίστρια [...] παραλαβούσα τας ηνίας του Κράτους επταμελής Διοικητική Επιτροπή εύρε το Ταμείον εξηντλημένον, την Ελλάδα ερημωμένην, και τα Σχολεία εν μέρει διαλελυμένα» Και καταλήγει: «Εις ταιούτην στάσιν ευρίσκοντα μέχρι τούδε τα περισσότερα παιδευτικά καταστήματα της Επικράτειας. Τινά μεν πεπαυμένα, άλλα δε μόλις εξακολουθούντα χρεωστούμενων μισθών 16 μηνών εις τους διδασκάλους, τους οποίους μόνη η ελπίς ευτυχεστέρου μέλλοντος στηρίζει εισέτη». «Συνοπτική Έκθεση της εκπαιδευσεως των Ελλήνων από της κατακτήσεως των Οθωμανών μέχρι της σήμερον» στο Αντωνίου Δ., *Οι απαρχές του σχεδιασμού... κτλ.*, ο.π. σ.125-134, ιδιαίτερα εδώ σ.133

² Στις 22 Μαρτίου/3 Απριλίου του 1833 εκδίδεται το διάταγμα «Περί συστάσεως επιτροπής προς διοργανισμόν των σχολείων», με βάση την πρόταση του Ι. Ρίζου προς την αντιβασιλεία. Τα σχετικά με τις προτάσεις που κατέθεσε και την τύχη αυτής της επιτροπής βλ. Αντωνίου Δ., *Οι απαρχές του σχεδιασμού... κτλ.*, ο.π.

νομοθετικές όμως βάσεις της δημόσιας εκπαίδευσης θα λυθούν οριστικά ανάμεσα στα 1834 και στα 1837. Ειδικά για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση ο ιδρυτικός νόμος του 1834 θα αποτελέσει το βασικό νομοθέτημα που καθορίζει σχεδόν όλες τις πλευρές του πλαισίου λειτουργίας της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και σαν τέτοιο θα παραμείνει σε ισχύ για 61 ολόκληρα χρόνια, αποτελώντας ένα από τα μακροβιότερα νομοθετήματα της ιστορίας του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος¹. Μελετητές αποδίδουν το νομοθέτημα αυτό σε προσωπικό έργο του Mauet. Εκτιμάται μάλιστα ότι είναι βαθιά επηρεασμένο από τον αντίστοιχο γαλλικό νόμο του 1833, τον νόμο Guizot όπως είναι γνωστός². Στον νόμο αυτό διαπιστώνουμε την άποψη, γνωστή από την προηγούμενη περίοδο, «ενός πρωτοβάθμιου σχολείου μαζικού, οργανωμένου σύμφωνα με ένα και μοναδικό πρότυπο κάτω από κρατικό έλεγχο»³.

¹ Ο νόμος περί δημοτικών σχολείων της 6^{ης}/18^{ης} Φεβρουαρίου του 1834, υπάρχει: α) στο *Εφημερίς της Κυβερνήσεως αρ.11* «Νόμος περί δημοτικών σχολείων» 4/13 Φεβ. 1834, β) στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, Τόμος Α', Gutenberg, Αθήνα, Γ' έκδοση, Ιανουάριος 2002, σ. 81-96, και γ) συνδυασμένος με σχόλια, σχετικές εγκυκλίους και συγκριτικά στοιχεία, ιδιαίτερα με τη Γαλλία, στο Δηλιγιάννης Θ.-Ζηνούπουλος Γ., *Ελληνική Νομοθεσία από του 1833 μέχρι του 1875*, Τόμος Στ', εκ του τυπογραφείου Ιωάννου Αγγελοπούλου, εν Αθήναις, 1875 σ.433-532. Εκτενή αποσπάσματα του νόμου υπάρχουν και στο βιβλίο του Δημαρά Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, Τεκμήρια ιστορίας, Τόμος Α', σειρά Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Ερμής 1990, τεκμ. 17, σ. 45-50.

² Ο Α. Δημαράς επισημαίνει για το νόμο Guizot: «πρέπει να σημειωθεί πως δεν εξέφραζε αλλιώτικο πνεύμα, γιατί ο Γάλλος νομοθέτης χρησιμοποίησε ως άμεση πηγή πρωσικά πρότυπα», ενώ σε άλλο σημείο τονίζει: «το εκπαιδευτικό οικοδόμημα που προκύπτει από τους νόμους του 1834, καθόλου δε στηρίζεται σε ελληνικές εμπειρίες και καταστάσεις. Αντίθετα, μάλιστα, αποτελεί πιστότατη μίμηση αντίστοιχων γερμανικών ή γερμανογενών προτύπων». Δημαράς Α., «Εκπαίδευση» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Τόμ. ΙΓ', Αθήνα, 1977, σ. 484-485.

³ Αυτό επιτυγχάνεται με την υπαγωγή των σχολείων στους δήμους. Ο δήμος θεσπίζεται ως ακροτελεύτια διοικητική μονάδα με το νόμο της 27 Δεκεμβρίου του 1833 (*Εφημερίς της Κυβερνήσεως αρ.3/ 27 Δεκ.1833-8 Ιαν.1834*) και δεν αντιστοιχεί σε καμιά προηγούμενη διοικητική διαίρεση. Ιδιαίτερη σημασία έχουν εδώ τα άρθρα 114 -116 που αναφέρονται στο «Περί διοικήσεως της περιουσίας των κατά τόπους αγαθοεργών καταστημάτων». Ήδη με το Διάταγμα «Περί της διαρέσεως του Βασιλείου και της διοικήσεώς του» (Σχετ. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως αρ. 12/ 3-15 Απριλίου 1833*) το Κράτος διαρείται σε 10 νομούς (αρθρ.1και 2) και 42 επαρχίες. Με το Διάταγμα «Περί αρμοδιότητας των Νομαρχών, και περί της κατά τας Νομαρχίας υπηρεσίας» (Σχετ. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως αρ. 17/ 26Απρ.-8 Μαΐου 1833*) στο αρθρ. 12 τμήμα Γ' υπό τη «διεύθυνσιν της επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως Γραμματείας» και στις 30 παραγράφους του, περιγράφονται τα καθήκοντα του Νομάρχη όπως: Να επιτηρή εις όλα τα εντός του Νομού υπάρχοντα καταστήματα της δημοσίου εκπαιδεύσεως, και να επαγρυπνεί εις το να εκτελώνται οι διδασκαλικοί κανονισμοί και τα περί πειθαρχίας (παρ.24). Να επιτηρή εις την διαγωγήν και την υπηρεσίαν του εις τα διδασκτικά και εκπαιδευτικά του Νομού καταστήματα προσωπικού, έπι δε να διορίζη, να μεταθέτη ή να παύη τους τοιούτους, καθ' όσον δι' ιδιαιτέρων προσδιορισμών ανετέθη εις τον Νομάρχη η εξουσία αυτή[...] (παρ.27). Να δίδη τας ζητούμενας αδείας εις το κατά τα διδασκτικά και εκπαιδευτικά καταστήματα του Νομού προσωπικών, και να εκτελή την περί πειθαρχίας εξουσίαν εναντίον αυτού συμμορφούμενος με τους υπάρχοντες περί τούτου κανονισμούς (παρ.28). Με το Διάταγμα «Περί εισαγωγής βιβλίων της ποιότητας των δημοσίων υπηρετών» (Σχετ. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως αρ. 37/ 30 Αυγ-11 Σεπ. 1833*) το κράτος αποφασίζει να διατηρεί βιβλία υπηρεσιακής ποιότητας των υπαλλήλων «δια να δυνήθη η Κυβέρνηση δι' αυτών να έχη διηγεκείς και ακριβείς γνώσεις περί των προσωπικών περιστάσεων όλων των υπαλλήλων, και να κάμη ορθήν κρίσιν περί των γνώσεων, της ικανότητος, της δραστηριότητος και των εκδουλεύσεων ενός εκάστου». Όλα τα παραπάνω μας βεβαιώνουν ότι ο νόμος των δημοτικών σχολείων του 1834 βασίστηκε στις πρόσφατα διαμορφωμένες διοικητικές διατάξεις, και βρίσκεται σύμφωνα με αυτές.

Το νομοθέτημα αφιερώνει δύο από τα έξι κεφάλαια στην εποπτεία¹. Η αναφορά είναι πλήρης, ορίζοντας και ιεραρχώντας τους φορείς, οι οποίοι αναλαμβάνουν την εφαρμογή της. Έτσι συστήνονται επιτόπιες, επαρχιακές και νομαρχιακές επιθεωρητικές επιτροπές, με ιεραρχική διάταξη. Εκτός όμως απ' αυτές τις τρεις κατηγορίες επιθεωρητικών επιτροπών το νομοθέτημα καθιστά σαφές ότι η υπέρτατη εποπτεία και άρα η τελική εξουσία ασκείται από την Κυβέρνηση αφού όπως αναφέρεται: «Η υπέρτατη εποπτεία εφ' όλων των επιθεωρητικών επιτροπών των διδασκάλων και των σχολείων γενικώς εναπόκειται εις τον αρμόδιον έπαρχον και νομάρχη και εις την επί των Εκκλησιαστικών κλπ Γραμματείαν της Επικρατείας»(άρθρ. 52), δηλαδή στους κρατικούς υπαλλήλους².

Ο νόμος ορίζει ως υπεύθυνο εποπτείας του σχολικού μηχανισμού τον γενικό επιθεωρητή. Ως γενικός επιθεωρητής ορίζεται ο διευθυντής του Βασιλικού Διδασκαλείου. Οι φορείς της εποπτείας θα διατηρηθούν με αυτή τη μορφή μέχρι το τέλος της περιόδου. Αξίζει να σημειωθεί πως από το 1835 προβλέπονται εξεταστικές επιτροπές, τις οποίες συνήθως αποτελούν τα μέλη των εφορευτικών επιτροπών. Το 1853 με εγκύκλιό του το υπουργείο ζητά τις επιτροπές αυτές να τις επανδρώνουν μέλη τα οποία να μην είναι ταυτόχρονα και μέλη της επιθεωρητικής τοπικής επιτροπής.³

Η επισκόπηση των δεδομένων ως προς αυτή την υποκατηγορία για το σύνολο της πρώτης περιόδου μας επιτρέπει τις ακόλουθες επισημάνσεις:

α) Τόσο στην πρώτη απόπειρα συγκρότησης εκπαιδευτικού συστήματος επί Καποδίστρια όσο και στο νόμο «Περί δημοτικών σχολείων» και το σύνολο των σχετικών εγκυκλίων, η εποπτεία αποτελεί σημαντική παράμετρο.

¹ Το κεφάλαιο Γ' «περί επιθεωρήσεως των δημοτικών σχολείων», με το τμήμα Α' «Επιθεώρηση των επιτοπίων δημοτικών σχολείων», τμήμα Β' «Επιθεωρητικά επιτροπαί των κατ' επαρχίας και κατά νομούς σχολείων», και τμήμα Γ' «Περί όλων των επιθεωρητικών επιτροπών των σχολείων» και το κεφάλαιο Δ' «Περί της από μέρος της Κυβερνήσεως υπεράτης εποπτείας», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως αρ.11, 4/13 Φεβ. 1834, «Νόμος περί δημοτικών σχολείων».*

² Η Κυβέρνηση μπορεί να διαλύει τις επιτόπιες ή επαρχιακές και νομαρχιακές επιτροπές, ύστερα από πρόταση του νομάρχη ή του γενικού επιθεωρητή των σχολείων και να διατάσει την εκλογή άλλων. Μπορεί να επιβάλει επανορθωτικές ποινές, αλλά στο άρθρο 54 του συγκεκριμένου νόμου γίνεται σαφές ότι: «Η περί ποινής απόφασις της επί των Εκκλησιαστικών κλπ. Γραμματείας έχει το κύρος της, είτε απεφάσισε αι επιτροπαί των κατ' επαρχίας ή κατά τους νομούς σχολείων, είτε μη. Εις την πρώτην περίστασιν δύναται η Γραμματεία να επαυξήση, να ελαττώση ή να ακυρώση την παρά της επιτροπής επιβληθείσαν ποινήν ή να επιβάλη ποινήν εις τον παρά της επιτροπής αφεθέντα», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως, «Νόμος περί δημοτικών σχολείων», ο.π.*

³ Εγκύκλιος 5791/ 24 Οκτ. 1853, «Περί εξεταστικών επιτροπών», στο Δηλιγιάννης Θ., Ζηνόπουλος Γ. *Ελληνική Νομοθεσία, Τόμος ΣΤ!*, εν Αθήνας, 1875. σ. 501.

β) Από το νόμο του 1834 και μέχρι το τέλος της πρώτης περιόδου που εξετάζουμε, η οργάνωση της εποπτείας, άρα και οι αντίστοιχοι φορείς της, σχετίζονται με την διοικητική διαίρεση της χώρας.

γ) Ο γενικός επιθεωρητής αποτελεί το πρόσωπο, το οποίο συνδέει την εποπτεία με την κρατική εξουσία και είναι ο αποδέκτης των αποτελεσμάτων εποπτείας από τις επιτροπές.

Θα πρέπει βέβαια να σημειώσουμε ότι, όπως έχουν επισημάνει αρκετοί μελετητές, αυτό το σχήμα εποπτείας δε λειτούργησε πάντα στην πράξη¹. Οι επιθεωρητικές επιτροπές των δήμων απ' ό,τι γνωρίζουμε ήταν οι μόνες που λειτούργησαν, αλλά και αυτές με τον καιρό ατόνησαν και ουσιαστικά την εποπτεία την ασκούσε ο δήμαρχος αναφερόμενος απευθείας στον νομόρχο ή στην Γραμματεία. Εξάλλου οι δήμοι ήταν αυτοί, οι οποίοι είχαν αναλάβει τη χρηματοδότηση των σχολείων και τη μισθοδοσία των δασκάλων.²

¹ Τέτοιες παρατηρήσεις βρίσκουμε στον Λέφα Χ., *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως*, ΟΕΣΒ, Αθήνα, 1942, σ.274-278 και στον Παπαδημητρίου Σ.Ν., *Ιστορία του Δημοτικού μας Σχολείου (1834-1895)*, Αθήνα, 1950, σ.73-78. Στη δε εποπτεία από μέρους των νομαρχιακών δημοδιδασκάλων οι Δηλιγιάννης Θ-Ζηνόπουλος Κ.Γ σημειώνουν ότι «Το κακόν είναι ριζικώτερον, έγκειται εις την εν γένει διοίκειν των της δημοτικής εκπαδεύσεως, ήτις από μεν των οικειών προσώπων, των δημοδιδασκάλων, αφήρεσε τον κύριον αυτών χαρακτήρα, καταστήσασα αυτούς ουδέν ήσσαν ή δημοσίους υπαλλήλους, εξαρτωμένους από τε τας τοπικάς και από τας γενικωτέρας πολιτικές περιπετείας, τας δε περί επιτηρήσεως των τε διδασκόντων και των διδακτηρίων διατάξεις του νόμου ουδέποτε σπουδαίως εφήρμοσεν». Δηλιγιάννης Θ., Ζηνόπουλος Κ.Γ., *Ελληνική Νομοθεσία... κτλ.*, ο.π. σ. 457 βλ.π. εδώ την υποσημείωση.

² Οι δήμοι όσο και αν υποχρεώθηκαν να προβλέψουν κονδύλια για την εκπαίδευση στους προϋπολογισμούς τους (αφού δεν μπορούσαν να τεθούν σε εφαρμογή χωρίς την προηγούμενη έγκριση των νομαρχών), δεν μπορούμε να πούμε ότι κινήθηκαν σε αυτά τα πλαίσια, δημιουργώντας ιδιαίτερα προβλήματα στη μισθοδοσία των εκπαιδευτικών. Ο νόμος με το άρθρο 59 έδινε τη δυνατότητα στη κεντρική εξουσία να χρηματοδοτήσει την εκπαίδευση μέσω των δήμων. «Στη βάση αυτής της διάταξης η μισθοδοσία των δασκάλων πολλών σχολείων αναλαμβάνεται κατευθείαν από το Υπουργείο Παιδείας μέχρι το 1840 περίπου. Από το 1843 και μετά η παρέμβαση αυτή παίρνει τη μορφή ειδικών επιχορηγήσεων των δήμων... Θα μπορούσαμε συμπερασματικά να πούμε ότι το πρωτοβάθμιο σχολικό δίκτυο αφού δεχτεί, στην πρώτη περίοδο συγκρότησής του, μια ώθηση από την κεντρική διοίκηση, στη συνέχεια και ως το 1920 αναπτύσσεται χρηματοδοτούμενο κατά κύριο λόγο από τους δήμους» Καλαφάτη Ε. ο.π. σ. 98-100. Διαφορετική είναι η θέση του Σ.Ν. Παπαδημητρίου. Στο βιβλίο του, *Ιστορία του Δημοτικού μας Σχολείου*, κτλ. ο.π., σ. 14-15 αναφέρει: «Οι δήμοι, έξω από ασήμαντες εξαιρέσεις, δεν είχαν ποτέ την απαιτούμενη οικονομική δυνατότητα να λύσουν από μόνοι τους το πολύπλευρο σχολικό πρόβλημά τους. Στις αρχές μάλιστα οι δυσκολίες αυτές με την ολοκληρωτική έλλειψη διδακτηρίων, σχολικών επίπλων, εποπτικών μέσων κλπ. ήταν πολύ μεγαλύτερες. Γι' αυτό και η σχολική κίνηση αρχικά ήταν αφάνταστα περιορισμένη. Αρκεί να σημειωθεί πως το χειμώνα του 1834 στην Αθήνα δε λειτουργούσε ούτε ένα σχολείο. Στην άλλη Ελλάδα λειτουργούσαν 20-30, ενώ στα 1830 λειτουργούσαν 71». Σε άλλο σημείο αναφέρει: «Κάποιο ελάχιστο ποσοστό δαπανών για τη δημοτική εκπαίδευση άρχισε να αναγράφεται στο δημόσιο προϋπολογισμό μόλις από το 1844, όταν ψηφίστηκε το νέο Σύνταγμα. Μέχρι τότε δεν είχε δαπανηθεί για τα δημοτικά σχολεία από το δημόσιο ταμείο ούτε μια δραχμή[...]. Κυρίως έγινε προσπάθεια να ενισχυθούν οι μεγάλοι δήμοι για να εννοηθεί κάπως η σχολική ανάπτυξη στα μεγάλα κέντρα». Στο ίδιο σ. 17.

2. Αρμοδιότητες και καθήκοντα των φορέων εποπτείας

Με το διάταγμα διορισμού¹ του Ι. Κοκκώνη ως «Επιθεωρητή των κατά την Πελοπόννησο διδακτικών καταστημάτων», ορίζονται με σαφήνεια οι αρμοδιότητες και τα καθήκοντά του ως φορέα εποπτείας. Συγκεκριμένα:

α) «Να επισκέπτεται αυτοπροσώπως τα Δημόσια Αλληλοδιδασκτικά σχολεία εκ διαλειμμάτων, ώστε να λανθάνη τους διδασκάλους παρουσιαζόμενος απροσδοκίτως».

β) «Να σημειοί την κατάστασιν εκάστου σχολείου και τα ελλείποντα μέσα...»

γ) «Να παρευρίσκεται οσάκις κρίνει αναγκαίον εις την ώρα των μαθημάτων, δια να παρατηρή ακριβώς τον αριθμό των μαθητών, τας δυνάμεις αυτών, τον τρόπον παραδόσεως του διδασκάλου. Εάν προσαρμόζηται με τας περί σχολείων διατάξεις και τους τεθέντας τελευταίον κανονισμούς, κατά την παραδεχθείσαν μέθοδον».

δ) «Εάν τις των διδασκάλων χωλαίνει περί την διδασκαλίαν όχι δι' εθελοκακίαν, θέλει χειραγωγεί αυτόν...».

ε) «Όσοι των διδασκάλων νομισθώσιν ανάξιοι δόλου του επαγγέλματός των και ανίκανοι να προσαρμοσθώσι με τα διαταχθέντα δι' αμάθειαν ή εθελοκακίαν, θέλει πέμπει αμέσως κατάλογον ονομαστικόν τούτων εις την Κυβέρνησιν, δια να ενεργηθώσι τα εν τω αρθρ. 3 του διαληφθέντος διατάγματος».

στ) «Θέλει δίδει έγγραφα ενδεικτικά εις τους μη έχοντας δίπλωμα της Κυβερνήσεως...».

ζ) «Αφού επισκεφθεί τα κατά τόπους δημόσια διδακτικά καταστήματα, ως άνωθεν, παρουσιαζόμενος εις τον Διοικητήν θέλει λαμβάνει παρ' αυτού και παρά των εφόρων ακριβεστέρας πληροφορίας περί του ηθικού και της επιμελείας των διδασκάλων.....Προς δε τους Εφόρους θέλει δώσει τας αναγκαίας οδηγίας, δια να εννοώσι και να ενεργώσι τα καθήκοντα αυτών τα οποία ορίζονται εις το υπ' αριθμ 735 διάταγμα».

¹ Ο Ι. Κοκκώνης ανταποκρίνεται άμεσα στα νέα του καθήκοντα και ξεκινά την επιθεώρησή του με την πρώτη έκθεση να την συντάσσει στις 8 Οκτωβρίου του 1830 (έναρξη επίσκεψης στα σχολεία στην περιοχή του Άργους στις 6 Οκτωβρίου). Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαι... κτλ ο.π.* Μέρος Β' σ.1391, τεκμ.644. Τον πρώτο κύκλο της επιθεώρησης τον ολοκληρώνει στις 30 Δεκεμβρίου του 1830, αφού επισκέπτεται όλη την Πελοπόννησο. Την συνοπτική του έκθεση την συντάσσει μια μέρα αργότερα (31 Δεκεμβρίου). Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαι... κτλ ο.π.* Τόμοι Β' και Γ' σ.1402, 1426, 1428, 1453, 1477, 1489, 1501, 1510, 1518, 1556, 1577, 1593.

Εκτός από την επίσκεψη στα δημόσια σχολεία ο «έφορος» Κοκκώνης με βάση τις οδηγίες, θα έπρεπε να επισκεφθεί τα «Ιδιαίτερα Σχολεία» που τυχόν λειτουργούσαν στην Πελοπόννησο και τα Ελληνικά Σχολεία. Και στις δύο περιπτώσεις θα παρατηρούσε «την ικανότητα και το ηθικό των Διδασκάλων»¹.

Προηγουμένως με διάταγμα, το οποίο καταχωρήθηκε και στον Οδηγό Αλληλοδιδασκτικής του Ι. Κοκκώνη², είχαν οριστεί λεπτομερώς τα καθήκοντα των εφόρων³. Αυτά ήταν: α) η φροντίδα της λειτουργίας και συντήρησης των σχολικών κτιρίων και του υλικού τους (άρθρ. Α!-Γ!), με την προϋπόθεση ότι δεν μπορούν να προβούν σε οποιαδήποτε πρωτοβουλία ή ενέργεια συντήρησης εάν πρώτα δεν ενημερώσουν την κυβέρνηση (άρθρ.Ε!, ΣΤ! και ΙΑ!), β) επιφορτίζονταν με την προσπάθεια εύρεσης δωρεών και προσφορών από συμπολίτες ή ξένους (άρθρ.Δ!) πάλι με την προϋπόθεση να ενημερώνουν την κυβέρνηση για τα αποτελέσματα των ενεργειών τους, γ) το δικαίωμα να επισκέπτονται το σχολείο σε ώρες διδασκαλίας⁴ και η σύνταξη κάθε τρίμηνο αναφοράς με τον ονομαστικό κατάλογο των μαθητών και τη διαγωγή του δασκάλου, την οποία έστελναν στην «Γραμματεία Δημοσίου Παιδείσεως»⁵ (άρθρ.Ζ! και Η!) και δ) όφειλαν να επαγρυπνούν για την τήρηση από

¹ Θα πρέπει να επισημάνουμε τη στάση του Καποδίστρια απέναντι στις εκπαιδευτικές δραστηριότητες της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Βασική πεποίθησή του ήταν η υπαγωγή των εκπαιδευτικών μηχανισμών στον κρατικό έλεγχο. Η γραμμή της κυβερνητικής του πολιτικής ήταν: ανοχή της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, αφού λόγω της οικονομικής καχεξίας του κράτους δεν ήταν σε θέση η κυβέρνηση να συγκροτήσει πλήρες σχολικό δίκτυο, αλλά υπαγωγή της, από την άλλη, στο κυβερνητικό έλεγχο. Συνοπτικά ο Καποδίστριας: α) προχώρησε σε κατάργηση των εταιρειών (βλ. Φιλανθρωπική Εταιρεία), β) όταν ο ιδιωτικός τομέας ζητούσε χρήματα ως επιχορήγηση στο έργο τους, αυτός απαντούσε ζητώντας πρώτα πληροφορίες για το ήθος και τις ικανότητες των εκπαιδευτικών, γ) εξέδωσε το διάταγμα 1032/ 12.7.1830, με το οποίο ζητούσε από την ιδιωτική πρωτοβουλία «να μην καινοτομούν αυτοβούλως», και δ) προχώρησε σε έλεγχο των ιδιωτικών σχολείων, για τα οποία πίστευε ότι έπρεπε να ενταχθούν στην κρατική εποπτεία (βλ. π.χ. πώς αντιμετώπισε την περίπτωση της Σαντορίνης και την εμπορική σχολή της Σύρου, στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ ο.π.* Μέρος Α, σ. 471-477 και Μέρος Β' σ. 1742-1743 αντίστοιχα). Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά, βλ. Μαυροσκούφης Δ., *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα, ... κτλ., ο.π., σ.252-270.*

² Το Διάταγμα 735/11 Μαΐου 1830 βρίσκεται στο Αντωνίου Δ., *Οι απαρχές του εκπαιδευτικού σχεδιασμού... κτλ., ο.π.,* (Μέρος δεύτερο: Τα κείμενα), σ. 173-175. Σχετικές πληροφορίες βρίσκουμε και στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί ... κτλ ο.π.* Μέρος Β! σ.1110.

³ Η Ε. Κούκου αναφέρει ότι με νεώτερη εγκύκλιο η οποία περιελάμβανε συμπληρωματικές οδηγίες του κυβερνήτη Ι. Καποδίστρια προς τους εφόρους επιδιώχθηκε η καλύτερη κατανόηση των οδηγιών αυτών. Ο Α. Μουστοξύδης είχε ασκήσει κριτική στο διάταγμα θεωρώντας θεωρητικό και δύσκολο να κατανοηθεί από ανθρώπους «ολίγων γραμμάτων». Γι' αυτό και ο Ν. Χρυσόγελος στη συνέχεια με εντολή του Καποδίστρια, συνέταξε νέο πίνακα περισσότερο πρακτικό και καταληπτό. Σχετικά Κούκου Ε., *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία... κτλ ο.π.* σ.30.

⁴ Το άρθρο Η' του σχετικού διατάγματος (735) αναφέρει: «Εκαστος των εφόρων, ο λαχών κατά κλήρον, θέλει λαμβάνει αλληλοδιαδόχως την επιστάσιαν του σχολείου καθ' εβδομάδα, έργον δε τούτου είναι να παρευρίσκεται καθημερινώς εις την παράδοσιν των μαθημάτων και να σημειοί τας παρατηρήσεις του περί του διδασκάλου και των μαθητών».

⁵ Το άρθρο Ζ' συγκεκριμένα αναφέρει: «Οφείλουν να διευθύνωσι κατά τρίμηνιαν τον ονομαστικόν κατάλογον των μαθητών προς την επί της Δημοσίου Παιδείσεως Γραμματείαν, και τας αναφοράς των περί της διαγωγής του διδασκάλου».

το δάσκαλο και τους μαθητές όλων των κανονισμών που κατά καιρούς εκδίδονται, φροντίζοντας μάλιστα να είναι κατάλληλα τοιχοκολλημένοι, καθώς επίσης να παρευρίσκονται όλοι ανεξαιρέτως μαζί με τις τοπικές αρχές στις δημόσιες εξετάσεις του σχολείου (άρθρ.Θ! και Ι!). Η υλοποίηση όμως των παραπάνω από τους εφόρους, δεν ήταν εύκολη υπόθεση και τα αποτελέσματα (λόγω ακριβώς των αδυναμιών τους να κατανοήσουν την αλληλοδιδασκτική) αμφίβολα¹.

Με τον ιδρυτικό νόμο του 1834, παρατηρούνται μερικές διαφοροποιήσεις στη δομή, τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητες των εφορευτικών επιτροπών. Κατά αρχήν, οι επιτροπές αυτές ακολουθούν την διοικητική διαίρεση της χώρας (νομαρχίες, επαρχίες, δήμοι) και ταυτόχρονα ιεραρχούνται, με την έννοια ότι εκτός των αρμοδιοτήτων που η κάθε μία αναλαμβάνει, οι κατώτερες ελέγχονται από τις ανώτερες. Οι επιτροπές εξακολουθούν να έχουν ως φροντίδα τους την εξεύρεση κατάλληλου κτιρίου για να στεγαστεί ένα σχολείο ή να προμηθεύουν με τα απαραίτητα υλικά αυτό, καθώς επίσης να φροντίζουν για την υγιεινή διαμονή των μαθητών. Δεν αναλαμβάνουν όμως αυτές την εξεύρεση πόρων, όπως γινόταν στην εποχή του Καποδίστρια. Με βάση το υποχρεωτικό της φοίτησης, που εισάγει ο νόμος του 1834, οι επιτροπές τώρα επιφορτίζονται με την ευθύνη να φροντίζουν ώστε όλοι οι μαθητές της περιοχής τους να φοιτούν, ακόμα και οι άποροι (οι οποίοι με βάση το νόμο φοιτούν ανέξοδα). Σε κάθε περίπτωση θα φροντίζουν να φτιάχνουν κατάλογο των γονέων που δε στέλνουν τα παιδιά τους σχολείο και θα ενημερώνουν τις αστυνομικές αρχές. Η βασική διαφοροποίηση όμως είναι ότι οι επιτροπές του ιδρυτικού νόμου στην προσπάθειά τους να φροντίζουν «περί της διατηρήσεως της εσωτερικής του σχολείου πειθαρχίας», ή να επαγρυπνούν «ιδίως εις την εκτέλεσιν των χρεών του διδασκάλου», μπορούν σε «κατεπείγουσες περιστάσεις να παύουν τον διδάσκαλον», αρκεί αυτό να το αναφέρουν στις ανώτερες επιθεωρητικές επιτροπές εντός 24 ωρών με πλήρη αιτιολόγηση. Την τελική απόφαση όμως, ακόμα και την ακύρωση μιας τέτοιας ποινής, την έχει το υπουργείο των Εκκλησιαστικών ..κτλ. Οι επιθεωρητικές επιτροπές κατά επαρχίες ή νομούς έχουν το δικαίωμα – που δεν το

¹ Όπως ανέφερε ο Ι. Καποδίστριας: «είναι δύσκολον οι επίτροποι, άνθρωποι αμαθείς οι πλείονες να επιφορτισθώσι χρέη, τα οποία δε ηξέουρον, ούτε δύναται να εκπληρώσωσιν», Χειρόγραφα Εθνικής Βιβλιοθήκης αρθ. 1917, στο Κούκου Ε., *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία... κτλ* ο.π. σ.45. Την λύση θα την δώσει, κατά τον Ι. Καποδίστρια, ο διορισμός κρατικού υπαλλήλου με τις κατάλληλες γνώσεις και αυτός δεν ήταν άλλος από τον Ι. Κοκκώνη ως επιθεωρητής, ολοκληρώνοντας έτσι το εποπτικό-διοικητικό σχήμα της εκπαίδευσης γι' αυτή την περίοδο. Για μια συνολική μελέτη της παρουσίας και του έργου του Ι. Κοκκώνη βλπ. και Τζήκας Χρ., *Ι.Π.Κοκκώνης, Ο Ρόλος του στη Θεμελίωση και τα Πρώτα Βήματα της Δημοτικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα*, Τεκμήρια-Μελέτες Ιστορίας Νεοελληνικής Εκπαίδευσης 6, Gutenberg, Αθήνα, 1999.

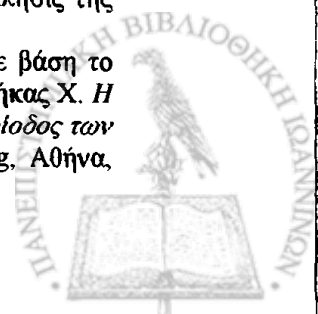
έχουν οι επιτόπιες- να επιβάλλουν επανορθωτικές ποινές στους δασκάλους¹. Και πάλι για αυτές ο υπουργός διατηρεί το δικαίωμα να τις αυξήσει ή να τις ακυρώσει.

Εκτός από τις επιθεωρητικές επιτροπές, ο ιδρυτικός νόμος ορίζει δύο ακόμα φορείς ελέγχου, τους κατά νομόν δημοδιδασκάλους και τον γενικό επιθεωρητή. Ο πρωτοβάθμιος δάσκαλος του σχολείου που βρίσκεται στην έδρα του νομού έχει «την υπέρτατη επιτήρησιν εφ' όλων των εν τω νομώ δημοτικών σχολείων» (άρθρ. 21). Τα καθήκοντά του είναι συγκεκριμένα: επιθεωρεί τα δημοτικά σχολεία της περιφέρειάς του μία φορά το εξάμηνο και εξετάζει «προ πάντων την ικανότητα, δραστηριότητα και ακρίβειαν του διδασκάλου και τας προόδους των μαθητών».

Οι αρμοδιότητές του γενικού επιθεωρητή είναι αυξημένες σε σχέση με τις εφορευτικές επιτροπές και είναι το πρόσωπο το οποίο εκφράζει την εκπαιδευτική πολιτική, αφού επιλέγεται από την Κυβέρνηση. Ταυτόχρονα, όπως επισημίναμε, είναι και ο υπεύθυνος στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών που θα πλαισιώσουν το σχολικό μηχανισμό. Ο γενικός επιθεωρητής έχει την γενική επιθεώρηση των σχολείων της ελληνικής επικράτειας και υπάγεται μόνο στην «επί των Εκκλησιαστικών κτλ Γραμματεία».(άρθρ.71). Γι' αυτό κι άλλες φορές θα τον δούμε στα επίσημα έγγραφα να αναφέρεται ή να υπογράφει ως γενικός διευθυντής των δημοτικών σχολείων και η υπηρεσία του να αποκαλείται «Γενικό Διευθυντήριο»². Έχει την δυνατότητα να επιβάλλει επανορθωτικές ποινές, όπως ορίστηκαν και για τις νομαρχιακές επιτροπές (πρόστιμο, επίπληξη, προσωρινή παύση) και είναι ο κατ' εξοχήν αρμόδιος να «εξετάζει την διαγωγή των δασκάλων και να αναφέρει περί αυτών εις τας κατ' επαρχίαν ή κατά νομόν επιθεωρητικές επιτροπάς ή κατ' ευθείαν εις των επί των εκκλησιαστικών κτλ γραμματεϊαν, δια να τιμωρούνται ή να αποπέμπωνται». Επίσης υποβάλλει σε δεύτερη εξέταση κάθε δάσκαλο, «είτε δημοσίας είτε ιδιωτικής σχολής, ή και οικοδιδάσκαλον, περί της ικανότητος και αξιότητος του οποίου υπάρχουν αμφιβολία». Τέλος ως διευθυντής του διδασκαλείου και με βάση τον ιδρυτικό νόμο, είναι ο υπεύθυνος να διενεργήσει εκτός από τις αρχικές και τις δεύτερες (και τελικές) εξετάσεις δύο χρόνια μετά τον πρώτο διορισμό

¹ Τέτοιες ποινές είναι η επίπληξη, το πρόστιμο από 1-20 δρχ. και η προσωρινή παύση από 8 ημέρες έως 6 μήνες. «μετά ή άνευ αφαιρέσεως μισθού[...]Καθ' όλην την διάρκειαν της παύσεως του διδασκάλου θέλει λαμβάνει την θέσιν του υποδιδάσκαλος, πληρονόμενος από αυτόν. Έκκλησις της επανορθωτικής ποινής δεν γίνεται », σχετικά άρθρ. 42, του συγκεκριμένου νόμου.

² Σχετικά βλ. το τύπο πτυχίου που εξέδιδε η εξεταστική επιτροπή του Διδασκαλείου, με βάση το «Διάταγμα περί κανονισμού των εξετάσεων των δημοδιδασκάλων» στο Μπουζάκης Σ.- Τζήκας Χ. *Η κατάρτιση των Δασκάλων- Διδασκαλισσών και Νηπιαγωγών στην Ελλάδα, Τόμος Α', Η Περίοδος των Διδασκαλείων, 1834-1933*, Τεκμήρια Ιστορίας Νεοελληνικής Εκπαίδευσης 3, Gutenberg, Αθήνα, 1996, σ.133-134.

κάθε δημοδιδασκάλου που αποφοίτησε ή πήρε κατόπιν εξετάσεων το τίτλο του δασκάλου από το διδασκαλείο. Η επιτυχία στις δεύτερες εξετάσεις παρέχει το δικαίωμα στο δάσκαλο να θεωρηθεί οριστικά διορισμένος, καταγράφεται στους εκπαιδευτικούς καταλόγους του υπουργείου και επικυρώνεται στη θέση του.

Η ανάλυση των δεδομένων, τα οποία αφορούν τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα των φορέων της εποπτείας μας οδηγεί στις επόμενες διαπιστώσεις: α) Οι αρμοδιότητες του γενικού επιθεωρητή αλλά και των σχολικών εφόρων και επιτροπών αναφέρονται στους εκπαιδευτικούς, την παιδαγωγική και τη μέθοδο, τα σχολικά κτίρια και τη σχολική γνώση. Είναι φανερό από τα παραπάνω πως η εποπτεία αφορά το σύνολο των παραγόντων της εκπαιδευτικής διαδικασίας. β) Οι αναφορές στο δάσκαλο περιέχουν με σαφήνεια μια ορισμένη αντίληψη, η οποία συνδέει μονοσήμαντα την ποιότητα της εκπαίδευσης με τον εκπαιδευτικό, άρα τον καθιστά υπόλογο απέναντι στους φορείς εποπτείας τόσο για τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές όσο και έμμεσα για τα αποτελέσματα. γ) Ο προσδιορισμός των αρμοδιοτήτων των φορέων εποπτείας συνδέεται επίσης ρητά με έναν ορισμένο τρόπο άσκησης της. Τα δικαιώματα του επιθεωρητή «να λανθάνη τους διδασκάλους παρουσιαζόμενος απροσδοκήτως», του εφόρου «να παρευρίσκεται καθημερινώς εις την παράδοση των μαθημάτων και να σημειοί τας παρατηρήσεις του περί του διδασκάλου και των μαθητών», και των επιτροπών να «επαγρυπνούν ιδίως εις την εκτέλεση των χρεών του διδασκάλου», είναι φανερό πως δεν εξαντλούνται στον αυταρχισμό της μορφής αλλά συγκροτούν ένα αυστηρά προσδιορισμένο πλαίσιο της καθημερινής εκπαιδευτικής διαδικασίας, που τείνει να συμμορφώσει το σύνολο των δασκάλων σε μια ορισμένη παιδαγωγική αντίληψη και να επιβάλλει ως αντικειμενικά ορθές σύστοιχες διδακτικές πρακτικές.

B. Περιεχόμενο της εποπτείας

1. Ο εκπαιδευτικός

Η εποπτεία με βάση τα κείμενα που ορίζουν το περιεχόμενό της, απευθύνεται στον κάθε εκπαιδευτικό χωριστά, προσδιορίζοντας ως επιδιωκόμενο στόχο τη «συμμόρφωσή» του με ορισμένες αντιλήψεις, πρακτικές και στάσεις, δηλαδή με μια ορισμένη παιδαγωγική ιδεολογία. Το διάταγμα ορισμού του Ι. Κοκκώνη ως επιθεωρητή την περίοδο της διακυβέρνησης από τον Ι. Καποδίστρια, αναφέρεται ρητά στον έλεγχο του «τρόπου παραδόσεως του διδασκάλου» και την εκπαιδευτική του επάρκεια, αφού «Όσοι των διδασκάλων νομισθώσιν ανάξιοι [...] θέλει πέμπει αμέσως κατάλογον ονομαστικόν τούτων εις την Κυβέρνησιν, δια να ενεργηθώσι τα εν τω αρθρ. 3 του διαληφθέντος διατάγματος»¹. Είναι χαρακτηριστικό πως, όπως ρητά επισημαίνεται στο σύνολο των διατάξεων, οι οποίες αφορούν την εποπτεία αυτή την περίοδο, η επιθεώρηση των δασκάλων συγκροτείται με βάση το δίπολο «ικανότητα και ηθικό»². Αντίστοιχα στα καθήκοντα των σχολικών εφόρων περιλαμβάνεται η σύνταξη αναφοράς κάθε τρίμηνο για τη «διαγωγή του διδασκάλου»³.

Με τον ιδρυτικό νόμο του 1834, στο άρθρο 19, ορίζεται πως «έκαστος διδάσκαλος είναι υπεύθυνος περί της κοσμιότητος και ευταξίας της σχολής του και χρεωστέι να επαγρυπνή εις την επιμέλειαν και χρηστοθήθειαν των μαθητών του». Με το άρθρο 20 του ίδιου νόμου προσδιορίζονται τα όρια αυτών των αρμοδιοτήτων και καθηκόντων του δασκάλου, ο οποίος «χρεωστέι να επαγρυπνή εις την διαγωγήν των

¹ Συγκεκριμένα στο άρθρο 3 του Διατάγματος 1032, με το οποίο αποφασίζεται η εισαγωγή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, ως συνέπειες για τους δασκάλους αναφέρονται τα εξής: «Όσοι των διδασκάλων προθυμοποιηθώσι να μεταρρυθμίσωσι τα οποία διευθύνουσι σχολεία, κατά τους κανόνες του Οδηγού τούτου, εκπληρούντες τα διατάγματα της Κυβερνήσεως, θέλουν εφοδιασθή με διπλώματα. [...] όσοι δε νομισθώσιν ανίκανοι να προσαρμόσωσι την μέθοδον ταύτην δι' αμάθειαν, ή δι εθελοκακίαν θέλουν αποδοκιμάζεσθαι καταργούμενοι», στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί...* κτλ ο.π. Μέρος Β', σ. 1123.

² Το άρθρο 8 των οδηγιών της κυβέρνησης Καποδίστρια προς τον επιθεωρητή Ι. Κοκκώνη αναφέρει: «Αφού επισκεφθή τα κατά τόπους δημόσια διδακτικά καταστήματα, ως άνωθεν, παρουσιαζόμενος εις τον Διοικητήν θέλει λαμβάνει παρ' αυτού και παρά των εφόρων ακριβεστέρας πληροφορίας περί του ηθικού και της επιμελείας των διδασκάλων...», ενώ στο άρθρο 11, το οποίο αφορά την επίσκεψή του στα Ελληνικά σχολεία καλείται να συλλέξει πληροφορίες «καθ' όσον αφορά την ικανότητα και το ηθικόν των Διδασκάλων, τον αριθμό των μαθητών κτλ», στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί...* κτλ ο.π. Μέρος Β', σ. 1386. Ήδη από το 1829 όταν επιχειρούσε ο Ι. Καποδίστριας να αντλήσει πληροφορίες για την κατάσταση της εκπαίδευσης στην Ελλάδα και τις ανάγκες που παρουσιάζονταν ζητούσε από τους Προσωρινούς Διοικητές και Επιτρόπους ανάμεσα στα άλλα και το εξής: «Οφείλεις δε να δώσης συγχρόνως εις την Κυβέρνησιν θετικής πληροφορίας περί της ικανότητος και του ηθικού των διδασκάλων», στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί...* κτλ ο.π. Μέρος Α', σ. 304.

³ Δες το άρθρο Ζ' του διατάγματος 735, στο ίδιο κείμενο, ο.π.

μαθητών του εντός και εκτός της σχολής». Τα παραπάνω συνιστούν «τα χρέη του διδασκάλου» και προσδιορίζονται ρητά ως αντικείμενα ελέγχου από την εποπτεία, τόσο του γενικού επιθεωρητή όσο και των εφορευτικών επιτροπών και του «κατά νομόν δημοδιδάσκαλου», ο οποίος «έχει ενταυτά την υπέρτατην επιτήρησιν εφ' όλων των εν τω νομώ δημοτικών σχολείων».

Η μετάφραση αυτών των κατευθύνσεων σε πλαίσια καθημερινής πρακτικής για το δάσκαλο εξασφαλίζεται με την ρητή διατύπωση των αρμοδιοτήτων, που έχουν όλοι οι φορείς της εποπτείας. Ενδεικτικά αναφέρουμε πως ως ιδιαίτερα καθήκοντα των τοπικών επιθεωρητικών επιτροπών ορίζονται μεταξύ άλλων α) «να φροντίζη περί της διατηρήσεως περί της εσωτερικής του σχολείου πειθαρχίας, να επαγρυπνή ιδίως εις την εκτέλεσιν των χρεών του διδασκάλου [...] να αναφέρη εις την επιθεωρητήν επιτροπήν των κατά επαρχίας ή κατά νομούς σχολείων και β) εις κατεπειγούσας περιστάσεις να παύη τον διδάσκαλον»¹.

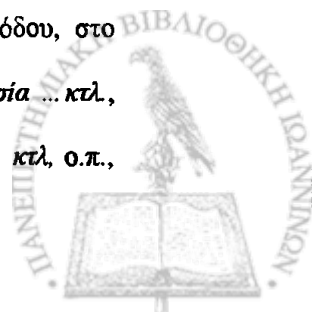
Αν ληφθεί υπόψη πως οι δάσκαλοι είναι υποχρεωμένοι «να ακολουθώσιν απαρεγκλίτως τον Οδηγόν τούτον [της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου], έχοντες αυτόν ως τύπον και κανόνα απαράβατον του καθ' ύλην διοργανισμού και του περί την διδασκαλίαν τρόπου»², είναι φανερό πως επιχειρείται η σύνδεση ορισμένων χαρακτηριστικών του δασκάλου με μια ορισμένη διδακτική μέθοδο και παιδαγωγική. Η σύνδεση αυτή διευκολύνει από τη μια μεριά τον έλεγχο του δασκάλου, με βάση αυστηρά προσδιορισμένες πρακτικές και οριοθετημένα κριτήρια και από την άλλη συσχετίζει τον επιδιωκόμενο (ορισμένο) τύπο δασκάλου μονοσήμαντα με την επίτευξη των στόχων του σχολείου. Η πολιτική εξουσία κάνει σαφές πως με βάση το νόμο του 1834 ανατέθηκε «εις την κυβέρνησιν ου μόνον η γενική εποπτεία, αλλά και την εις πολλά των καθ' έκαστα γινομένων επεμβασιν αυτής, ίνα η διάπλασις της νεολαίας η εξησφαλισμένη επί ασφαλεστέρων εγγυήσεων»³. Η εκπαίδευση συνδέεται με «την κοινωνικήν και πολιτικήν επανόρθωσιν της πατρίδος»⁴ και οι δάσκαλοι έχουν

¹ Άρθρο 37 του οργανικού νόμου της δημοτικής εκπαίδευσης, του 1834 στο, Δηλιγιάννης Θ., Ζηνόπουλος Γ., *Ελληνική νομοθεσία κτλ.*, ο.π., σ.488.

² Άρθρο 2 του διατάγματος, το οποίο αφορά την εισαγωγή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ.*, ο.π., Μέρος Β', σ. 1123.

³ Εγκύκλιος 2388/5 Μαΐου 1856, στο Δηλιγιάννης Θ., Ζηνόπουλος Γ., *Ελληνική νομοθεσία ... κτλ.*, ο.π., σ.484.

⁴ Ψήφισμα ΙΑ' στην Δ' Εθνοσυνέλευση στο Άργος, στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ.*, ο.π., Μέρος Α', σ.248.

χρέος να διδάσκουν στους μαθητές τους «τον φόβον του Θεού», «την ιεράν κατήχησιν», «και τα του αγαθού πολίτου καθήκοντα»¹.

Η ανάλυση των εκθέσεων του επιθεωρητή Ι. Κοκκώνη, των αναφορών σχολικών εφόρων και προσωρινών διοικητών, των άρθρων του ιδρυτικού νόμου του 1834 και του συνόλου των εγκυκλίων της περιόδου 1828-1864 μας έδειξε πως οι πρακτικές με τις οποίες υλοποιείται το περιεχόμενο της εποπτείας ως προς το δάσκαλο σχετίζονται άμεσα: α) με την επαγγελματική του εξέλιξη και προαγωγή², β) την παραμονή του ή όχι στην υπηρεσία³, γ) τον έλεγχο των διδακτικών μεθόδων και πρακτικών που εφαρμόζει⁴, και δ) τον έλεγχο «της διαγωγής και επιμέλειάς του», δηλαδή της συμμόρφωσής του με την εκπαιδευτική πολιτική⁵. Μπορούμε λοιπόν στο

¹ Εγκύκλιος «Προς τους κατά την Επικράτειαν Διδασκάλους», (περί της αποστολής των και των καθηκόντων των), στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα - Πηγαί... κτλ.*, ο.π., Μέρος Α', σ. 325.

² Ενδεικτικά αναφέρουμε τα παρακάτω αποσπάσματα από τις εκθέσεις του Κοκκώνη κατά την περιοδεία του στην Πελοπόννησο: «...Επιλοτιμήθη να βάλη και τον οδηγόν της μεθόδου ες πράξιν, πλην δεν τον εκτελεί ακόμη ακριβώς, ένα μεν, διότι δεν έχει ουδέ το κατάλληλο οίκημα, ουδέ και τα υλικά μέσα, και άλλο, ότι των ερμηνειών δεν ενόησε καλώς το νόημα. Κρίνεται άξιος να λάβη το του β' βαθμού δίπλωμα» *Έκθεση Ι. Κοκκώνη περί των σχολείων Καλαμάτας, Νησιού, Μικρομάνης*, 24 Νοεμβρίου 1830, στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα - Πηγαί... κτλ.* ο.π. Τόμ Β', σ. 1501-1502. Αλλού σημειώνεται: «Ο διδάσκαλος φαίνεται ότι έχει πλειότερας γνώσεις των απαιτούμενων, εις το οποίον τώρα μετέρχεται μετ' επιμελείας και ζήλου επάγγελμα. Είναι άξιος να λάβη το του πρώτου βαθμού δίπλωμα και ικανός να διορθώση και τας το υλικόν του σχολείου του παρατηρουμένας ελλείψεις...». *Έκθεση του Ι. Κοκκώνη περί των σχολείων των Πατρών*, 2 Νοεμβρίου 1830 στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα - Πηγαί... κτλ.*, ο.π. σ.1453.

³ Ο Κοκκώνης σε όσους δεν θεωρούσε ικανούς, δεν έδινε κανένα βαθμό, με άμεση συνέπεια να «κινδυνεύει» η θέση τους κι έτσι να υποχρεωθούν σε επανεκπαίδευση. Ενδεικτικά αναφέρει: «...Περί την μέθοδο είναι μέτριος. Αι εις την γλώσσαν δυνάμεις του φαίνονται από το εγκλειόμενον ιδιόχειρόν του, εις τας βοηθητικές γνώσεις είναι αμαθής. Η ηθική αυτού διαγωγή είναι καλή και εις τους εντοπίους χαίρει υπόληψιν ικανήν. Δεν έλαβε ενδεικτικόν ουδενός βαθμού. Δια τι έχει χρείαν σπουδής...» *Έκθεση του Ι. Κοκκώνη περί των σχολείων Καρύταινης*, στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα - Πηγαί... κτλ.*, ο.π. σ.1428.

Αλλού, ο προσωρινός διοικητής Μεθώνης- Κορώνης αναφέρει: «ο διδάσκαλος ..., όχι μόνον είναι γυμνός από τας γνώσεις... αλλά είναι και πολύν μακράν του να επιμελήται το έργον του... Δια να μη δαπανάται λοιπόν εις μάτην ο χορηγούμενος παρά της Σ. Κυβερνήσεως προς τον διδάσκαλον κατά μήνα μισθός ... ήθελεν είσθαι ευχής έργον αν η Σ. Κυβέρνησις διέταττε να αντικατασταθή άλλος εις τον τόπον του υπάρχοντος ήδη διδασκάλου», στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα - Πηγαί... κτλ.*, ο.π. Μέρος Β', σ.1576, τεκμ. 737.

⁴ «Το μέτρον τούτο συμβάλλει εις το να κάμη τους διδασκάλους επιμελεστέρους και προσεκτικωτέρους εις την προσαρμογήν της μεθόδου... χωρίς των οποίων δεν ελπίζουν ν' αναγνωρισθούν ως διδάσκαλοι», αναφέρει ο Χρυσόγελος στο Κούκου Ε., *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία... κτλ.* ο.π. σ. 116. Στον έλεγχο των δασκάλων, ο Ι. Κοκκώνης είχε και τη «βοήθειαν» των κατά τόπους εφόρων και προσωρινών διοικητών. Ενδεικτικά βλπ. την αναφορά εφόρων των αλληλοδιδασκτικών σχολείων των Πατρών όπου αναφέρουν: «ο διδάσκαλος εξακολουθεί το έργον του, όλως αν αφωσιωμένος εις την ακριβή των χρεών του εκτέλεσιν. Κατά τας ημέρας των οδηγιών μας και καθ' όσας έκαμε παρατηρήσεις ελθών προλαβόντως ενταύθα ο Γεν. επιθεωρητής των διδακτικών καταστημάτων, κύριος Κοκκώνης, πληροφορούμεν την Σ. ταύτην Γραμματείαν ότι το παρά της Σ. κυβερνήσεως εισαχθέν εις τ' αλληλοδιδασκτικά σχολεία του Κράτους σύστημα του Σαραζίνου, φυλάττει εις την σχολήν ταύτην με την δυνατήν ακρίβειαν», στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα- Πηγαί... κτλ.*, ο.π., Μέρος Γ', σ. 1611, τεκμ. 752.

⁵ Είναι χαρακτηριστική η εκτίμηση των προσόντων των «εξετασθέντων μαθητών του προτύπου σχολείου» από τον Ι. Κοκκώνη, με όρους διανοητικής ή σωματικής επάρκειας. Τα βασικά προτερήματα των επιτυχόντων είναι «φρόνιμος», «χρηστοθήης» και «γνώστης της αλληλοδιδασκτικής»,

σημείο αυτό να οδηγηθούμε σε μια πρώτη γενικότερη διαπίστωση για το περιεχόμενο της εποπτείας σε σχέση με τον εκπαιδευτικό: η εκπαιδευτική πολιτική επιχειρεί να υποδείξει μια συγκεκριμένη αντίληψη και πρακτική ως τη μόνη ορθή και συνδέει την επιδίωξη της αυτή με έναν ορισμένο τύπο δασκάλου. Ως γενικότερο πλαίσιο νομιμοποίησης και αποδοχής αυτών των επιδιώξεων χρησιμοποιούνται το «έθνος», η «πατρίδα» και το «γενικό καλό».

2. Οι σχολικές και διδακτικές πρακτικές

Η ανάλυση του περιεχομένου της εποπτείας, όσον αφορά τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές, μας έδειξε πως:

α) Η εφαρμογή της προτεινόμενης μεθόδου (αλληλοδιδασκτικής) αποτελεί βασική παράμετρο του επιθεωρητικού ελέγχου¹.

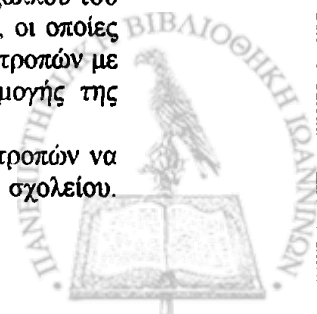
β) Ο έλεγχος εφαρμογής της προτεινόμενης μεθόδου συνδέεται ρητά με ορισμένες διδακτικές και σχολικές πρακτικές, επιχειρεί δηλαδή να ορίσει μια ορισμένη αντίληψη και πρακτική για τη διδασκαλία και συνολικά το σχολείο ως τη μόνη αναγκαία, αποδεκτή και σύστοιχη με την προτεινόμενη μέθοδο².

και των αποτυχόντων «αμαθής», «ανίδεος», «κρυψίνους και ολιγόνους», «νωθρός», «άσκεπτος και φοντούλης», «ολίγης δραστηριότητος», «εξησθενημένης κράσεως» κ.α, στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ ο.π.*, Μέρος Γ', σ. 1651 κ.ε., τεκμ. 769. Στην συνοπτική έκθεση που συνέταξε ο Κοκκώνης στις 30 Δεκεμβρίου 1830 μεταξύ άλλων αναφέρει: «Οι νυν ευρισκόμενοι διδάσκαλοι εις τα σχολεία, τα οποία επεθεώρησα, πρέπει κατά μικρόν ν' αλλαχθώσι όλοι σχεδόν, διότι, αν δε διδαχθώσιν εκ νέου, δεν είναι ικανοί να κάμωσι καμμίαν ωφέλειαν διδάσκοντες...» Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί ... κτλ ο.π.* Μέρος Β', σ. 1582.

¹ Η 3^η οδηγία προς τον Ι. Κοκκώνη, στο διορισμό του από τον Ι. Καποδίστρια ως επιθεωρητή στην Πελοπόννησο, αναφέρει: «Να παρευρίσκεται οσάκις κρίνει αναγκαίον εις την ώραν των μαθημάτων, δια να παρατηρή ακριβώς τον αριθμόν των μαθητών, τας δυνάμεις αυτών, τον τρόπον παραδόσεως του διδασκάλου. Εάν παρασαρμόζηται με τας περί σχολείων διατάξεις και τους τεθέντας τελευταίον κανονισμούς, κατά την παραδεχθείσαν μέθοδον», στο Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί... κτλ, ο.π.*, Μέρος Β', σ. 1385. Η επιδίωξη αυτή συνεχίστηκε καθ' όλη την διάρκεια της πρώτης περιόδου. Το 1856 ο υπουργός Παιδείας Χριστόπουλος σε εγκύκλιό του «Περί εφορευτικών επιτροπών», αφού επικαλείται την εισαγωγή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου στην δημοτική εκπαίδευση από τη διοίκηση, αναφέρεται στο έργο των επιθεωρητικών επιτροπών, ασκώντας έντονη κριτική για το ότι «που μεν δεν υφίστανται όλως, που δε εισίν ατελείς και ενιαχού μόνον συμπληρωμένοι, το δε χείριστον πάντων, ότι πολλάί των σύτως ή άλλως εχουσών ουδ' άπαξ του ενιαυτού επισκέπτονται τα υπό την επιτήρησιν αυτών υποκείμενα σχολεία, ουδέ συνέρχονται ίνα περί αυτών σκεφθώσι, Μένουσιν σύτως ανεπιτήρητοι οι κατά δήμους δημοδιδάσκαλοι και ανεξέλεγκτοι πολλάί των αναγκών των σχολείων», στο Δηλιγιάννης Θ., Ζηνόπουλος Γ., *Ελληνική νομοθεσία ... κτλ.*, ο.π., σ.484. Η παρουσία εξάλλου του Ι. Κοκκώνη ως επιθεωρητή και κατά την Οθωνική περίοδο, παρ' όλες τις τροποποιήσεις, οι οποίες έγιναν στον οδηγό, καθώς επίσης και οι σχετικές αρμοδιότητες των σχολικών επιτόπιων επιτροπών με βάση το νόμο του 1834, μας επιτρέπουν να υποστηρίξουμε ότι ο έλεγχος της εφαρμογής της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου παρέμεινε σταθερή επιδίωξη της τότε εκπαιδευτικής πολιτικής.

² Ενδεικτικά αναφέρουμε την υποχρέωση, με ευθύνη και άμεσο έλεγχο των τοπικών επιτροπών να έχουν αναρτημένους τους πίνακες κανονισμών σε περίοπτη θέση στο χώρο του σχολείου.

γ) Ο έλεγχος των σχολικών και διδακτικών πρακτικών δεν περιορίζεται στα πλαίσια που αφορούν τη διδασκαλία αλλά επιχειρεί έμμεσα να συνδέσει τις αντιλήψεις και πρακτικές που προβάλλει ως αναγκαίες και ορθές με μια γενικότερη αποδοχή του ρόλου του σχολείου ως εθνικά αναγκαίου και αποδεκτού. Αυτός είναι και ο λόγος που ο έλεγχος επεκτείνεται στο σύνολο των δραστηριοτήτων του δασκάλου και των μαθητών και δεν περιορίζεται στις ώρες λειτουργίας των σχολείων¹.

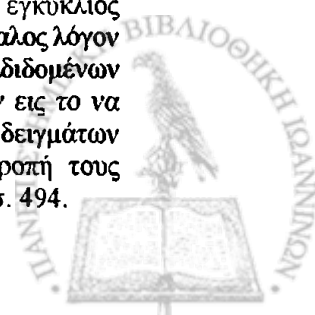
Ο έλεγχος των σχολικών και διδακτικών πρακτικών αποτελεί βασική προτεραιότητα όλων των φορέων εποπτείας την περίοδο που εξετάζουμε. Η παρακολούθηση του τρόπου διδασκαλίας, της συμπεριφοράς των μαθητών, των γνώσεών τους αλλά και του συνόλου της διαγωγής δασκάλου και μαθητών, εντός και εκτός σχολείου, είναι συνεχής. Ο έλεγχος αυτός οδηγεί αναπότρεπτα στη συμμόρφωση της εκπαιδευτικής πράξης με τα προσδιορισμένα από την κυβέρνηση πλαίσια, τα οποία μετατρέπονται έτσι στο μόνο πλαίσιο «άμυνας» του δασκάλου απέναντι στον έλεγχο κυρίως των σχολικών επιτροπών και εφόρων. Οι φορείς της εποπτείας εξετάζοντας τους μαθητές των σχολείων, ελέγχουν έμμεσα το σύνολο των σχολικών και διδακτικών πρακτικών, αφού η εξέταση αυτή περιλαμβάνει «τους γυμναζομένους περί την ανάγνωσιν, την γραφήν, την αριθμησιν και την χριστιανικήν διδασκαλίαν, καθόσον αι γνώσεις αύται συγκροτούσι κυρίως την δημοτικήν εκπαίδευσιν»².

Συγκεκριμένα το άρθρο Ι' του διατάγματος 735 αναφέρει: «Θέλουν επαγρυπνεί έκαστος χωρίς εις την επιστασίαν του, και όλοι ομού, ώστε να φυλλάτονται απαραβάτως και να ενεργώνται ακριβώς οι διαλαμβανόμενοι κανονισμοί εις το υπ' αρ. 353 διάταγμα και οι ακολούθως περί τούτου εκδοθησόμενοι, του οποίους θέλουν έχει προ οφθαλμών και οι διδάσκαλοι και οι μαθηταί τοιχοκολλημένους», στο Αντωνίου Δ., *Οι απαρχές του σχεδιασμού...* κτλ., ο.π. σ.174.

¹ Στη ρύθμιση των ιδιαιτέρων καθηκόντων των τοπικών εφορευτικών επιτροπών με βάση το νόμο του 1834, δίνεται η δυνατότητα «να επιβάλλουν επανορθωτικός ποινάς εις διδασκάλους, τους οποίους ήθελον κρίνει έχοντας κακήν διαγωγήν και κακά ήθη, ή μη επιμελουμένους, ...» (άρθρο 41, εδάφιο 2 του ιδρυτικού νόμου του 1834). Τη συνέχεια την αναλαμβάνει ο Γ. Επιθεωρητής -με το άρθρο 71- όπου «θέλει εξετάζει την διαγωγήν των διδασκάλων» και προτείνει στις επιθεωρητικές επιτροπές ή στον ίδιο τον υπουργό την τιμωρία των εκπαιδευτικών.

² Εγκύκλιος με αριθμό 2841/ 25 Μαΐου 1856, «Περί εξετάσεων των δημοτικών σχολείων και περί των καθηκόντων των εξεταστικών επιτροπών». Σε άλλο σημείο της ίδιας εγκυκλίου αναφέρεται: «[...] οίτε κύριοι νομάρχαι και έπαρχοι καθώς και τα μέλη των επιτροπών θέλουσιν ερευνά μετ' επιστασίας, εάν συν τη διανοητική αναπτύξει, διεμορφώθη συγχρόνως, η τε καρδιά και το ήθος του νέου· καθότι δεν αγνοείτε, κύριοι, ότι την διανοητικήν ανάπτυξιν δεν παρακολουθεί αείποτε η αρετή, άνευ της οποίας πάσα μάθησις είναι ολεθρία». στο Δηλιγιάννης Θ., Ζηνόπουλος Γ., *Ελληνική νομοθεσία ...* κτλ., ο.π., σ.498 και 499. Ήδη από την εγκύκλιο 7538/28 Ιαν 1835 'Περί των εξετάσεων των δημοτικών σχολείων' το ζήτημα του ρόλου που έπαιζαν οι εξετάσεις έμπαινε καθαρά. Συγκεκριμένα η εγκύκλιος ανέφερε: «Η εξέτασις δε πρέπει να συνίσταται εις δύο· πρώτον, εις το να αποδώση ο διδάσκαλος λόγον εις τον δήμον περί του πνεύματος και του τρόπου της διδασκαλίας, περί των παραδιδομένων μαθημάτων και των προόδων των μαθητών του εις το παρελθόν εξάμηνον, και δεύτερον εις το να πληροφορήση του παρόντος δια των κατά την ώραν της εξετάσεως διδομένων πρακτικών δειγμάτων περί της ορθής και δικαίας κρίσεώς του, και επομένως εις το να βραβεύση η επιτροπή τους αριστεύσαντας [...]», στο Δηλιγιάννης Θ., Ζηνόπουλος Γ., *Ελληνική Νομοθεσία...* κτλ., ο.π., σ. 494.

Η ανάλυση των δεδομένων, τα οποία αφορούν το περιεχόμενο της εποπτείας ως προς το δάσκαλο και τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές, μας επιτρέπει να προσδιορίσουμε ως εξής το χαρακτήρα του ασκούμενου ελέγχου: η αυστηρή οριοθέτηση αρμοδιοτήτων και καθηκόντων, ο προσδιορισμός μιας μεθόδου ως της μόνης ορθής και αναγκαίας και η υπαγωγή του συνόλου των σχολικών και διδακτικών πρακτικών στον έλεγχο των φορέων εποπτείας, τείνει να καθιερώσει μια ορισμένη κοινωνική λειτουργία του σχολείου ως ουδέτερη κοινωνικά, «εθνικά αναγκαία», περιορίζοντας έτσι ή αποτρέποντας εντελώς τη δυνατότητα κριτικής και την προβολή εναλλακτικών προτάσεων.

3. Οι στόχοι του σχολείου

Η ανάλυση του υλικού ως προς αυτή την υποκατηγορία μας έδειξε πως:

α) Η άσκηση εποπτείας συνδέεται ρητά με τους σκοπούς του σχολείου και θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξή τους¹.

β) Ο έλεγχος των εκπαιδευτικών συνδέεται επίσης ρητά με την επίτευξη των σκοπών του σχολείου. Προβάλλεται έτσι, έμμεσα αλλά με σαφήνεια, η ευθύνη των εκπαιδευτικών και σηματοδοτούνται αυτοί ως οι υπεύθυνοι για την επιτυχία ή την αποτυχία της αποστολής του σχολείου.

γ) Ο προσδιορισμός της εποπτείας ως προϋπόθεσης για την επίτευξη των σκοπών του σχολείου, συνδέεται με έννοιες όπως «έθνος», «ορθήν εκπαίδευσιν της νεολαίας της Ελλάδος», «ιερόν χρέος» κ.α.².

¹ Ένα απόσπασμα της εγκυκλίου 2388/5 Μαΐου 1856 του υπουργείου των Εκκλησιαστικών κτλ. Γραμματείας αναφέρει: «[.]Η δε ανωτέρα αρχή ένεκα της παραμελήσεως της λίαν σπουδαίας ταύτης διατάξεως του νόμου, της περί εφορευτικών επιτροπών δηλονότι, διατελεί πολλάκις εν αγνοία πολλών πραγμάτων άπνα ανάγκη να γνωρίζη. Δεν αγνοείτε, κύριοι, ότι το κατασκευασμα τούτο εστιν εκ των ουσιωδεστάτων της καθ' ημάς σχολειακής νομοθεσίας, και εκ της αργίας ή αχρηστίας αυτού πολλαί και σπουδαία επιφέρονται συνέπειαι. Τω διερχομένω τα εν τω μνησθέντι νόμω οριζόμενα καθήκοντα των επιτροπών τούτων γίνεται αντίκα καταληπτόν πόσον επιβλαβής αποβαίνει η παραμέλησις αυτών· επειδή δε τα καθήκοντα ταύτα εκτίθενται λεπτομερώς εν τω νόμω, παραλείπω την επανάληψη αυτών ενταύθα, καθότι πιστεύων ότι συνασθανόμενοι το καθήκον υμών προς την περί πλείστου ποιουμένην τα περί αγωγής και παιδεύσεως της νεολαίας κυβέρνησιν, δεν αμφιβάλλω, ότι έχετε αεί προ οφθαλμών τα σπουδαία των ειρημένων επιτροπών χρέη[...], στο Δηλιγιάννης Θ., Ζηνόπουλος Γ., *Ελληνική νομοθεσία ... κτλ.*, ο.π., σ.485.

² Ένα απλό φυλλομέτρημα των σχετικών κειμένων, τα οποία συντάχτηκαν αυτή την περίοδο, είναι αρκετό για να υποστηρίξει αυτές τις αναφορές. Ενδεικτικά αναφέρουμε: «Η Κυβέρνησις, αφού λάβη τας πληροφορίας ταύτας [εννοούνται οι πληροφορίες περί της ικανότητας και του ηθικού των δασκάλων] δια της Γραμματείας ... θέλει ενασχοληθή συντόμως εις το ουσιωδέστατον τούτο μέρος της δημοσίου υπηρεσίας, το οποίον θεωρεί ως βάσιν της κοινωνικής και πολιτικής επανορθώσεως του έθνους, και δια τούτο το υψηλότερον των χρεών της», Εγκύκλιος προς τους Διδασκάλους Περί της

δ) Η απουσία αναλυτικού προγράμματος, κοινής και οριοθετημένης κατάρτισης των δασκάλων και θεσμικά ρυθμισμένων υπαλληλικών σχέσεων, μετατρέπουν τους γενικά διατυπωμένους στόχους του σχολείου σε πλαίσιο επιθεωρητικού ελέγχου, ο οποίος αποκτά έτσι αυθαίρετο περιεχόμενο.

ε) Η άσκηση της εποπτείας από τις τοπικές επιτροπές και οι ποικιλότητες εξαρτήσεις των δασκάλων απ' αυτές τείνουν να μετατρέψουν τους γενικά διατυπωμένους στόχους του σχολείου σε συγκεκριμένες – αυθαίρετες – προδιαγραφές για δασκάλους και μαθητές και να οδηγήσουν σε μια ορισμένη κωδικοποίηση και καθιέρωση αποδεκτών σχολικών και διδακτικών πρακτικών.

Με βάση τα παραπάνω οδηγούμαστε στην επισήμανση πως η σύνδεση της εποπτείας με τους στόχους του σχολείου τείνει να επιβάλλει ως αντικειμενικά ορθούς και κοινωνικά ουδέτερους τους στόχους αυτούς, να νομιμοποιήσει και να κάνει αποδεκτή την ασκούμενη εκπαιδευτική πολιτική και τέλος να αποκρύψει τη σύνδεση σχολικών και διδακτικών πρακτικών με την κοινωνική λειτουργία του σχολείου.

αποστολής των και των καθηκόντων των, στο Δασκαλάκης Α. *Κείμενα - Πηγαί ...* κτλ., ο.π., σ.324. τεκμ.190. Βλ. επίσης και στο ίδιο ο.π., το τεκμ. 161, σ.263. την εγκύκλιο με την αιτιολόγηση της αποστολής των διορισμένων εφόρων και δασκάλων στην περιοχή των Β. Κυκλάδων, που συνέταξε ο έκτακτος επίτροπος της περιοχής προς αυτούς. Αλλά και αργότερα, επί Όθωνα, οι σχετικές εγκύκλιοι του Υπουργείου Παιδείας δεν ξεχνούν να αναφέρονται στην ανάγκη ύπαρξης (και σωστής εφαρμογής) της εποπτείας, με την οποία «η διάπλασις της νεολαίας η εξησφαλισμένη επί ασφαλέστερων εγγυήσεων..... ούτω δια της ερρύθμου και προς τον αυτόν αποβλεπούσης σκοπόν ενεργείας παράγεται ευάρεστον αποτέλεσμα και ευσκοπώτερον επιτυγχάνεται η γενική του λαού αγωγή και διδασκαλία». Σχετικά βλ., Εγκύκλιος υπ' αριθμ. 2388/ 5 Μαΐου 1856, «Περί εφορευτικών επιτροπών», στο Δηλιγιάννης Θ., Ζηνόπουλος Γ., *Ελληνική Νομοθεσία...* κτλ., ο.π., σ.484-485.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η δεύτερη περίοδος (1864-1895).

Α. Η μορφή της εποπτείας

1. Φορείς της εποπτείας

Ο προσδιορισμός των φορέων εποπτείας και οι διαφοροποιήσεις, οι οποίες επέρχονται κατά τη δεύτερη περίοδο, είναι συνάρτηση μιας ρητά εκφρασμένης αντίληψης της κρατικής εξουσίας για τη λειτουργία των ήδη υπάρχοντων φορέων εποπτείας, όπως αυτοί προβλέπονταν από τον ιδρυτικό νόμο του 1834. Σε πληθώρα εγκυκλίων επισημαίνεται πως η άσκηση εποπτείας από τους υπάρχοντες φορείς είναι ελλιπής έως ανύπαρκτη και γίνονται αναφορές στις επιπτώσεις αυτής της κατάστασης¹. Η κρατική εξουσία και οι υπεύθυνοι κρατικοί φορείς αναζητούν με άλλα λόγια εκείνες τις ρυθμίσεις και τους αντίστοιχους φορείς που θα εξασφαλίσουν κατά τη γνώμη τους επαρκή εποπτεία.

Η κριτική απέναντι στο διδασκαλείο και στο τρόπο λειτουργίας του, οδηγεί στην πρώτη διαφοροποίηση. Η λειτουργία του διδασκαλείου αναστέλλεται και ο γενικός επιθεωρητής διαχωρίζεται από τη θέση του διευθυντή του ιδρύματος αυτού.² Η διαδικασία επιλογής δασκάλων ανατίθεται στο εξής σε εξεταστικές επιτροπές³.

¹ Σχετικά βλ. τις εγκυκλίους με τις οποίες ασκείται κριτική στην ανυπαρξία εποπτείας από τις επιθεωρητικές επιτροπές και τις συνέπειές της: Εγκύκλιοι με αριθμ. 2388/ 5 Μαΐου 1856, «περί εφορευτικών επιτροπών», στο Δηλιγιάννης Θ., Ζηνόπουλος Γ., *Ελληνική Νομοθεσία... κτλ.*, ο.π., σ.484, την 9381/14 Οκτ. 1872, «περί εφορευτικών επιτροπών» και την 4949/3 Ιουλ. 1874 «περί εφορευτικών επιτροπών», στο Βενθούλος Γ., *Το θεσμολόγιον ... κτλ.*, ο.π., τομ. Α' σ. 292-294. Επίσης βλ. και τις σχετικές αναφορές στο Λέφας Χ., *Ιστορία... κτλ.*, ο.π., σ.274-278.

² Στην εθνοσυνέλευση του 1863 διατυπώθηκε η άποψη: «ιδίως δε πρέπει να χωρισθή η διεύθυνσις αυτού από της εξελεγχούσης αυτήν αρχής του υπουργείου, να μεταβληθή δε το εκπαιδευτήριο τούτο εις τέλειον οικοτροφείον, διότι ως έχει, ανεξέλεγκτοι μένουσι και αυτοκυβέρνητοι, ούτως ειπείν οι εν αυτώ τρόφιμοι». «Εκθεση του Ε. Δελιγιώργη προς την Εθνοσυνέλευση», στις 21 Ιανουαρίου 1863, στο Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση ... κτλ.*, ο.π. Τομ.α', τεκμ. 50, σ. 177.

³ Η σύσταση ειδικών επιτροπών για την εξέταση των μελλοντικών δασκάλων έχει τη δική της ιστορία. Αρχικά βλ. το Διάταγμα της 28-Φεβρ-1866, «Περί συστάσεως επιτροπών εν Επτανήσω προς εξέτασιν των δημοδιδασκάλων», το οποίο αφορούσε τις διαδικασίες αναγνώρισης και ενσωμάτωσης των δασκάλων της Επτανήσου με τις ισχύουσες διατάξεις του νόμου του 1834. Ακολουθεί το Διάταγμα της 30-Απρ-1868, «Περί συστάσεως επιτροπών προς εξέτασιν δημοδιδασκάλων», όπου επεκτείνονται οι επιτροπές σε μερικές ακόμα επαρχίες της Ελλάδας. Ακολουθούν τέλος δύο Διατάγματα το επόμενο διάστημα όπου παγιώνουν την κατάσταση αυτή: Διάταγμα της 12 Σεπ.-1872 «Περί διορισμού διαρκούς εν Αθήναις επιτροπής προς εξέτασιν των δημοδιδασκάλων» και το Διάταγμα της 20 Σεπ.-1872 «Περί του Διορισμού των μελών της εν Αθήναις διαρκούς εξεταστικής των δημοδιδασκάλων επιτροπής» (Υπουργός Δ.Σ. Μαυροκορδάτος). Οι επιτροπές αυτές εκτός από την αποστολή τους να εξετάσουν τους υποψηφίους δασκάλους που θέλουν να ασκήσουν το επάγγελμα ή την αναγνώριση των επτανήσιων, είχαν και ως αποστολή τους να επανεξετάσουν και τους υπόλοιπους δασκάλους βάσει του άρθρ. 72 του οργανικού νόμου. Αποτέλεσαν μέχρι το 1878, που επαναλειτούργησε το διδασκαλείο, τη μοναδική διαδικασία παραγωγής δασκάλων. Πηγή: Μπουζάκης Σ.- Τζήκας Χ., *Η κατάρτιση των Δασκάλων- Διδασκαλισσών... κτλ.*, ο.π., τεκμ. 15, 16, 17, 20 και 21 σ.142-161.

Οι παραπάνω ρυθμίσεις δε λύνουν όμως το ζήτημα της εποπτείας των δασκάλων και με δεδομένο ότι η γεωγραφική έκταση της Ελλάδας αυξάνεται και μαζί ο μαθητικός πληθυσμός και οι δάσκαλοι, η κρατική εξουσία βρίσκεται αντιμέτωπη με το πρόβλημα προσδιορισμού φορέων εποπτείας, οι οποίοι να αντιστοιχούν στα δεδομένα αυτά¹. Η λύση, η οποία προκρίνεται στη συνέχεια, είναι οι έκτακτες επιθεωρήσεις. Με την επιλογή αυτής της μορφής εποπτείας η κρατική εξουσία επιχειρεί να αντιμετωπίσει, χωρίς σύστοιχη τροποποίηση του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου, τις κάθε φορά ανάγκες. Οι έκτακτες επιθεωρήσεις θα αποτελέσουν στη συνέχεια τη βασική μορφή εποπτείας και οι έκτακτοι επιθεωρητές τους φορείς της για την περίοδο που εξετάζουμε. Ο αριθμός των έκτακτων επιθεωρητών δεν είναι σταθερός αλλά συμπροσδιορίζεται από το εύρος της επιθεώρησης, τις ανάγκες και τους στόχους των εκπαιδευτικών και πολιτικών δυνάμεων, οι οποίες την καθορίζουν².

Ο προσδιορισμός ωστόσο των έκτακτων επιθεωρητών ως των βασικών φορέων εποπτείας της περιόδου αυτής δε σημαίνει πως για τους υπεύθυνους εκπαιδευτικούς φορείς και την υπεύθυνη πολιτική εξουσία αποτελούν μόνιμη λύση. Αυτό γίνεται φανερό στις προσπάθειες κατάθεσης εκπαιδευτικών νομοσχεδίων, τα οποία αποτυπώνουν με διαφοροποιήσεις τους προβληματισμούς των κυρίαρχων πολιτικών δυνάμεων για τη μορφή και το περιεχόμενο της εποπτείας. Έχει λοιπόν ιδιαίτερο ενδιαφέρον να εξετάσουμε τις αναφορές στους φορείς εποπτείας σ' αυτά τα

¹ Στον ελληνικό πληθυσμό προστίθενται σε πρώτη φάση τα Επτάνησα (1864) και σε δεύτερη φάση η Ηπειροθεσσαλία (1881). Η αύξηση του μαθητικού πληθυσμού, όπως και των εκπαιδευτικών, είναι εμφανής. Σχετικά με τα αριθμητικά δεδομένα της πορείας αύξησης των μεγεθών αυτών βλπ. Καλαφάτη Ε., *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, 1821-1929, από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό*, εκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας - Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα, 1988 και συγκεκριμένα τους πίνακες VII και VIII σ. 104 και 106 αντίστοιχα. Βλπ. επίσης και την εξέλιξη του πληθυσμού στα Ιόνια νησιά στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους ο.π.*, Τόμ. ΙΓ', σ. 217 καθώς επίσης και την ανάπτυξη του πληθυσμού των πόλεων στην «Παλαιά Ελλάδα», στα Επτάνησα και στη Θεσσαλία- Άρτα την χρονική περίοδο 1853-1889, όπως παρουσιάζονται στους σχετικούς πίνακες στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ο.π.*, Τόμ. ΙΓ', σ. 450.

² Από τη μελέτη του υλικού αυτής της περιόδου, ενδεικτικά, συλλέξαμε τις εξής περιπτώσεις έκτακτων επιθεωρήσεων: το 1868 ο Δ. Πετρίδης με διαταγή του υπουργείου επιθεωρεί τα ελληνικά και δημοτικά σχολεία του νομού Μεσσηνίας, (η σχετική αναφορά βρίσκεται στα λεγόμενα του ίδιου στο *Πρακτικά του Εν Αθήναις Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου του έτους 1875*, Αθήνησι, 1876 σ.118). Το 1872 ο Δ. Γραφειάδης διευθυντής του ορφανοτροφείου Χατζηκόνστα επιθεωρεί με απόφαση του υπουργείου (υπ. Μαυροκορδάτος) τα δημοτικά σχολεία «εις τας επαρχίας Φθιώτιδος και Παρνασσίδος», (σχετικά στο *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΚΑ', 31 Μαρ. 1873, αρθμ. φύλ. 809). Το 1879 (υπ. Αυγερινός), έγινε γενική επιθεώρηση, με έκτακτους επιθεωρητές, στα δημοτικά σχολεία έξι νομών και έξι επαρχιών (επιθεωρήθηκαν 552 σχολεία, τα μισά περίπου σχολεία της ελληνικής επικράτειας, σχετικά *Περ. Πλάτων*, έτος Β', 31 Οκτ. 1879, τεύχ. Α', σ.5 κ.ε). Επανάληψη της επιθεώρησης έγινε και το 1880, (σχετικά *Περ. Πλάτων*, έτος Γ', Νοέμ. 1880, τεύχ. Α', σ. 24 κ.ε.). Τέλος το 1883 έγινε η γνωστή μεγάλη έκτακτη επιθεώρηση στο σύνολο των δημοτικών σχολείων των επαρχιών της ελληνικής επικράτειας -εκτός των αστικών περιοχών, (σχετικά στο Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως, *Εκθέσεις των κατά το 1883 προς επιθεώρησιν των Δημοτικών Σχολείων αποσταλλέντων Εκτάκτων Επιθεωρητών*, Εν Αθήνας, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1885).

σχέδια νόμων γιατί μόνο έτσι μπορεί να γίνουν κατανοητοί και άρα να αναλυθούν οι λόγοι που οδήγησαν σε μια ολοκληρωμένη πρόταση για την εποπτεία το 1895.

Τα σχέδια νόμου τα οποία εξετάζουμε γι' αυτή την περίοδο είναι: α) «Νομοσχέδιον Περί Εφημεριών και Δημοδιδασκάλων», του Ι. Βαλασόπουλου του 1874, (μαζί με την αιτιολογική έκθεση του νομοσχεδίου)¹, β) το «Νομοσχέδιον περί Δημοτικής και Γυμνασιακής Παιδείσεως» του Γ. Μίληση² του 1877, γ) Το «Σχέδιον Νόμου Περί επιθεωρήσεως των εν τω Βασιλείω δημοτικών σχολείων» του Α. Αυγερινού³, του 1878, δ) τα νομοσχέδια του Α. Αυγερινού του 1880 (μαζί με τη γενική αιτιολογική έκθεση και τις επιμέρους αιτιολογικές εκθέσεις που τα συνοδεύουν)⁴, και ε) τα νομοσχέδια Γ. Θεοτόκη του 1889, (μαζί με τις αιτιολογικές εκθέσεις που τα συνοδεύουν)⁵. Η εξέταση του συνόλου των σχεδίων νόμου μας οδηγεί στις ακόλουθες επισημάνσεις:

α) Στο σύνολο των σχεδίων νόμου προτείνεται η αύξηση του αριθμού των επιθεωρητών. Συγκεκριμένα στο νομοσχέδιο Βαλασόπουλου (1874) προτείνονται επτά (7) επιθεωρητές: «τρεις δια την Πελοπόννησον και τας παρακειμένας δυτικές σποράδας νήσους, δύο δια την Στερεάν Ελλάδα και την Εύβοιαν και τας ταύτη παρακειμένας βορείους σποράδας νήσους, εις δια τας Κεντρικάς και τας Νοτίους Κυκλάδας νήσους, και εις δια τας Ιονίους νήσους». Στο νομοσχέδιο του Γ. Μίληση προτείνεται η άσκηση εποπτείας στη δημοτική εκπαίδευση να διενεργείται από τους εξής φορείς: i) από τις επιτόπιες εφορίες, ii) από την κατά νομό εφορία και iii) από το κεντρικό εποπτικό συμβούλιο. Συγκεκριμένα την «κατά νομό εφορία» απαρτίζουν: ο αρχιεπίσκοπος ως πρόεδρος αυτής, ο «κατά νομόν επόπτης» ως εισηγητής και ο γυμνασιάρχης με δύο επιστήμονες πολίτες. Ο επόπτης «υπάγεται αμέσως εις το Υπουργείον της Παιδείας, ου εκτελεί τας διαταγάς και προς ο αναφέρεται, και έχει ίδιον γραφείον και ιδίαν σφραγίδα» (άρθρ. 86). Το 1878 ο Α. Αυγερινός, στο πρώτο νομοσχέδιο που κατέθεσε, πρότεινε η εποπτεία να ασκείται από δύο φορείς: i) την

¹ Σχετικά βλπ. *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΚΒ', Εν Αθήναις 20 Μαΐου 1874, αρ. φύλ. 826 και 827.

² Σχετικά βλπ. το φυλλάδιο το οποίο μοίρασε ο ίδιος έπειτα από τη σχετική συζήτηση η οποία ακολούθησε την κατάθεση του νομοσχεδίου του Θ. Δηλιγιάννη για την επανίδρυση του Διδασκαλείου Αθηνών με τίτλο: [Γ. Μίλησης], *Νομοσχέδιον περί Δημοτικής και Γυμνασιακής Παιδείσεως*, Εν Αθήναις, 1877.

³ Σχετικά βλπ., «Σχέδιον Νόμου Περί επιθεωρήσεως των εν τω Βασιλείω δημοτικών σχολείων» στο περ. Πλάτων, έτος Α', τευχ. Ε', 28 Φεβ. 1879, σ. 166-168 (μέρος α') και τευχ. Στ', 31 Μαρτίου 1879, σ. 214-215 (μέρος β').

⁴ Σχετικά βλπ., στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα, Τόμ. Α', Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες, 19^{ος} αι., 1913, 1929*. Σειρά: Τεκμήρια- Μελέτες ιστορίας νεοελληνικής εκπαίδευσης 1, Gutenberg, Αθήνα, 2002, (Γ' έκδοση) σ. 121-173

⁵ Σχετικά βλπ., στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις ... κτλ.*, ο.π., σ. 174-245.

«Εφορευτική Επιτροπεία των εν τω δήμω δημοτικών σχολείων» (επιτόπια επιθεώρηση) και ii) τους επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων (γενική επιθεώρηση). Επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων (δεν ορίζεται ο αριθμός τους) διορίζονται από τον υπουργό με βάση πρόταση του Γ. Επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων, σε ορισμένες περιοχές του Βασιλείου κατά το πρώτο δεκαπενθήμερο του Ιουνίου και οφείλουν να τελειώσουν την επιθεώρηση μέχρι τις δεκαπέντε Αυγούστου. Στο δεύτερο νομοσχέδιό του ο Α. Αυγερινός (κατατέθηκε την 1^η Φεβ. του 1880- οι ομοιότητες με το προηγούμενο νομοσχέδιο είναι εμφανείς) προτείνει, εκτός του Γενικού Επιθεωρητή, «επί του παρόντος» και δύο θέσεις Νομαρχιακών επιθεωρητών» (συναποτελούν με τον Γ. Επιθεωρητή τα μέλη του Κεντρικού συμβουλίου της δημοτικής εκπαίδευσης) και «εν ανάγκη και υπό εκτάκτων, διοριζομένων υπό του αρμοδίου Υπουργού». Ο αριθμός των εκτάκτων επιθεωρητών ούτε τώρα αναφέρεται, επιλέγονται πάντως κατά τις ανάγκες της υπηρεσίας και κατόπιν γραπτών δοκιμασιών. Στο νομοσχέδιο Θεοτόκη προτείνονται πέραν του Γενικού Επιθεωρητή και ενός τριμελούς εκπαιδευτικού συμβουλίου και δύο κατηγορίες επιθεωρητών, οι μόνιμοι και οι μεταβατικοί. Για μεν τους μόνιμους προτείνονται ένας ανά νομό ή «και εις δύο ομού, όταν ούτοι ήναι ολιγάνθρωπου», για δε τους μεταβατικούς «ούτε ολιγώτεροι των δέκα ούτε περισσότεροι των είκοσι δύναται να ήναι».

β) Το σύνολο των σχεδίων νόμου περιέχει ως φορείς εποπτείας μόνιμους επιθεωρητές. Συγκεκριμένα και στα τέσσερα από τα πέντε νομοσχέδια οι επιθεωρητές είναι μόνιμοι, διορίζονται με βασιλικό διάταγμα, περιγράφονται με σαφήνεια τα καθήκοντά τους και τα όρια των αρμοδιοτήτων τους. Ακόμα και στην περίπτωση του νομοσχεδίου Αυγερινού- του 1880 που προτείνονται έκτακτοι επιθεωρητές- αυτοί «δύναται να διορισθώσι και μονίμως δια βασιλικού διατάγματος, λαμβάνοντες μισθόν 200 δρχ. κατά μήνα και έχοντες και το της συντάξεως δικαίωμα».

γ) Σε όλα τα σχέδια νόμου οι επιτόπιες εφορευτικές επιτροπές αποτελούν μορφή εποπτείας η οποία διατηρείται. Σε κανένα όμως σχέδιο νόμου οι επιτόπιες επιτροπές δε φαίνεται να αποτελούν το κύριο φορέα εποπτείας¹.

¹ Αξίζει να επισημανθεί η πρόβλεψη που περιέχεται στα νομοσχέδια του Αυγερινού (1878 και 1880) για τα μέλη των επιτόπιων εφορευτικών επιτροπών. Ενώ μέχρι τότε τις επιτόπιες εφορευτικές επιτροπές τις αποτελούσαν μέλη του δημοτικού συμβουλίου και ευυπόληπτοι πολίτες, με τα συγκεκριμένα σχέδια νόμου προτείνεται η ακόλουθη σύνθεση: στις πρωτεύουσες των νομών και επαρχιών από πέντε τακτικά μέλη, α) τον πρόεδρο του δημοτικού συμβουλίου, «όντος και προέδρου της επιτροπείας, β) τον Γυμνασιάρχη ή τον Σχολάρχη, γ) τον Ειρηνοδίκη «εις ου την δικαιοδοσίαν υπάγεται ο δήμος», δ) ένας από τους «ευπαιδευτοτέρους κληρικούς» και ε) ένας «εκ των

δ) Αντίστοιχους προβληματισμούς και ομόλογες αντιλήψεις διατυπώνουν και φορείς των εκπαιδευτικών. Ο Ελληνικός Διδασκαλικός Σύλλογος (ΕΔΣ), τον Ιούλιο του 1871 υπέβαλε νομοσχέδιο «Περί εποπτείας και διευθύνσεως των δημοτικών σχολείων» στο υπουργείο. Το νομοσχέδιο αυτό συνοδεύεται και από αιτιολογική έκθεση, την οποία ανέλαβε να παρουσιάσει στα μέλη του συλλόγου ο Δ. Πετρίδης. Οι απόψεις που αναφέρονται κινούνται στην εξής λογική: Προτείνεται να καταργηθεί η θέση του γενικού διευθυντή των δημοτικών σχολείων (Γ. Επιθεωρητής) και να συστηθεί «συμβούλιον εποπτικών των δημοτικών σχολείων και γνωμοδοτικών περί αφορώντων εις την στοιχειώδη του έθνους παιδευσιν εξ επτά εποπτών των δημοτικών σχολείων, ήτοι εξ μελών και ενός προέδρου του συμβουλίου υποχρεουμένων να επιθεωρώσιν άπαξ τουλάχιστον του έτους άπαντα τα προκαταρκτικά (δημοτικά) σχολεία αρρένων και θηλέων διαιρουμένου προς τούτο του κράτους εις επάριθμα τοις επόπταις τμήματα» (άρθρο 1^ο)¹.

2. Οι αρμοδιότητες των φορέων εποπτείας

Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, το θεσμικό πλαίσιο το οποίο προσδιορίζει τις αρμοδιότητες των ήδη υπαρχόντων φορέων εποπτείας (γενικός επιθεωρητής – επιθεωρητικές επιτροπές) διατηρείται μέχρι το τέλος της δεύτερης περιόδου. Θα πρέπει ωστόσο να επισημάνουμε πως ο προσδιορισμός των αρμοδιοτήτων των νέων φορέων εποπτείας που καθιερώνονται αυτή τη περίοδο (έκτακτοι επιθεωρητές) τροποποιεί ως προς μερικά σημεία και τις αρμοδιότητες των άλλων φορέων. Η εξέταση των αρμοδιοτήτων των έκτακτων επιθεωρητών όπως αυτές προσδιορίζονται από τα κείμενα οδηγιών² που συνοδεύουν το διορισμό τους μας έδειξε πως:

ειηποληποτοτέρων ιατρών, ή δικηγόρων μονίμως εγκατεστημένων εν τω δήμω, ή άλλου διακεκριμένου επιστήμονος». Το σημαντικό εδώ είναι ότι σε περίπτωση που ο πρόεδρος είναι απών ή αρνείται να συγκαλέσει την επιτροπή, τον αναπληρώνει ο γυμνασιάρχης ή ο ειρηνοδίκης. Ανάλογη σύνθεση των επιτόπιων εποπτικών συμβουλίων θα καθιερωθεί στο τέλος της περιόδου με το Ν. ΒΤΜΘ¹.

¹ Σχετικά στο *Πρακτικά του Έν Αθήναις Ελληνικού Διδασκαλικού* κτλ., ο.π., σ. 131-132. Ανάλογα στα επόμενα άρθρα περιγράφονται τα καθήκοντα και οι αρμοδιότητες των επιθεωρητών.

² Σχετικά βλπ. «Οδηγία περί επιθεωρήσεως των δημοτικών σχολείων» (αριθμ Πρωτ. 3675), 6 Μαΐου 1880 (Υπουργός Ν. Μαυροκορδάτος) και «Συμπληρωματικά περί επιθεωρήσεως οδηγία» (αριθ. Πρωτ. 7958), 29 Ιουν. 1883 (Υπουργός Κ. Λομβάρδος), στο Βενθίλος Γ., *Το Θεσμολόγιον της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως*, Τόμ. Α', Αθήνα, 1884, σ. 296-302. Το χαρακτηριστικό της υπόθεσης με τις οδηγίες είναι ότι το 1879 επί υπουργείας Α. Αυγερινού έχουμε τις ίδιες ακριβώς οδηγίες (με αυτές του Ν. Μαυροκορδάτου) οι οποίες δόθηκαν για την έκτακτη επιθεώρηση που διενεργήθηκε τότε. Θα μπορούσαμε βάσιμα να υποθέσουμε ότι η επανάληψη των ίδιων οδηγιών σχετίζεται με την αλλαγή της διδακτικής μεθόδου (από αλληλοδιδασκτική σε συνδιδασκτική) που εφαρμόστηκε εκείνη τη χρονική περίοδο.

α) Ανάμεσα στους έκτακτους επιθεωρητές και το σύνολο των επιθεωρητικών επιτροπών εγκαθίστανται σχέσεις εξουσίας και υποταγής. Οι έκτακτοι επιθεωρητές με βάση τις οδηγίες ασκούν ουσιαστικά την εποπτεία αυτής της περιόδου.

β) Στους έκτακτους επιθεωρητές παρέχονται με βάση σχετική ρύθμιση οι αρμοδιότητες του γενικού επιθεωρητή¹.

γ) Ο αναλυτικός καθορισμός των αρμοδιοτήτων των έκτακτων επιθεωρητών, τα αυστηρά καθορισμένα χρονικά όρια άσκησης της εποπτείας και αξιοποίησης των αποτελεσμάτων οδηγούν στον αυστηρότερο έλεγχο των εκπαιδευτικών. Μπορούμε δηλαδή να υποθέσουμε βέβαια πως η έκταση των αρμοδιοτήτων συνδέεται, επηρεάζει και τροποποιεί ως προς κάποια σημεία την έκταση, το περιεχόμενο και το βαθμό ελέγχου.

Εξετάζοντας τα σχέδια νόμων της περιόδου ως προς αυτήν την υποκατηγορία ανάλυσης παρατηρούμε πως:

α) Οι αρμοδιότητες των φορέων εποπτείας, όπως προτείνονται στα σχετικά κείμενα, δε διαφοροποιούνται σημαντικά ως προς την έκταση των αρμοδιοτήτων τους από τα ισχύοντα για το γενικό επιθεωρητή και τους έκτακτους επιθεωρητές.

β) Στις σχετικές διατάξεις των υποβαλλόμενων προς ψήφιση νομοσχεδίων, είναι φανερή η προσπάθεια αναλυτικού καθορισμού των αρμοδιοτήτων των φορέων εποπτείας σε σχέση με το δάσκαλο, τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές και τους στόχους του σχολείου.

Μπορούμε δηλαδή να ισχυριστούμε πως βασικό χαρακτηριστικό των προτεινόμενων νομοσχεδίων αποτελεί η προσπάθεια διατύπωσης των αρμοδιοτήτων της εποπτείας με τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται μια σύστοιχη υλοποίησή της. Τα προτεινόμενα νομοσχέδια επιχειρούν έτσι να απαντήσουν στο πρόβλημα της μη επαρκούς εποπτείας που αποτελούσε, όπως έχουμε ήδη επισημάνει αντικείμενο πολλών εγκυκλίων της περιόδου αυτής.

¹ Συγκεκριμένα στο Ν. ΑΦΝΗ' του 1887 το άρθρο 3 αναφέρει: «Αι εν εδαφίω α' και β' του ανωτέρου άρθρου ποινάί επιβάλλονται υπό του γενικού επιθεωρητού, των δημοτικών σχολείων και υπό των εκτάκτων επιθεωρητών, συντασσόντων περί πάσης επιβολής πειθαρχικής ποινής πράξιν, υποβαλλομένην εις την έγκρισιν του Υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως. Πάσα δε υπό του Υπουργού των Εκκλησιαστικών κτλ, προτάσει του συμβουλίου της εκπαιδύσεως ή του γενικού επιθεωρητού των δημοτικών σχολείων ή των εκτάκτων επιθεωρητών». Σχετικά στο Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον της Δημοτικής Εκπαιδύσεως*, τόμ. Γ', Εν Αθήναις, 1892, σ.1-2.

B. Περιεχόμενο της εποπτείας

1. Ο εκπαιδευτικός

Το περιεχόμενο της εποπτείας, ως προς το δάσκαλο, ορίζεται στις εγκυκλίους, τα διατάγματα και τα προτεινόμενα νομοσχέδια αυτής της περιόδου με αναλυτικό τρόπο. Ως αντικείμενα του επιθεωρητικού ελέγχου ορίζονται η διδακτική ικανότητα του δασκάλου, οι παιδαγωγικές γνώσεις του, το ήθος και η συμμόρφωσή του με τις εγκυκλίους. Πιο συγκεκριμένα, από την αρχή της περιόδου επισημαίνεται η ανεπάρκεια, κατά τη γνώμη των αρμόδιων φορέων, των δασκάλων ως προς τη γνώση της καθορισμένης διδακτικής μεθόδου¹, η άγνοια των σχετικών κανονισμών και συνολικότερα η αδυναμία εκτέλεσης του έργου τους². Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο ήθος, τη συμπεριφορά και το σύνολο των δραστηριοτήτων του εκπαιδευτικού, για τα οποία προσδιορίζεται ρητά το επιθυμητό περιεχόμενο³. Η εξέταση των σχετικών

¹ Η αιτιολογική έκθεση των νομοσχεδίων Αυγερινού μεταξύ άλλων αναφέρει: «διδάσκαλοι αμαθείς και αμέθοδοι άνευ έρωτος προς έργον ουδέν παρέχον αυτοίς θέλητρον, αφού αγνοούσι τον σκοπόν αυτού και τα μέσα, και όπερ μετέρχονται ως επί το πλείστον ως βαναυσικόν επατήδευμα χάριν αλλοίψωμισμού, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, ιδού εν συντομία οι παράγοντες της σημερινής του δημοτικού σχολείου δυστηχίας [...] Ούτε περί πνευματικής του παιδός αναπτύξεως, ούτε περί διαπλάσεως χαρακτήρος, ούτε περί καλλιέργειας του θρησκευτικού αισθήματος, ούτε περί εξεγέρσεως του προς μαθήσειν ενδιαφέροντος, ούτε περί ασκήσεως του παρατηρητικού, ούτε περί ασκήσεως του διασκεπτικού νοός, ούτε περί μεταδόσεως των εν τω πρακτικώ βίω απολύτως αναγκαίων προκαταρκτικών γνώσεων, αίτινες εν τω εφεξής βίω δια της πείρας και της αναγνώσεως ευκόλως πολλαπλασιάζονται, δύναται να γείνη λόγος εν σχολείοις, εν οίς επικρατεί άψυχος και μηχανική διδασκαλία σιγνότατα διακοπτόμενη ή εξ αμελείας του διδασκάλου ή εκ των πολλών απουσιών του μαθητού», «Γενική Αιτιολογική Έκθεσις των Νομοσχεδίων Αυγερινού», στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις... κτλ.*, ο.π., σ.130-131.

² Στις 15 Οκτ. 1866 ο Σ. Βυζάντιος, γενικός επιθεωρητής της δημοτικής εκπαίδευσης, σε εγκύκλιό του «Προς τους Δημοδιδασκάλους», ασκώντας κριτική στα πεπραγμένα των δασκάλων έλεγε: «Ουδέν των αφορώντων την εξάσκησιν του επαγγέλματος υμών παρημέληται υπό του αρμοδίου Υπουργείου. Τα πάντα, και των ελαχίστων μη εξαιρουμένων, ωρίσθησαν, διετάχθησαν, εκανονίσθησαν, και τριακόσια ίσως εγκύκλιοι εξεδόθησαν, εν διαστήματι τριάκοντα ετών, διαρρυθμίζουσαι τα έργα σας. Πόσοι εν τούτοις εξ υμών εμελέτησαν και γνωρίζουσιν ακριβώς και διατηρούσι τας εγκυκλίους ταύτας, ως εγκόλπιν; Πόσοι συμμορφούνται κατά γράμμα προς τα παραγγελλόμενα; Ακόμη και σήμερα πολλοί εξ υμών στενογραφούσι δυσαναγνώστως τα ονόματά των εν αναφοραίς προς τας προϊσταμένας αρχάς· πολλοί απασχολούσιν ακαίρως το Υπουργείον ή το Διευθυντήριον περί πραγμάτων, ων η διευθέτησις αφορά τα επιτοπίους διοικητικάς αρχάς [...]», στο *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΣΤ', αρθ. Φύλ. 611, σ.1069-1072 (εδώ σ.1070).

³ Σε άλλο σημείο της ίδιας εγκυκλίου ο Σ. Βυζάντιος αναφέρει: «Και διατείνομαι ότι, δημοδιδάσκαλος, εκτελών ευδόκως και θρησκευτικώς τα καθήκοντα αυτού, αποφεύγων ως λυμήν τα εν τοις δημοσίοις λογομαχίας (δεν θέλω μήτε να ονομάσω την απήδη εκείνην των χαρτοπαιγνίων διασκέδασιν, ήτις, μετά τοσαύτας απογορεύσεις, γίνεται ακόμη αιτία να μυκτηρίζεται το επάγγελμά σας)· δημοδιδάσκαλος διατηρών εαυτόν εν παντί ανέγκλητον, προς άπαντας ίσον, και μετριοπαθή, και κόσμιον, και ανεκτικόν, είνε σχεδόν αδύνατον να διαβληθή, να κατατρεχθή, να πάθη [...]», στο ίδιο ο.π., σ.1070. Παρόμοιες «παρανέσεις» θα διαπιστώσουμε και σε άλλες εγκυκλίους αυτής της περιόδου. Ενδεικτικά βλ. την εγκύκλιο με αριθ. 8038/ 12 Σεπ.1872 (υπουρ. Δ.Σ. Μαυροκορδάτος) «Προς τας Δημοδιδασκάλους, περί συμπεριφοράς αυτών, παραινετική».

εγκυκλίων μας έδειξε πως οι παραπάνω τομείς ορίζονται σαφώς ως αντικείμενα επιθεωρητικού ελέγχου¹.

Η εξέταση των εκθέσεων έκτακτων επιθεωρήσεων, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν μέχρι το 1880, οπότε και επίσημα εφαρμόζεται η αλληλοδιδασκτική μέθοδος, μας έδειξε πως σημαντικό τμήμα των εκθέσεων αυτών αφιερώνεται στον έλεγχο των παραπάνω τομέων, στη διατύπωση κρίσεων και προτάσεων².

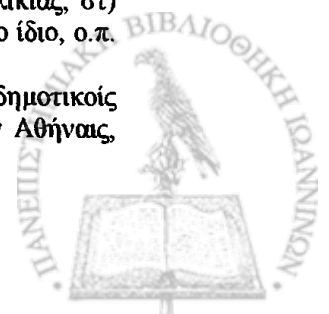
Από το 1880 και μετά το περιεχόμενο της εποπτείας ως προς το δάσκαλο συνδέεται ρητά με τη γνώση, την υλοποίηση και την αξιοποίηση αποτελεσμάτων της συνδιδασκτικής μεθόδου. Η έκδοση αναλυτικών πρακτικών οδηγιών³ δεν περιορίζεται στους γενικούς και ειδικούς κανόνες της μεθόδου αυτής αλλά περιλαμβάνει ένα εκτενές κεφάλαιο, στο οποίο επιχειρείται να οριστεί με σαφήνεια «ποιός τις πρέπει να είναι ο διδάσκαλος». Ο ορισμός του τρόπου διδασκαλίας⁴, της ανάγκης μετάδοσης

¹ Οι οδηγίες προς τον Δ. Γραφειάδη τις οποίες έδωσε ο υπουργός Δ. Μαυροκορδάτος για την έκτακτη επιθεώρηση κατά το 1872 ανέφεραν: «Θέλετε προσπαθήση εξ ιδίας ανυλήψεως, αντιπαραβάλλοντες προς αλλήλας τα διάφορους γνώμας, να σχηματίσητε ιδίαν πεποιθήσιν. Ξακριβούντες τας αρχικάς αιτίας των κοινωνικών ελαττωμάτων, όσα κρίνητε μάλλον επικρατούντα, και οποία η βαθμηδόν κατορθωτή εξάλειψις αυτών[...]. Θέλετε παρατηρήση οποιόν εν γένει το θρησκευτικόν αυτού αίσθημα και οποιαν εκ της λελογισμένης αναπτύξεως αυτού δύναται να προσδοκά ευλόγως η Κυβέρνησις τροπήν επί το βέλτιον των κακών έξεων, όσα παρισδύουσι δυστυχώς καθ' ημέραν εις την μικράν μας κοινωνίαν[...]. Το προσωπικόν των διδασκάλων θέλει προσηλωση ιδιαίτατα την προσοχήν σας, θέλετε δε συστήση εις το υπουργείον, ους αν εξ αυτών ηθέλατε κρίνη μη μόνον διαδίδοντας ξηράς γραμματικάς γνώσεις, αλλά πολύ μάλλον τους φιλοτιμουμένους να καταστήσωσιν αγαπητήν την αρετήν δια των ακραιφώνων του χριστιανισμού αληθειών, και δια του ιδίου παραδείγματος[...].», Εγκύκλιος 8227/15 Σεπ. 1872. «Οδηγία προς τον κον Δ. Γραφειάδη διευθυντήν του Ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα», στο *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΚΑ', εν Αθήναις, 31 Μαρ. 1873, αρ. φύλ. 809, σ. 2629. Ανάλογες είναι και οι οδηγίες που ακολουθούσαν τους έκτακτους επιθεωρητές το επόμενο διάστημα.

² Στην απάντησή του ο Δ. Γραφειάδης αναφέρει: «αισθάνομαι το καθήκον όπως αναφέρω λεπτομερέστερον, ότι αμφοτέραι αι ειρημένα Επαρχία υπό την έποψιν της δημοτικής εκπαιδεύσεως, ομοιάζουσιν ερήμω[...]. Τα αίτια της καχεξίας ταύτης κατ' εμέ εισί: α) Η πεποιθήσις των δημοδιδασκάλων επί της προστασίας των πολιτευομένων[...]. β) Το ανεξέλεγκτον και εντεύθεν η ατιμωρησία των παραβαινόντων τα καθήκοντά των δημοδιδασκάλων, γ) Η αδιαφορία των δημάρχων[...]. δ) Η έλλειψις των προσόντων, άπερ δέον ίνα χαρακτηρίζωσι τον δημοδιδάσκαλον, και τα οποία, καθό μη αυτοφυή, εις ολιγίστους απαντώνται, [...]. στ) Το ακατάλληλον και πολύπλοκον της μεθόδου διδασκαλίας, ως εκ του οποίου ετέθη αύτη εις αχρησίαν σχεδόν γενικήν, εκάστου των δημοδιδασκάλων διδάσκοντος όπως και ό, τι βούλεται[...]. Τα αρχαϊκά ήθη δεν κατεκλύσθησαν εισέτι εκ της πλημμύρας του κακώς εννοουμένου εν Ελλάδι εξευγενισμού[...].» κ.α. Προτείνει δε προς το Υπουργείο να: «α) τιμωρεί αδυσωπήτως και αυστηρώς τους αμελείς και φαυλοβίους των δημοδιδασκάλων, ... β) βραβεύη τους αποδεικνύοντας δια της εκπληρώσεως των χρεών των, ότι αισθάνονται τον εν τη κοινωνία υψηλόν της αποστολής αυτών σκοπόν, [...] ε) απλοποιηθή η πολύπλοκος και πολύμοχος μέθοδος διδασκαλίας, ήτις κατέστη η μάστιξ της παιδικής ηλικίας, στ) ληφθή πρόνοια υπέρ των δημοδιδασκάλων δι' αναλόγου αυξήσεως του μισθού αυτών», στο ίδιο, ο.π. σ. 2630-2631.

³ Σχετικά βλπ. «Στοιχειώδεις πρακτικά οδηγία της διδασκαλίας των μαθημάτων εν τοις δημοτικοίς σχολείοις», στο Βενθύλος Γ., *Το θεσμολόγιον της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως*, Τόμ. Β', Εν Αθήναις, 1887, σ. 123-178.

⁴ Στο ίδιο, σ. 128

χρήσιμων και πρακτικών γνώσεων¹, της «εν τω σχολείω όψεως του διδασκάλου»² και ο αναλυτικός προσδιορισμός των χαρακτηριστικών του δασκάλου³ περιγράφουν αναλυτικά ένα ορισμένο τύπο εκπαιδευτικού, άρα οδηγούν σε σύστοιχο προσδιορισμό της έκτασης και του βαθμού του επιθεωρητικού ελέγχου. Η σύνδεση της συνδιδασκτικής μεθόδου με την ηθική μόρφωση των μαθητών και την σύγχρονη διδακτική και παιδαγωγική της εποχής συσχετίζει έμμεσα αλλά με σαφήνεια τα χαρακτηριστικά του εκπαιδευτικού με τους «εθνικούς» στόχους του σχολείου και περιορίζει ή αποτρέπει την κριτική τους αντιμετώπιση.

Οι οδηγίες της έκτακτης επιθεώρησης του 1883 ορίζουν ως αντικείμενα ελέγχου «την επιμέλεια, ικανότητα, συμπεριφορά και ευμεθοδία του δημοδιδασκάλου και την παρ' αυτού τήρηση των νόμων και των εγκυκλίων του Υπουργείου»⁴. Επιπρόσθετα οι έκτακτοι επιθεωρητές καλούνται να πληροφορήσουν το υπουργείο «αν και κατά πόσον οι εν τω σχολείω διδασκαλία συντελεί εις την καλλιέργειαν του θρησκευτικού αισθήματος..... και αν ως προς τούτο τα ήθη και ο βίος των διδασκάλων επιδρά και δια του ζώντος παραδείγματος εις την τοιαύτην των παιδων διάπλασιν»⁵.

Σύμφωνα με τις εκθέσεις των επιθεωρητών «τα αποτελέσματα της διδασκαλίας αυτών [σημ. των δασκάλων] εισίν όλως αντίθετα των σκοπουμένων» και «περί μορφώσεως εθνικού φρονήματος, περί αναπτύξεως γενναίων αισθημάτων ουδείς λόγος»⁶. Οι εκθέσεις των έκτακτων επιθεωρητών αποφαίνονται σχεδόν στο σύνολό τους πως οι δάσκαλοι «ου μόνον αγράμματοι εισί, απαιδαγώγητοι και αδαείς του διδασκαλικού καθήκοντος, αλλά και λείαν οκνηροί και αμελείς»⁷. Οι παραπάνω εκτιμήσεις των έκτακτων επιθεωρητών δείχνουν με σαφήνεια ως υπεύθυνο το δάσκαλο. Η ενοχοποίηση του δασκάλου για την κατάσταση της εκπαίδευσης οδηγεί στην διατύπωση προτάσεων για την έκταση και το βαθμό της απαιτούμενης εποπτείας. Ορίζεται έτσι με σαφήνεια πως «το πρώτον και σπουδαιότατον μέσον προς

¹ Στο ίδιο, σ.129

² Στο ίδιο, σ.131

³ Στο ίδιο, σ.130

⁴ Σχετικά βλπ., Εγκύκλιος με αριθμ.3675/6 Μαΐου 1880 «Οδηγία περί επιθεωρήσεως των δημοτικών σχολείων», στο Βενθόλος Γ., (1884), ο.π., Τόμ. Α', σ.296.

⁵ Βενθόλος Γ., ο.π., (1884), σ.297.

⁶ Σχετικά βλπ., Νικολάου Πολίτη, «Εκθέσεις επιθεωρήσεως των δημοτικών της Επαρχίας Βόλου», στο Υπουργείον Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, *Εκθέσεις των κατά το 1883 προς επιθεώρησιν των Δημοτικών Σχολείων αποσταλλέντων έκτακτων επιθεωρητών*, Εν Αθήνας, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1885, σ. 71-72.

⁷ Σχετικά βλπ., Χαρίση Πούλιου, «Εκθέσεις επιθεωρήσεως των δημοτικών σχολείων αρρένων και θηλέων, και γραμματοδιδασκαλείων εν τας επαρχίας Πατρών, Ηλείας και Ολυμπίας», στο Υπουργείον Εκκλησιαστικών... κτλ., (1885), ο.π., σ.92.

διόρθωσιν πάντων είναι η διόρθωσις των διδασκάλων. Και εις το πρώτον τούτο βήμα προέβη η Κυβέρνησις δια της ασκήσεως των διδασκάλων. Αν δε εις την άσκησιν προστεθή και η εποπτεία υπό του αυτού προσώπου ενεργουμένη, συν τω χρόνω θα τιμηθή το σχολείον και υπό των μαθητών και υπό των γονέων και υπό της κοινωνίας»¹. Προτείνονται έτσι σχετικές ρυθμίσεις ώστε «ο επόπτης επισκεπτόμενος κατά τούτον ή εκείνον τον μήνα το σχολείον ευκολότερα θα δύνηται να εξελέγχη τον διδάσκαλον περί της τακτικής, επιμελούς και ενελλιπούς διδασκαλίας»². Επιπρόσθετα οι εκθέσεις των έκτακτων επιθεωρητών του 1883 διαφοροποιούνται, ως προς την αντιμετώπιση της οικονομικής κατάστασης των δασκάλων, από την προηγούμενη περίοδο όπου προβάλλονταν αποκλειστικά η «ιερή» αποστολή τους και η «αυταπάρνηση»³. Επισημαίνουν πως το «γλίσχρον της μισθοδοσίας» είναι αρνητικός παράγοντας για την παραμονή των ικανών στην εκπαίδευση και για την αποδοτικότητα του έργου τους⁴.

Μετά την έκτακτη επιθεώρηση του 1883 και μέχρι το τέλος της περιόδου, στα πλαίσια της γενικότερης «εκσυγχρονιστικής» προσπάθειας, καταβάλλεται προσπάθεια ρύθμισης των υπαλληλικών σχέσεων των δασκάλων μέσα από νόμους, οι οποίοι επιχειρούν τη ρύθμιση γενικότερων ζητημάτων συγκρότησης, οργάνωσης και λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού. Σε ό,τι αφορά την εκπαίδευση, προς το τέλος της περιόδου που εξετάζουμε, έχουμε την ψήφιση του Ν. ΒΠΕ (1892)⁵, με τον οποίο

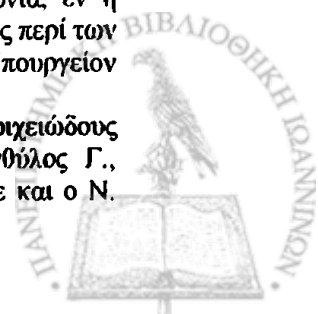
¹ Σχετικά βλ., Π.Π. Οικονόμου «Εκθεσις επιθεωρήσεως των δημοτικών σχολείων των επαρχιών Λαρίσης και Αργίας», στο Υπουργείον Εκκλησιαστικών... κτλ., (1885), ο.π., σ. 80.

² Σχετικά βλ., Χαρίσις Πούλιου, «Εκθεσις επιθεωρήσεως ... κτλ», ο.π., σ.94

³ Ο Γ. Επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων κατά το 1866, Σ. Βυζάντιος στην εγκύκλιό του προς τους δημοδιδασκάλους σε ένα άλλο σημείο ανέφερε: «[...] Αλλά, Κύριοι, εν μόνον δεν δύναμαι να δικαιολογήσω, και τούτο είνε, ότι λησμονείτε, ταίπα ποτινώμενοι, οποία τις είνε, ως εκ της φύσεως αυτής, η κλήσις και αποστολή υμών· τούτο δεν εμελετήσατε αρκούντως· και τούτο οφείλω μεν εγώ να υπομνήσω υμίν, οφείλετε δε υμείς να έχητε πάντοτε υπ' όψιν· δηλαδή ότι το έργον υμών είνε έργον αυταπαρνήσεως, έργον αποστολικόν· δεν είνε εμπορική επιχείρησις, δεν είνε κερδοσκοπία. "Έχοντες διατροφάς και σκεπάσματα, τούτοις αρκεσθησόμεθα", έλεγεν ο κορυφαίος των Αποστόλων [...]", Σχετ. Εγκύκλιος προς τους Δημοδιδασκάλους», ο.π., στο *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτος ΙΣΤ', φ. 611, σ. 1069.

⁴ «Όταν δε δικαίως και επαξίως μισθοδοτηθώσι και οι ικανότεροι των παλαιών δημοδιδασκάλων – διότι οι εντελώς άχρηστοι ανάγκη κατεπείγουσα να απομακρυνθώσι των σχολείων- τότε οι μόνον απηλλαγμένοι των περι της συντηρήσεως του βίου αυτών τε και της εαυτών οικογενείας φροντίδων ψυχή και σώματι θα αφοσιωθώσι μόνον εις το διδασκαλικόν αυτών έργον, αλλά και ευσημότερον διαιτώμενοι, θα ήναι μεν σεβαστότεροι εν τη κοινότητι εν η εργάζονται, θα προτείνονται δε αιταίς ως υποδείγματα βίου ειτακτικότερου, καθαρωτέρου και εν γένει ανθρωπινότερου εν τε τω οίκω και εν τη κοινωνία, ωφέλιμοι ούτω οι μόνον τοις αυτών μαθηταίς, αλλά και συμπάση τη κοινωνία, εν η αναστρέφονται, αποδεικνύμενοι», Χαρίσιος Παλαμάρκος, απόσπασμα από τις «Σκέψεις τινές περί των μέσων της βελτιώσεως της παρ' ημίν δημοτικής εκπαιδεύσεως, στο Υπουργείον Εκκλησιαστικών... κτλ., *Εκθέσεις των κατά το 1883*... κτλ., ο.π. σ.36.

⁵ Σχετικά βλ. Ν. ΒΠΕ/12 Αυγ.1892 «Περί του διοργανισμού των σχολείων της στοιχειώδους εκπαιδεύσεως και καταργήσεως του ταμείου της δημοτικής εκπαιδεύσεως», στο Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον ... κτλ.*, ο.π., Τόμ. Γ', σ. 43-48. Αναγκαίο συμπλήρωμα του Ν. ΒΠΕ υπήρξε και ο Ν.

ιδρύεται τριμελές Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο με ρόλο γνωμοδοτικό για τις μεταθέσεις, τις παύσεις και τους διορισμούς των εκπαιδευτικών¹. Το συμβούλιο αυτό στην πρώτη του φάση απαρτίστηκε από τον Μ. Λάππα γενικό γραμματέα του Υπουργείου Παιδείας, το Χαρ. Παλαμάρκο, γενικό επιθεωρητή και τμηματάρχη της δημοτικής εκπαίδευσης και τον Ι. Πανταζίδη καθηγητή της Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ένα άλλο βασικό νομοθέτημα με το οποίο ρυθμίζονταν ζητήματα πειθαρχικών ποινών, παύσεων και μεταθέσεων των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ήταν ο Ν. ΑΦΝΗ του 1887².

ΒΟΘ' / 6 Αυγ. 1892 «Περί συστάσεως υποδιδασκαλείων», με τον οποίο επιχειρήθηκε να επανδρωθεί η δημοτική εκπαίδευση με αρτιότερα καταρτισμένους υποδιδασκάλους (τους λεγόμενους γραμματιστές) στα έξι αρχικά υποδιδασκαλεία που ιδρύθηκαν, με σκοπό να αντικαταστήσουν την «αληθινή μάστιγα» των γραμματοδιδασκάλων. Σχετικά στο Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον ... κτλ.*, ο.π., Τόμ. Γ!, σ. 49-52. Αλόπειρα σύστασης κεντρικού εποπτικού συμβουλίου για αυτή την περίοδο, είχαμε και το 1887 με υπουργό Παιδείας τον Π. Μανέτα με το οποίο συνοδεύονταν και ο Ν. ΑΦΝΗ', που όμως δεν ψηφίστηκε. Σχετικά βλ. Λέφας Χρ., *Ιστορία της Εκπαιδύσεως*, Αθήνα, 1940, σ.281. Η κρατική παρέμβαση ολοκληρώνεται γι' αυτή την περίοδο, με τα νομοθετήματα ΒΡΑ' του 1893 (Σχετικά βλ. Ν.ΒΡΑ' / 14 Ιαν. 1893 «Περί μεταβολής διατάξεων τινών των ΑΜΒ' και ΑΧΤ' νόμων περί διδακτικών βιβλίων της μέσης και στοιχειώδους εκπαίδευσως» στο Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον ... κτλ.*, ο.π., Τόμ. Δ!, σ.1-3, καθώς επίσης και το Διάταγμα της 20^{ης} Φεβ. 1893 «Προς εκτέλεσιν του περί διδακτικών βιβλίων ΒΡΑ' νόμου», στο Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον ... κτλ.*, ο.π., Τόμ. Δ!, σ.55-58, με το οποίο εισάγεται το ένα και μοναδικό σχολικό εγχειρίδιο) και το Διάταγμα της 12^{ης} Μαρτίου του 1894 με τη εισαγωγή για πρώτη φορά στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση αναλυτικού προγράμματος και ύλης μαθημάτων, όπου θα ισχύσει μέχρι το 1913. Αν σε αυτές τις σημαντικές ρυθμίσεις συνυπολογίσουμε και το Ν. ΑΣΞΓ' του 1885 «Περί καταργήσεως των διδασκτρων», με το οποίο η κεντρική εξουσία αναλαμβάνει την οικονομική διαχείριση των σχολείων, σε συνδυασμό με το Ν. ΑΧΜΑ' του 1888, το οποίο αφορά την ίδρυση Ταμείου Δημοτικής Εκπαίδευσης (Σχετικά, Ν. ΑΣΞΓ' / 26 Ιουλ. 1885, στο Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον της Δημοτικής Εκπαιδύσεως*, Τόμ., Β', εν Αθήναις 1887, σ.26-27, Ν. ΑΧΜΑ' / 9 Ιαν. 1888, στο Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον ... κτλ.*, ο.π., Τόμ. Γ', σ.24-32), μας επιτρέπουν να μιλήσουμε για μία τάση που φαίνεται να σχηματίζεται προς το τέλος της δεύτερης περιόδου που ορίσαμε και οδηγεί στην πλήρη υπαγωγή του δημοτικού σχολείου στον κρατικό έλεγχο. Θα πρέπει να πάρουμε υπόψη μας και τα αριθμητικά δεδομένα της εκπαίδευσης τα οποία αφορούν το τελευταίο μέρος της περιόδου που εξετάζουμε, για να σχηματίσουμε πληρέστερη εικόνα. Από το 1878-1895 οι μαθητές του δημοτικού σχολείου διπλασιάστηκαν και από 79000 έφτασαν τους 158000. Ανάλογη αύξηση παρουσιάζουν και τα στοιχεία για τη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση. Η αύξηση αυτή δεν πηγάζει από τη συγκεκριμένη πολιτική του Τρικούπη, αλλά θα πρέπει να αποδοθεί στους γενικότερους κοινωνικούς μετασχηματισμούς που χαρακτηρίζουν αυτή την περίοδο. Ο Τρικούπης συγκεκριμένα την περίοδο αυτή προσπάθησε να παρέμβει στην «υπερπαραγωγή» ανειδίκευτων αποφοίτων, θεσπίζοντας, παροδικά, ένα καθαρά αστικό μέτρο: την επαβολή διδασκτρων στα ελληνικά σχολεία και γυμνάσια. Σχετικά βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ο.π., Τόμ. ΙΔ!, σ. 52-54. Σε ό,τι αφορά την διαφανόμενη τάση που εντοπίσαμε, ο Α. Δημαράς φαίνεται να διατυπώνει μια πιο κατασταλαγμένη άποψη, αφού θεωρεί ότι «η οριστική υπαγωγή του δημοτικού σχολείου στον κυβερνητικό έλεγχο θα πραγματοποιηθεί λίγα χρόνια αργότερα με τον νόμο ΒΠΕ' του 1892», ενώ σε άλλο σημείο καταλήγει λέγοντας: «Ο κρατικός έλεγχος και η ομοιομορφία έχουν φτάσει στο όριο τους», στο Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση ... κτλ.*, ο.π., Τόμ. Α!, σ. μδ' και με' αντίστοιχα.

¹ Ειδικότερα στα πλαίσια αυτής της εργασίας ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο 16 του συγκεκριμένου νόμου αφού όπως αναφέρει: «Το Υπουργείον καταπορίζει τους εκασταχού προσήκονας και επαρκείς δημοδιδασκάλους κατά την αργήν εκάστου σχολικού έτους, παύον, διορίζον και μεταθέτον αυτούς κατά τας ποικίλας της υπηρεσίας ανάγκας (υπογραμ. δικιά μας) μετά την ομόφωνον γνωμοδότησιν του Συμβουλίου της Εκπαιδύσεως [...]». Επίσης βλ. και τα άρθρα 9, 11, και 12 του ίδιου νόμου, με την επίκληση των οποίων γίνονται οι μεταβολές των εκπαιδευτικών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

² Σχετικά βλ. Ν. ΑΦΝΗ «Περί πειθαρχικών ποινών, παύσεως και μεταθέσεως των δημοδιδασκάλων αμφοτέρων των φύλων», στο Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον ... κτλ.*, ο.π., τομ. Γ', σ.1-5. Ιδιαίτερο

Στα πλαίσια αυτά ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μεταβολές των εκπαιδευτικών αυτής της περιόδου, οι οποίες μπορούν να μας βοηθήσουν να διακρίνουμε τις συνέπειες που είχαν για τους εκπαιδευτικούς οι σχετικές νομοθετικές ρυθμίσεις και ο επιλεγμένος τρόπος άσκησης εξουσίας.

Θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια τα αποτελέσματα των έκτακτων επιθεωρήσεων κατά τα έτη 1879 και 1880, όπως και τις εκπαιδευτικές μεταβολές των ετών 1892, 1893 και 1894. Επιλέξαμε τα έτη αυτά γιατί: α) έχει ιδιαίτερη σημασία να εξετάσουμε το πώς, έπειτα από μια μακρά περίοδο αναζητήσεων και προβληματισμών πάνω στην εποπτεία των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, μορφοποιήθηκαν –μέσα κυρίως από το θεσμικό πλαίσιο- αυτές οι αναζητήσεις και β) στα έτη αυτά παρουσιάζεται από τη σχετική βιβλιογραφία μεγάλος αριθμός μεταβολών, οι οποίες συνδέονται μονοσήμαντα με το «νόθο» κοινοβουλευτισμό της περιόδου και γ) δεν έχει διερευνηθεί ως τώρα σημαντικό τμήμα αρχειακού υλικού, το οποίο αφορά τις μεταβολές αυτής της περιόδου¹.

Για τα έτη 1892-1894 θα παρουσιάσουμε όλες τις εκπαιδευτικές μεταβολές – απολύσεις, μεταθέσεις, διορισμούς – γιατί αφενός πιστεύουμε ότι έτσι μπορεί να διαφανεί καλύτερα η εκπαιδευτική κίνηση, αφετέρου δεν υπάρχει από όσο γνωρίζουμε αντίστοιχη μελέτη που να έχει παρουσιάσει αυτά τα στοιχεία. Στην έρευνα αυτή παρουσιάζουμε τον αριθμό των μεταβολών που πραγματοποιήθηκαν και όχι τον αριθμό των εκπαιδευτικών που μετακινήθηκαν ή απολύθηκαν, γιατί εκείνο που μας ενδιαφέρει είναι το είδος των μεταβολών. Με άλλα λόγια μας ενδιαφέρουν οι μεταβολές ως αποτέλεσμα της εξουσίας του υπουργείου και των οργάνων του πάνω στους εκπαιδευτικούς, άρα τις αντιμετωπίζουμε ως περιεχόμενο και ως λειτουργία της εξουσίας σε μια δεδομένη ιστορική συγκυρία. Γνωρίζουμε βέβαια ότι οι κάθε μια μεταβολή δεν αφορούσε και ξεχωριστό δάσκαλο. Τέλος στην καταμέτρηση των μεταβολών συμπεριλάβαμε όλους εκείνους τους εκπαιδευτικούς οι οποίοι παρείχαν οποιασδήποτε μορφής εκπαιδευτικό έργο στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, άρα όλους

ενδιαφέρον σε αυτό το νόμο έχουν τα άρθρα ε', στ' και ζ' αφού όπως θα δούμε παρακάτω η επίκληση αυτών των άρθρων στις μεταβολές των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας είναι συχνή.

¹ Μία μελέτη των εκπαιδευτικών μεταβολών, μόνο σε ότι αφορά τις απολύσεις, έχει πραγματοποιήσει ο Ι. Πυργιωτάκης για τα έτη 1882 έως το 1903. Σχετικά βλπ. Πυργιωτάκης Ι.Ε., *Η Οδύσσεια του διδασκαλικού επαγγέλματος*, σειρά Παιδαγωγική και Εκπαίδευση, εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1992, σ.87-138. Τα έτη 1892 και 1894 εμπεριέχονται λοιπόν σ' αυτήν τη μελέτη. Για το 1893 ο Ι. Πυργιωτάκης αναφέρει ότι δεν είχε στη διάθεσή του τα αντίστοιχα ΦΕΚ, τα οποία εμείς είχαμε στη διάθεσή μας, ενώ για το 1879 χρησιμοποιήσαμε μόνο τα στοιχεία που επίσημα έδωσε στη δημοσιότητα το υπουργείο Παιδείας. Σε ότι αφορά τα έτη 1892 και 1894, τα στοιχεία που συλλέξαμε, όπως θα δούμε παρακάτω, είναι αρκετά διαφοροποιημένα από αυτά που παρουσιάζονται στην αντίστοιχη μελέτη του Ι. Πυργιωτάκη.

τους εκπαιδευτικούς, όλων των κατηγοριών, εκτός από τους επιστάτες, βοηθούς ή υπηρέτες αφού αυτοί δεν προσέφεραν εκπαιδευτικό έργο στους μαθητές. Μετρήσαμε λοιπόν τις μεταβολές των δημοδιδασκάλων (αντρών και γυναικών), των γραμματοδιδασκάλων και γραμματιστών (αυτοί ήταν ως γνωστό μόνο άντρες) και τις δασκάλες εργοχείρων των δημοτικών σχολείων θηλέων, τις οποίες συμπεριλάβαμε στο κύριο σώμα των δημοδιδασκάλων¹.

Συνοπτικά οι μεταβολές για αυτά τα έτη παρουσιάζονται στους παρακάτω πίνακες:

Πίνακας 1. Αποτελέσματα έκτακτων επιθεωρήσεων κατά τα έτη 1879 και 1880².

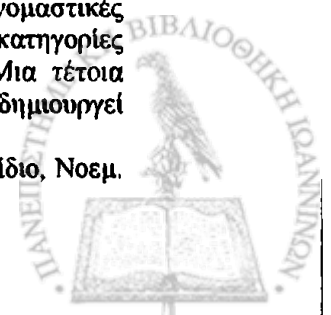
Ποινές	Δημοδιδάσκαλοι		Έπαινοι	Δημοδιδάσκαλοι	
	1879*	1880**		1879	1880
Διαρκής παύση	31	31	Υπουργική ευαρέσκεια	35 άντρες 5 γυναίκες	102
Προσωρινή παύση	44	49	Βασιλική ευαρέσκεια	1 άντρας	
Πρόστιμο («ζημία»)	67	150			
Επίπληξη	3	24			
Σύνολο	145	254		41	102

* Η έκτακτη επιθεώρηση κατά το 1879 αφορούσε 552 σχολεία (έξι Νομών και έξι επαρχιών).

** Η έκτακτη επιθεώρηση κατά το 1880 αφορούσε 846 σχολεία, 258 δήμων. Σύνολο δημοδιδασκάλων γι' αυτό το έτος: 903.

¹ Μία αντίστοιχη αντιμετώπιση δεν φαίνεται στην μελέτη του Ι. Πυργιωτάκη που προαναφέραμε. Έτσι για παράδειγμα στη σελίδα 103 αναφέρεται: «Οι τόμοι των αντίστοιχων ετών φυλλομετρήθηκαν και αναζητήθηκαν, σελίδα προς σελίδα, όλες οι απολύσεις που είχαν δημοσιευθεί σ' αυτούς». Στη σελίδα όμως 106 και στον πίνακα 1 αναφέρεται: «Απολυθέντες κατά έτος (σε απόλυτους αριθμούς και ποσοστά) επί του συνολικού αριθμού των απολυθέντων σε όλα τα έτη». Έτσι ενώ στην πρώτη περίπτωση αφήνεται να νοηθεί ότι κριτήριο ταξινόμησης αποτελούν οι απολύσεις, στη δεύτερη αφήνεται να νοηθεί ότι παρέχονται στοιχεία για τον αριθμό των απολυθέντων, οι οποίοι καταμετρήθηκαν, πέρα από τις απολύσεις που σημειώθηκαν. Κι αυτό από τη στιγμή που ήταν γνωστό-όπως αναφέρεται και στην μελέτη- ότι πολλά ονόματα εκπαιδευτικών επαναλαμβάνονται σε άλλα ΦΕΚ με άλλη μεταβολή ή και σε μερικές περιπτώσεις με την ίδια. Η εργασία αυτή, έτσι όπως είναι διατυπωμένη, δε ξεκαθαρίζει αν μετρώνται στις απολύσεις, ο συνολικός αριθμός ή οι ονομαστικές περιπτώσεις δημοδιδασκάλων που απολύθηκαν. Επίσης ποιθενά δεν αναφέρεται ποιες κατηγορίες εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης περιλαμβάνονται στην καταμέτρηση. Μια τέτοια αντιμετώπιση, σε συνδυασμό με πραγματολογικά λάθη και παραλείψεις, είναι λογικό να δημιουργεί αναπάντητα ερωτήματα, και μπορεί να οδηγήσει σε ερμηνευτικά λάθη.

² Πηγή: Περ. *Ηλλάτων*, τευχ. Α', 31 Οκτ. 1879, έτος Β', σ. 57-60 για το έτος 1879 και στο ίδιο, Νοεμ. 1880, έτος Γ', σ. 533 για το 1880.

Πίνακας 2. Αριθμός καταμετρημένων απολύσεων για τα έτη: 1892, 1893 και 1894.

Κατηγορία εκπ/κών	Έτη		
	1892	1893	1894
Δημοδ. Άντρες	488	500	323
Δημοδ. Γυναίκες	430	292	180
Γραματοδιδάσκαλοι*		1086	1008
Γραμματιστές**			3
Σύνολο	918	1878	1514

* Στα σχετικά ΦΕΚ του 1892 (Τμήμα Δ' «Αγγελία αφορώσαι την δημόσιαν υπηρεσίαν») δεν βρήκαμε απολύσεις, οι οποίες να αφορούν γραματοδιδασκάλους

** Γραμματιστές εμφανίζονται για πρώτη φορά στα ΦΕΚ από τον Οκτώβριο του 1894.

Πίνακας 3. Αριθμός καταμετρημένων μεταθέσεων για τα έτη: 1892, 1893 και 1894

Κατηγορία εκπ/κών	Έτη		
	1892	1893	1894
Δημοδ. Άντρες	1047	668	821
Δημοδ. Γυναίκες	306	214	240
Γραματοδιδάσκαλοι*		115	128
Γραμματιστές			6
Σύνολο	1353	997	1195

* Στα ΦΕΚ του 1892 δεν βρήκαμε μεταθέσεις, οι οποίες να αφορούν γραματοδιδασκάλους

Πίνακας 4. Αριθμός καταμετρημένων διορισμών κατά τα έτη: 1892, 1893 και 1894.

Κατηγορία εκπ/κών	Έτη		
	1892	1893	1894
Δημοδ. Άντρες	538	709	454
Δημοδ. Γυναίκες	318	296	201
Γραματοδιδάσκαλοι*		1063	1132
Γραμματιστές			117
Σύνολο	856	2068	1904

* Δεν βρήκαμε στα ΦΕΚ του 1892 αναφορές σε διορισμούς γραματοδιδασκάλων.

Από τους παραπάνω πίνακες μεταβολών διαπιστώνουμε: α) Την ύπαρξη μεγάλου αριθμού απολύσεων και αντίστοιχα μεγάλο αριθμό διορισμών, β) Η μεγαλύτερη σε όγκο αντικατάσταση αφορά τους γραμματοδιδασκάλους, γ) Μεγάλης έκτασης μεταβολές γίνονται και στις μεταθέσεις, όπου εδώ φαίνεται να κυριαρχούν οι μεταθέσεις των δημοδιδασκάλων έναντι των γραμματοδιδασκάλων. Αν θεωρήσουμε ότι τα περισσότερα σχολεία αυτής της περιόδου, λόγω ακριβώς της πληθυσμιακής σύνθεσης της Ελλάδας και της κατανομής της προς την επαρχία, έναντι των αστικών περιοχών, δίνει ένα σοβαρό προβάδισμα στην ύπαρξη πολλών μικρών σχολείων που τα επάνδρωναν γραμματοδιδάσκαλοι, τότε εύκολα γίνεται αντιληπτό πως για τα παραπάνω έτη η πρωτοβάθμια εκπαίδευση γίνεται το θέατρο ευρείας έκτασης μετακινήσεων. Αυτό φαίνεται να συνδέεται με τις πρόσφατες θεσμικές ρυθμίσεις (νόμοι ΒΠΕ και ΑΦΝΗ), την ίδρυση νέων διδασκαλείων και υποδιδασκαλείων, τα αποτελέσματα των έκτακτων επιθεωρήσεων και γενικότερα την πορεία αστικοποίησης της ελληνικής κοινωνίας, δ) Η ιδιαίτερη εξέταση των απολύσεων και των μεταθέσεων μας επιβεβαιώνει την παρέμβαση είτε του γενικού επιθεωρητή είτε του κεντρικού συμβουλίου της εκπαίδευσης σε περιπτώσεις τιμωρίας των εκπαιδευτικών, ζήτημα το οποίο απαιτεί παραπέρα διερεύνηση¹.

Η επισκόπηση των δεδομένων, τα οποία αφορούν το περιεχόμενο της εποπτείας ως προς το δάσκαλο την περίοδο 1864-1895, μας οδηγεί στις επόμενες διαπιστώσεις:

α) Ο επιθεωρητικός έλεγχος αφορά το σύνολο της ζωής του δασκάλου. Δεν περιορίζεται μόνο στο σχολείο αλλά εκτείνεται σε όλες τις πλευρές της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής του. Ο καθορισμός του «ήθους» του δασκάλου ως αντικειμένου

¹ Σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να θεωρήσουμε τις μεταβολές- απολύσεις ως αποτέλεσμα μόνο της «αθλιότητας της εξάρτησης από τους κομματικούς παράγοντες». πράγμα που για να στηριχτεί διατυπώνεται η άποψη πως «απολύσεις δεν είχαμε δηλ. μόνο ύστερα από αλλαγή κόμματος στην κυβέρνηση, αλλά και ύστερα από την αλλαγή Υπουργού». Συγκεκριμένα στην προαναφερθείσα μελέτη αναφέρεται το παράδειγμα του Ιουνίου του 1892, όπου με την αλλαγή υπουργού (από τον Κ. Παπαμιχαλόπουλο στον Κ. Κοσσονάκο, [σημ. δικιά μας]) «παρουσιάζονται οι περισσότερες ως τότε σπροκάλυπτα αυθαίρετες απολύσεις (452) με την έννοια ότι σ' αυτές δεν αναφέρεται καν λόγος απόλυσης» (σελ. 109). Εμείς αντίθετα μετρήσαμε 52 απολύσεις, από τις οποίες: α) οι 31 ήταν δασκάλες των εργοχείρων των δημοτικών σχολείων, όπου πράγματι δεν αναφέρεται λόγος απόλυσης, (σχετικά: ΦΕΚ 194/ 17 Ιουνίου 1892 για τις 30 περιπτώσεις και 1 περίπτωση στο ΦΕΚ 203/23 Ιουνίου 1892) και β) άλλες 22 απολύσεις για διάφορους λόγους («ως μη μεταβάς», «ως αποσχούσης των καθηκόντων της», «δυνάμει του άρθρου 5^{ου} εδάφ. ε' του ΑΦΝΗ», «δεκτή παραίτησις» κ.α). Συγκεκριμένα στον Κ. Παπαμιχαλόπουλο «χρεώνονται» οι 10 απολύσεις και στον Κ. Κοσσονάκο οι 42 απολύσεις (συμπεριλαμβανομένων και των 31 δασκάλων των εργοχείρων). Παρατηρούμε λοιπόν ότι η συγκεκριμένη εργασία παρουσιάζει ως προς τα έτη αυτά και πραγματολογικά λάθη. Για μια συγκριτική αντιπαράθεση των στοιχείων βλ. στο παράρτημα της παρούσας εργασίας, όπου παραθέτουμε πίνακες με τα πλήρη στοιχεία των μεταβολών για τα έτη 1892, 1893, 1894.

εποπτείας τείνει να υποβάλλει ως αναγκαία και ορθή την υιοθέτηση ορισμένων αντιλήψεων, στάσεων και συμπεριφορών.

β) Ο δάσκαλος καθορίζεται τόσο στις εγκυκλίους, τα διατάγματα και τα προτεινόμενα νομοσχέδια όσο και στις εκθέσεις των έκτακτων επιθεωρητών ως ο κύριος υπεύθυνος για την αποδοτικότητα του σχολείου. Υποβαθμίζονται έτσι αποκρύπτονται και αποσιωπώνται οι σχέσεις του σχολείου με την εκπαιδευτική πολιτική, την οικονομία, τις συγκρούσεις και τις αντιφάσεις της κοινωνίας. Η εποπτεία παρουσιάζεται έτσι ως φυσική, αναγκαία και αξιοκρατική διαδικασία και η κοινωνική λειτουργία του σχολείου ως ουδέτερη και εθνικά ωφέλιμη.

γ) Η έκδοση αναλυτικών οδηγιών, ο λεπτομερής καθορισμός των διδακτικών και σχολικών πρακτικών και η καταγραφή των προσδοκώμενων αποτελεσμάτων τείνουν να οδηγήσουν στην πειθάρχηση των εκπαιδευτικών, αφού και μέσα στις μορφές τεχνικού ελέγχου εγγράφονται μορφές κοινωνικού ελέγχου¹.

δ) Ο επιθεωρητικός έλεγχος του δασκάλου περιλαμβάνει με βάση τις θεσμικές ρυθμίσεις της περιόδου αυτής ως αντικείμενα ελέγχου όλα τα παραπάνω. Η έκταση και ο βαθμός του επιθεωρητικού ελέγχου τείνουν έτσι να υποβάλλουν στους εκπαιδευτικούς και την κοινωνία την ανάγκη μόνιμης και σταθερής εποπτείας ως απαραίτητης προϋπόθεσης για τη βελτίωση της εκπαίδευσης. Προετοιμάζουν έτσι το έδαφος για τη θεσμοθέτηση μόνιμων επιθεωρητών, λύση η οποία θα πραγματοποιηθεί στο τέλος της περιόδου. Η αξιοποίηση των αποτελεσμάτων των έκτακτων επιθεωρήσεων προς μια ορισμένη κατεύθυνση, αποκρύπτει το γεγονός πως τα δεδομένα των επιθεωρήσεων δεν είναι ουδέτερα εμπειρικά δεδομένα αλλά αποτελούν μια συγκεκριμένη ανάγνωση με βάση μια ορισμένη παιδαγωγική ιδεολογία στα πλαίσια της ασκούμενης εκπαιδευτικής πολιτικής.

¹ Σχετικά βλπ. τις αναλύσεις στο Νούτσος Χ., *Προγράμματα Μέσης ...κτλ.*, ο.π., και του ιδίου *Διδακτικοί Στόχοι ...κτλ.*, ο.π., Μαυρογιώργος Γ., «Μύθοι για τη διδασκαλία», στο Μαυρογιώργος Γ., *Σχολείο: Διδασκαλία και αξιολόγηση*, Τόμ. Β', Πανεπιστημιακές εκδόσεις Γιάννενα, 2001, σ.61-84.

2. Σχολικές και διδακτικές πρακτικές

Η κριτική, η οποία ασκείται από την αρχή της περιόδου αυτής στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας των σχολείων, συμπεριλαμβάνει και τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές¹. Πιο συγκεκριμένα στα σχετικά κείμενα μέχρι το 1880 ασκείται κριτική στη μετατροπή των διδακτικών πρακτικών, οι οποίες είχαν συνδεθεί με την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, σε τυπικές μηχανιστικές διαδικασίες². Οι αδυναμίες των τοπικών επιτροπών να ελέγξουν με ορισμένο τρόπο τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές, οι παρεμβάσεις των τοπικών επιτροπών με κριτήρια πολιτικών ή κομματικών συμφερόντων, η αύξηση των γεωγραφικών ορίων της Ελλάδας και του μαθητικού πληθυσμού και η αδυναμία μόνιμης και διαρκούς εποπτείας από τον έναν γενικό επιθεωρητή, αναδεικνύουν τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές σε σημαντικό διακύβευμα, το οποίο συνδέεται άμεσα με την εποπτεία.

Ο προβληματισμός για την αποτελεσματικότητα της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, σε συνδυασμό με τις διαφαινόμενες ανάγκες παραγωγής και την ανάλογη εκπαίδευση του εργατικού δυναμικού, ώστε να διαθέτει συγκεκριμένες γνώσεις και δεξιότητες, οδηγεί στην αναζήτηση της κατάλληλης μεθόδου. Οι σχολικές και διδακτικές πρακτικές θα συνδεθούν έτσι στη συνέχεια με την εισαγωγή της συνδιδασκτικής μεθόδου. Ο έλεγχος των σύστοιχων με την συνδιδασκτική μέθοδο σχολικών και διδακτικών πρακτικών θα αποτελέσει βασικό αντικείμενο του επιθεωρητικού ελέγχου.

¹ Συγκεκριμένα από το 1869 έχουμε την ίδρυση του «προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων συλλόγου» όπου στον «διοργανισμόν» του μεταξύ άλλων αναφέρει: «Βαθμηδόν και αναλόγως προς τους πόρους αυτού ο σύλλογος θέλει τείνει εις επίτευξιν του σκοπού αυτού δια της συστάσεως σχολείων αρρένων και θηλέων και δια της εν αυτοίς εισαγωγής και διαδόσεως της στοιχειώδους παιδείας και των καταλληλοτέρων μεθόδων διδασκαλίας, δια της παρασκευής και διαδόσεως χρήσιμων συγγραμμάτων και δι' άλλων προσφόρων μέσων», στο Εφημερίς των Φιλομαθών, φ. 707, έτος ΙΣΤ', σ. 1839-1840. Βλπ. επίσης και τα φύλλα 716 και 717 όπου αναγράφονται το «πρόγραμμα διαγωνισμού» και το «πρόγραμμα περί ελληνικής γλώσσης» αντίστοιχα. Βλπ. επίσης και τη «Γνώμη της επί των διδακτικών μεθόδων εννεαμελούς Επιτροπείας του Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου» με την οποία επιχειρείται να τεκμηριωθεί η πρόταση αντικατάστασης της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου από την συνδιδασκτική, στο Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση ... κτλ., ο.π., Τόμ. Α', σ. 242, (τεκ.71)*.

² Βλπ. στην έκθεση του Δ. Γραφειάδη τις σημειώσεις του για την διδακτική μέθοδο στη σελ. 55, υποσημ. 2 της παρούσας εργασίας. Γενικότερους προβληματισμούς για την κατάσταση της εκπαίδευσης είχε διατυπώσει ο Μιλτιάδης Βρατσάνος το 1874. Μεταξύ άλλων ανέφερε: «Η Ελλάς λοιπόν δια να ευδαιμονήσει πρέπει να εκπαιδευθή, πρέπει να πλουτίση διανοητικώς. Αλλ' η εκπαίδευσις αυτής πρέπει να μην ήνε πλημμελής, αλλά να γίνηται κατά σύστημα τέλειον, ήγουν δια διδασκαλίας μεθοδικής και υπό διδασκάλων εκπαιδευθέντων τακτικώς εν σχολαίς καλώς διοργανισμέναις [...]», στο Βρατσάνος Μ. Ι., *Το Δημοτικόν Σχολείον εν Ελλάδι, και ο Διδάσκαλος αυτού, ήτοι Σκέψεις περί της ενεστώσης καταστάσεως της δημοτικής εκπαίδευσως και βελτιώσεως αυτής αναγνωσθείσαι εν εκτάκτω συνελεύσει των εταίρων του ελληνικού διδασκαλικού συλλόγου*, Αθήνησι, εκ του τυπογραφείου Α. Κτενά, 1874, σ. 12.

Η επαναλειτουργία του διδασκαλείου το 1878, εισάγει στη βασική κατάρτιση των εκπαιδευτικών τη συνδιδασκτική μέθοδο. Οι σχετικές οδηγίες που εκδίδονται το ίδιο διάστημα αναφέρονται άλλοτε έμμεσα και άλλοτε με σαφήνεια στην υλοποίηση αυτής της μεθόδου. Το 1880 με διάταγμα εισάγεται επίσημα η συνδιδασκτική μέθοδος ως η αποκλειστική μέθοδος διδασκαλίας σε όλα τα σχολεία της χώρας και το 1881 εκδίδονται οι στοιχειώδεις πρακτικές οδηγίες προς τους δασκάλους, οι οποίες ορίζουν με αναλυτικό τρόπο τις σύστοιχες σχολικές και διδακτικές πρακτικές. Οι έκτακτες επιθεωρήσεις του 1878-79 και 1883 έχουν ως βασικό τους στόχο τον έλεγχο των αναλυτικά καθορισμένων πρακτικών.

Τα παραπάνω μας οδηγούν στην ακόλουθη διαπίστωση: οι σχολικές και διδακτικές πρακτικές αποτελούν βασικό αντικείμενο ελέγχου της εποπτείας, συνδέονται με μια ορισμένη στοχοθεσία και ελέγχονται ως προς την έκταση και το βαθμό συμμόρφωσής τους με το αναλυτικά καθορισμένο πρότυπο.

Οι σχολικές και διδακτικές πρακτικές παρουσιάζονται στα σχετικά κείμενα αυτής της περιόδου ως επιστημονικά ορθές και κοινωνικά ουδέτερες τεχνικές, οι οποίες θα βελτιώσουν την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης. Η ανάλυση όμως των σχετικών κειμένων μας έδειξε πως ο έλεγχος των σχολικών και διδακτικών πρακτικών στηρίζεται σε μια ορισμένη παιδαγωγική ιδεολογία, εκφράζει τις προτεραιότητες, αδυναμίες και δυνατότητες μιας ορισμένης εκπαιδευτικής πολιτικής και στοχεύει στην παραγωγή ομόλογων αποτελεσμάτων. Ο έλεγχος των σχολικών και διδακτικών πρακτικών θα αποτελέσει μέχρι το τέλος της περιόδου κεντρικό ζήτημα με το οποίο συνδέονται η επαγγελματική και μισθολογική εξέλιξη του δασκάλου¹, η οργάνωση και λειτουργία του σχολείου και θα συμβάλλει στην υιοθέτηση σύστοιχων

¹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας τέτοιας αντιμετώπισης αποτελεί η εγκύκλιος «Προς τους δημοδιδασκάλους και τας δημοδιδασκάλισσας» που έστειλε ο Α. Αυγερινός στις 12 Σεπτεμβρίου του 1879 (λίγο μετά τα αποτελέσματα της έκτακτης επιθεώρησης του ίδιου έτους), όπου μεταξύ άλλων ανέφερε: «Πάντες δ' αντλούντες καρτερίαν εν τω έργω, και φρόνημα εκ της συναισθήσεως ότι κοπιάτε υπέρ της ευδαιμονίας των νέων συμπολιτών σας των υπό της πολιτείας εμπειστευμένων υμίν, και υπέρ του μεγαλείου του Έθνους, ου θα ήσθε οι αληθείς εργάται, επιδόθητε μετά ζήλου και ενθουσιασμού εις το ιερόν υμών καθήκον, βελτιούντες οσημέραι εαυτούς δια μελέτης και ασκήσεως εν τη διδασκαλία. Ούτω δε πράττοντες και των κοινοτήτων την αγάπην και την υπόληψιν εφελκόντες, θέλετε και τας υλικάς υμών αποδοχάς, δι' ας πάντοτε παραπονείσθε, επαυξήσει, ως η πείρα μαρτυρεί [...] Ταύτα παρακελευόμενος, ποιώ υμίν δηλώ ότι το Υπουργείον, ου προϊστάμαι [...], το δε δια της αποχής από προχείρου αναγνωρίσεως άλλων διδασκάλων ασφαλείς και μονιμωτέρους, αμετάτρεπτον έχει γνώμην δια των κατ' έτος εκτάκτων επιθεωρητών και της συγκροτήσεως αγρύπνων επιτοπίων επιθεωρητικών επιτροπών εκ πολιτών και υπαλλήλων αξιοχρέων, να τιμωρήση αδυσωπήτως, ή και να εκδιώξη της υπηρεσίας αμετακλήτως, ως και κατά το εφεστώς έτος έπραξε συμφώνως προς τας εκθέσεις των επιθεωρητών, τους αβελτέρους, και εις την οκνηρίαν και τα παρομαρτούντα αυτή ελαττώματα εμμένοντας, να βραβεύση δε τους μετ' επιμελείας και ζήλου καλλιεργούντας την εθνικὴν άρουργαν», στο περ. *Πλάτων*, τευχ. Α', 31 Οκτ. 1879, έτος Β', σελ. 111.

μορφών εποπτείας. Στα πλαίσια αυτά μπορούν να κατανοηθούν οι αναφορές των προτεινόμενων νομοσχεδίων της περιόδου αυτής στην ανάγκη μόνιμης και διαρκούς επιθεώρησης, οι αντίστοιχες επισημάνσεις των έκτακτων επιθεωρητών, καθώς και ανάλογες τοποθετήσεις εκπροσώπων της πολιτικής εξουσίας. Η θεσμοθέτηση άρα στο τέλος της περιόδου μόνιμων επιθεωρητών αποτελεί την απάντηση στις ανάγκες ελέγχου των σχολικών και διδακτικών πρακτικών και της διαμόρφωσης σύστοιχων χαρακτηριστικών του εκπαιδευτικού σε ένα διευρυμένο σχολικό δίκτυο.

Τα αποτελέσματα της εποπτείας των έκτακτων επιθεωρήσεων μας οδηγούν επίσης στην επόμενη διαπίστωση: η εποπτεία επιχειρεί ελέγχοντας τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές να υποβάλλει ως αναγκαία μια ορισμένη κοινωνική λειτουργία του σχολείου. Επιχειρείται δηλαδή με άλλα λόγια ο συνεχής και με ορισμένο τρόπο έλεγχος της συμβολής του σχολείου στην εγγάραξη συγκεκριμένων αξιών, στάσεων και συμπεριφορών και την καλλιέργεια γνώσεων και δεξιοτήτων που απαιτούν οι ανάγκες της συγκεκριμένης κοινωνικής οργάνωσης. Τείνει να οριστεί έτσι με μεγαλύτερη σαφήνεια ο διπλός αναπαραγωγικός ρόλος του σχολείου. Η εξέλιξη της μορφής και του περιεχομένου της εποπτείας δεν είναι επομένως άσχετη με την κοινωνική λειτουργία του σχολείου.

3. Οι στόχοι του σχολείου.

Κατά την προηγούμενη περίοδο, όπως με σαφήνεια έδειξε η ανάλυση του υλικού, το περιεχόμενο των στόχων του σχολείου προσδιορίζονταν κυρίως από την προσπάθεια καλλιέργειας ηθικών, θρησκευτικών και εθνικών χαρακτηριστικών. Στην περίοδο 1864-1895, ως αποτέλεσμα γενικότερων εκπαιδευτικών, πολιτικών, γεωγραφικών και κοινωνικών μεταβολών, οι στόχοι του σχολείου προσδιορίζονται αφενός από την προσπάθεια καλλιέργειας των παραπάνω χαρακτηριστικών και αφετέρου από την προσπάθεια καλλιέργειας συγκεκριμένων γνώσεων και δεξιοτήτων, αφού όπως χαρακτηριστικά τονίζεται «ο εργάτης, ο γεωργός, ο κηπουρός, ο κτηνοτρόφος, ο ναύτης αναπτυσσόμενοι και μορφούμενοι εν τω σχολείω, και τας των φυσικών όντων, των υπηρετικών των χρειών των ιδιότητας και

τους τρόπους της καλλιέργειας, συντηρήσεως και αναπτύξεως αυτών διδασκόμενοι, καθιστώνται και εις το εαυτών επιτήδευμα δεξιότεροι και παραγωγικότεροι»¹.

Οι στόχοι του σχολείου είναι φανερό με βάση τα παραπάνω πως δεν προσδιορίζονται από παιδαγωγικές και ηθικές αρχές, δηλαδή κοινωνικά ουδέτερα, αλλά από τη σχέση του σχολείου με τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές ανάγκες της συγκυρίας, όπως αυτές καθορίζονται από τις κάθε φορά κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις. Αναφέρεται έτσι χαρακτηριστικά πως «πλην της υψηλής ταύτης πολιτικής και κοινωνικής σημασίας το σχολείον θεωρείται νυν και μέγιστος παράγων και υπό οικονομολογικήν έποψιν»².

Οι μεταβολές των εκπαιδευτικών μεγεθών (αριθμός μαθητών, εκπαιδευτικών, σχολείων) στα πλαίσια των γενικότερων πολιτικών, οικονομικών, γεωγραφικών και κοινωνικών μεταβολών, αποτελούν την πραγματικότητα πάνω στην οποία αναπτύσσονται οι προσπάθειες και οι προβληματισμοί της περιόδου αυτής. Η έμφαση στην καλλιέργεια συγκεκριμένων γνώσεων, η σύνδεση του σχολείου με τις «πρακτικές εν τω βίω δεξιότητες» και η προβολή του σχολείου ως σημαντικού παράγοντα «υλικής ευπορίας» και «παραγωγικότητας» όπως προβάλλονται στα κείμενα της περιόδου αυτής, τείνουν να οδηγήσουν ή και οδηγούν, μέχρι το τέλος της περιόδου, σε σύστοιχες τροποποιήσεις και αναδιατάξεις όλων των σημαντικών πλευρών του σχολείου (διδασκτική μέθοδος, σχολικά βιβλία, αναλυτικό πρόγραμμα, εκπαίδευση εκπαιδευτικών, κ.α.)

Η εποπτεία αποτελεί ζητούμενο της περιόδου αυτής ως προς τη σύστοιχη τροποποίηση της μορφής και του περιεχομένου της προς τα παραπάνω δεδομένα. Η επίτευξη των στόχων του σχολείου συνδέεται ρητά στα προτεινόμενα νομοσχέδια, τις εκθέσεις των έκτακτων επιθεωρήσεων και τους προβληματισμούς των διανοουμένων της εποχής, με αντίστοιχη μορφή και ανάλογο περιεχόμενο της εποπτείας. Αναφέρεται χαρακτηριστικά πως «η δε πολιτεία έχουσα καθήκον και δικαίωμα να μεριμνά, όπως παρέχεται κοινή και ομόρρυθμος η προκαταρκτική των πολιτών παιδεύσεις, ου μόνον επιμελείται και προνοεί περί της προσηκούσης παρασκευής των διδασκάλων, των οργάνων της τοιαύτης του λαού αναπτύξεως και μορφώσεως και εξαναγκάζει την τακτικήν φοίτησιν των παιδων, αλλά και κανονίζει τα μαθήματα και τας μεθόδους της διδασκαλίας αυτών και δια πεφωτισμένης και αγρύπνου

¹ Γενική Αιτιολογική Έκθεση των Νομοσχεδίων Αυγερινού κατά το 1880, στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις ... κτλ.*, ο.π., σ. 123.

² Γενική Αιτιολογική Έκθεση ο.π., σ. 123.

επιθεωρήσεως ενεργουμένης υπό ειδικών ανδρών και δια της διηνεκούς εποπτείας των διοικητικών αρχών, φροντίζει να εξασφαλίξη την εφαρμογήν του ωρισμένου τούτου σχεδίου της των νέων πολιτών διαπλάσεως και της προς τούτο επιμελούς του διδασκάλου εργασίας»¹.

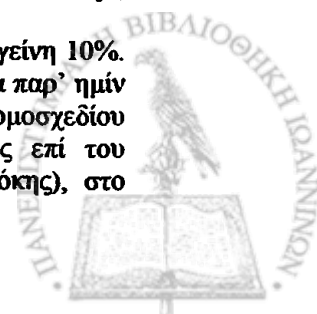
Η σύνδεση της εποπτείας με τους στόχους του σχολείου και η αναζήτηση της μορφής και του περιεχομένου της ώστε να ανταποκρίνεται στις εκπαιδευτικές και κοινωνικές μεταβολές αναπτύσσεται πάνω στο έδαφος που διαμορφώνουν δύο τάσεις της περιόδου αυτής: από τη μια η προσπάθεια ανάληψης της οργάνωσης, διοίκησης, εποπτείας και συνολικά της λειτουργίας των σχολείων από το κράτος και η απαγκίστρωσή τους από τον έλεγχο των κοινοτήτων² και από την άλλη η διεύρυνση του σχολικού δικτύου η οποία διατυπώνεται και ως πολιτικός- εκπαιδευτικός στόχος στα προτεινόμενα νομοσχέδια και τα κείμενα της περιόδου αυτής³.

Η ανάλυση των δεδομένων με βάση αυτή την υποκατηγορία μας επιτρέπει την ακόλουθη γενικότερη διαπίστωση: η σύνδεση της εποπτείας με τους στόχους του σχολείου, έτσι όπως αυτή προτείνεται στα κείμενα της περιόδου 1864-1895, κάνει σαφές πως η μορφή και το περιεχόμενό της σχετίζονται με εκπαιδευτικές και κοινωνικές αλλαγές, τροποποιούνται ανάλογα και επιχειρούν να εξυπηρετήσουν προς ορισμένη κατεύθυνση εκπαιδευτικές και πολιτικές επιλογές. Η εποπτεία θεωρείται, όπως με σαφήνεια επίσης έδειξε η ανάλυση των δεδομένων, βασική διαδικασία, με την οποία επιχειρείται να διαπιστωθεί η προώθηση των στόχων του σχολείου στα επίπεδα του προγράμματος, των σχολικών και διδακτικών πρακτικών και της σύστοιχης συμμόρφωσης των εκπαιδευτικών. Αυτή η συγκεκριμένη σύνδεση με τους στόχους του σχολείου τείνει να συμβάλλει στην αποδοχή των επίσημων διακηρύξεων της εκπαιδευτικής πολιτικής ως καθολικά αποδεκτών και κοινωνικά ουδέτερων.

¹ «Γενική Αιτιολογική Έκθεσις» ο.π., σ.127.

² «Το ζήτημα σήμερον δεν δύναται να τεθή πως το σχολείον θα διοικηται υπό της κοινότητος. αλλά πως θα κατορθωθή να μείνη ανεπηρέαστον από της κοινότητος», στο «Γενική Αιτιολογική Έκθεσις», ο.π., σ. 135

³ «Πρέπει η αναλογία του αριθμού των μαθητών προς τον των κατοίκων τουλάχιστον να γείνη 10%. Είναι δε πολύ πιθανόν ότι θα διπλασιασθή ο αριθμός των μελλόντων να φοιτήσωσιν εις τα παρ' ημίν σχολεία της στοιχειώδους εκπαίδευσως, διότι θα λείψωσιν, ως δια του παρόντος νομοσχεδίου επιδιώκεται, τα αίτια της παρούσης ολιγότητος αυτών», στο «Αιτιολογική Έκθεσις επί του Νομοσχεδίου περί της στοιχειώδους εκπαίδευσως» 4 Δεκ. 1889 (υπουργός Γ. Θεοτόκης), στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις ...κτλ.*, ο.π., σ.179.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η τρίτη περίοδος (1895-1914)

A. Η μορφή της εποπτείας

1. Φορείς της εποπτείας

Η τρίτη περίοδος ξεκινά με νέο θεσμικό πλαίσιο για τη δημοτική εκπαίδευση¹. Με το νόμο ΒΤΜΘ² «Περί της στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαίδευσως», για τα ζητήματα σχετικά με τους φορείς της εποπτείας εισάγονται τα εξής: α) Συστήνονται κατά νόμο 5μελή Εποπτικά Συμβούλια, όπου τα συνθέτουν ο αρχιεπίσκοπος του νομού ως πρόεδρος, ο νομαρχιακός επιθεωρητής³, ο αρχαιότερος γυμνασιάρχης του γυμνασίου της πρωτεύουσας του νομού, ένας κάτοικος της περιοχής επιστήμονας και ένας από τους «ενύποληπτοτέρους» κτηματίες ή εμπόρους ως μέλη⁴. β) Από την παραπάνω σύνθεση παρατηρούμε την εισαγωγή στην εποπτεία του μόνιμου νομαρχιακού επιθεωρητή με αυξημένες αρμοδιότητες και καθήκοντα. Εκτός από τους νομαρχιακούς επιθεωρητές προβλέπονται σε ορισμένους μεγάλους νομούς και θέσεις βοηθών επιθεωρητών (β' τάξης), οι οποίοι επιλέγονται με δοκιμασία ενώπιον μιας επιτροπής⁵, με την προϋπόθεση να είναι πρωτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι κι να έχουν διδάξει μία πλήρη δεκαετία σε σχολεία⁶. Για την επιθεώρηση των θηλέων και των

¹ Η εκλογική αποτυχία του Χ. Τρικούπη είχε φέρει στην κυβέρνηση το κόμμα του Δηλιγιάννη, στον οποίο ανήκει το νέο νομοθέτημα (υπουργός Παιδείας ο Γ. Πετρίδης). Τη βασική αντιπολιτευτική γραμμή θα την ασκήσει ο Γ. Θεοτόκης. Για το νέο νομοθέτημα δεν κατατέθηκε αιτιολογική έκθεση ούτε συστάθηκε ειδική επιτροπή της Βουλής να το επεξεργαστεί, κατάσταση για την οποία κατηγορήθηκε από την αντιπολίτευση. Σχετικά βλπ. «Πρακτικά της Βουλής, Συνεδρίασις 31/23-6-1895», στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις ... κτλ.*, ο.π., τόμος Α!, σ.246-301.

² Σχετικά στο Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον της Δημοτικής Εκπαίδευσως*, Τόμ.Δ!, εν Αθήνας, 1898, σ.19-47.

³ Ο Νομαρχιακός Επιθεωρητής έχει «βαθμό και μισθό τμηματάρχη δευτέρας τάξεως» και τον διορίζει ο υπουργός των Εκκλησιαστικών κτλ.

⁴ Για τις θέσεις του επιστήμονα και του εμπόρου ή του κτηματία προτείνονται τρεις από το δημοτικό συμβούλιο της πρωτεύουσας του νομού (άρθρ.37 του νόμου), γνωμοδοτεί γι' αυτούς ο νομαρχιακός επιθεωρητής και διορίζονται από τον νομάρχη για τρία χρόνια αμισθί.

⁵ Την επιτροπή αυτή την αποτελούν ένας καθηγητής της φιλοσοφίας του Εθνικού Πανεπιστημίου ως πρόεδρος, ένας καθηγητής ή ο διευθυντής του διδασκαλείου Αθηνών και ο αρχαιότερος από τους γυμνασιάρχες των γυμνασίων της Αθήνας. Σχετικά βλπ. άρθρο 38 του συγκεκριμένου νόμου. Η ίδια επιτροπή εξετάζει και τις περιπτώσεις επιλογής νομαρχιακών επιθεωρητών οι οποίοι προέρχονται από τους πρωτοβάθμιους δασκάλους ή τους διδάκτορες της φιλοσοφίας που σπούδασαν στο εξωτερικό και επιθυμούν να διορισθούν ως επιθεωρητές.

⁶ Για τη ρύθμιση των σχετικών διατάξεων βλπ. τα Διατάγματα «Περί καθηκόντων των β' τάξεως επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων και περί της σχέσεως αυτών προς τους νομαρχιακούς επιθεωρητάς» και «Περί δοκιμασίας των βουλομένων να διορισθώσιν επιθεωρητάι δευτέρας τάξεως των σχολείων της στοιχειώδους εκπαίδευσως και των ελληνικών», στο Βενθύλος Γ., *Το θεσμολόγιον ... κτλ.*, ο.π., Τόμ. Δ!, 1898, σ.125 κ.ε. για το πρώτο και σ.128 κ.ε. για το δεύτερο.

παρθηναγωγείων ο νόμος ορίζει το διορισμό έκτακτων επιθεωρητριών οι οποίες έχουν «μεμαρτυρημένως δια πτυχίου ευρωπαϊκής τινός Σχολής παιδαγωγικής και φιλολογικής γνώσεις»¹. Οι επιθεωρητές α΄ και β΄ τάξης έχουν το αμετάθετο². γ) Σε σχέση με τις επιθεωρητικές επιτροπές του οργανικού νόμου του 1834 καταργούνται όλες οι σχετικές διατάξεις, οι οποίες ρύθμιζαν το καθεστώς λειτουργίας τους, εκτός από τις διατάξεις των επιτόπιων επιθεωρητικών επιτροπών των δημοτικών σχολείων, «όσαι δεν αντίκεινται εις τον παρόντα νόμον» (αρθρ. 53). Με άλλα λόγια οι επιτόπιες επιθεωρητικές επιτροπές με τη σύνθεσή τους εξακολουθούν να υφίστανται, πλην όμως λόγω αποδίδουν τώρα στα κατά τόπους εποπτικά συμβούλια, τα οποία ασκούν και την ανώτερη εποπτεία, άρα και το δικαίωμα των ποινών. δ) Εξακολουθεί να υφίσταται η θέση του γενικού επιθεωρητή με περιορισμένες όμως αρμοδιότητες.

Μέχρι το τέλος του 1896 είχαν ήδη ψηφιστεί άλλοι τρεις συμπληρωματικοί νόμοι του ΒΤΜΘ ρυθμίζοντας επιμέρους πλευρές του (άδειες των εκπαιδευτικών, διαδικασίες μισθοδοσίας τους κ.α.)³. Οι σχετικές δοκιμασίες για την πλήρωση των θέσεων των επιθεωρητών διενεργήθηκαν τον Ιανουάριο του 1896⁴ και διορίστηκαν οι πρώτοι δεκατέσσερις Νομαρχιακοί Επιθεωρητές και οι έξι βοηθοί τους (ως επιθεωρητές β΄ τάξης). Το 1897 διορίστηκαν και οι πρώτες επιθεωρήτριες⁵.

Η πολιτική αλλαγή σε επίπεδο κυβέρνησης που έγινε με τις εκλογές της 7^{ης} Φεβρουαρίου του 1899 και ανέδειξε νικητή το Γ. Θεοτόκη, έγινε στα πλαίσια της απαίτησης να ξεπεραστούν τα προβλήματα, τα οποία είχαν δημιουργηθεί με την εθνική ήττα του 1897 και την επιβολή στην Ελλάδα, εξαιτίας αυτού του πολέμου, Διεθνούς Οικονομικού Αποκλεισμού, απόρροια και της πτώχευσης του 1893⁶.

¹ Με το Διάταγμα «Περί επιθεωρητριών των εν ταις πρωτεύουσας των νομών και επαρχιών παρθηναγωγείων», σχετ. στο Βενθύλος Γ., *Το θεσμολόγιο ... κτλ.*, ο.π., том Δ! 1898, σ. 124-125, προβλέπονται δύο έκτακτες επιθεωρήτριες με προσόντα παρόμοια με αυτά των επιθεωρητών και ασκούν εποπτεία με το ίδιο περιεχόμενο και τις ίδιες αρμοδιότητες με αυτούς.

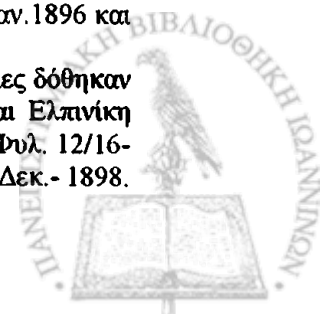
² Εκτός των περιπτώσεων που εμπίπτουν στο άρθρο 48 του συγκεκριμένου νόμου, το οποίο αναφέρεται στη δυνατότητα του εποπτικού συμβουλίου να συνεδριάσει για να ελέγξει τον επιθεωρητή «είτε επί ελλείψεσιν ή παραβάσεσιν αυτού κατά την εκπλήρωσιν των καθηκόντων του, είτε επί ανωμαλίας ή πλημμελείας του ιδιωτικού βίου αυτού» και αποφασίζει για τη μετάθεσή του ή και την απόλυσή του ακόμα.

³ Είναι οι νόμοι ΒΤΞΘ/2 Μαρ.1896, ΒΤ Ζ'5 Απρ.1896 και ΒΥΛΣΤ'/ 16 Δεκ.1896. Σχετικά στο Βενθύλος Γ., *Το θεσμολόγιο... κτλ.*, Τομ. Δ!, 1898, σ. 48-52.

⁴ Σχετικά βλπ. Διάταγμα 8-Ιαν. 1896 στο, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* αριθμ. Φύλ. 19/25- Ιαν.1896 και *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* αριθμ. Φύλ. 31/9-Φεβ.-1896

⁵ Αρχικά διορίστηκαν οι Σεβαστή Καλλισπέρη και Αικατερίνη Διαμαντοπούλου, στις οποίες δόθηκαν και οι περιφέρειές τους. Το 1898 αντικαταστάθηκαν από τις Ελένη Μπουκουβάλα και Ελληνίκη Καρακούση. Σχετικά βλπ. Διάταγμα 14-Ιαν.-1897 στο *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* αριθμ. Φύλ. 12/16-Ιαν.-1897 και Διάταγμα 10- Δεκ.-1898 στο *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* αριθμ. Φύλ. 284/ 12-Δεκ.- 1898.

⁶ Σχετικά βλπ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΔ!, Αθήνα 1977, σ. 161-168.

Υπουργός Παιδείας στη νέα κυβέρνηση ανέλαβε ο Α. Ευταξίας και από τις πρώτες κινήσεις του ήταν η κατάθεση εκπαιδευτικών νομοσχεδίων.

Με βάση τα νομοσχέδια του 1899, προτείνεται η κατάργηση των περιφερειακών εποπτικών συμβουλίων – χωρίς την σύστοιχη κατάργηση όμως των νομαρχιακών επιθεωρητών - και συστήνεται ένα κεντρικό εποπτικό συμβούλιο της δημοτικής εκπαίδευσης από πέντε μέλη. Πρόεδρός του είναι ο τμηματάρχης της δημοτικής εκπαίδευσης «ο αντικαθιστών εφεξής τον γενικόν ταύτης επιθεωρητήν». Τα υπόλοιπα τέσσερα μέλη διορίζονται με πρόταση του υπουργού και δημοσιεύονται σε Β. Διάταγμα. Η επιλογή γίνεται μεταξύ αυτών οι οποίοι: α) έχουν προϋπηρετήσει ως γενικοί επιθεωρητές ή διευθυντές διδασκαλείου για πέντε έτη, β) να έχουν ευδόκιμη προϋπηρεσία ως ανώτεροι επιθεωρητές, με γνώσεις της γαλλικής ή της γερμανικής γλώσσας και να έχουν δημοσιεύσει πραγματεία ή μονογραφία η οποία να αφορά τη δημοτική εκπαίδευση, γ) να έχουν προϋπηρεσία ως καθηγητές για δέκα τουλάχιστον έτη ή γυμνασιάρχες για πέντε και να γνωρίζουν μία ξένη γλώσσα και δ) να έχουν διατελέσει καθηγητές της φιλοσοφικής σχολής του Εθνικού Πανεπιστημίου.

Το εποπτικό συμβούλιο αναλαμβάνει συγκεκριμένο έργο¹ κι έχει στη διοικητική του αρμοδιότητα τους επιθεωρητές της δημοτικής εκπαίδευσης. Ανάμεσα στους επιθεωρητές, πέντε ορίζονται ως ανώτεροι – με βαθμό και μισθό τμηματάρχη α' τάξης- και είκοσι έως εικοσιπέντε ως απλοί επιθεωρητές. Ως ανώτεροι επιθεωρητές επιλέγονται εκείνοι οι οποίοι είτε υπηρέτησαν ως διευθυντές διδασκαλείων είτε ως επιθεωρητές α' τάξης με βάση το νόμο ΒΤΜΘ² είτε τέλος ως γυμνασιάρχες για πέντε έτη ή καθηγητές γυμνασίων και με γνώσεις μιας ξένης γλώσσας. Αυτοί έχουν υπό την επίβλεψή τους τα υποδιδασκαλεία και τους επιθεωρητές των περιφερειών και ελέγχουν το έργο τους².

¹ Βλ. σχετικά το άρθρο 88 με το οποίο ορίζονται τα έργα του εποπτικού συμβουλίου. Ανάμεσά τους είναι: να συντάσσουν νόμους, διατάγματα και εγκυκλίους που αφορούν τη δημοτική εκπαίδευση, να έχουν υπό την εποπτεία τους τα διδασκαλεία του κράτους και τις εξετάσεις που διενεργούνται σε αυτά, να διαχειρίζονται τα οικονομικά της δημοτικής εκπαίδευσης κ.α.

² Το άρθρο 108 του συγκεκριμένου νομοσχεδίου παραθέτει ένα μακρύ κατάλογο με δεκαοχτώ κατηγορίες οι οποίες ορίζουν το έργο τους. Ανάμεσά τους είναι: να μεταβαίνουν όπου τους ζητηθεί από το εποπτικό συμβούλιο, να μεριμνούν για τη πιστή εφαρμογή των διατάξεων από τους επιθεωρητές και τους δασκάλους, να γνωμοδοτούν για τις ανάγκες των σχολείων, να εξετάζουν τις προτάσεις των επιθεωρητών, να συμμετέχουν στις συνεδριάσεις όποτε απαιτηθεί του εποπτικού συμβουλίου κ.α.

Τέλος εκτός από την διοικητική αυτή ιεράρχηση της εποπτείας, ορίζονται και πενταμελείς εφορευτικές επιτροπές¹ σε κάθε κοινότητα που διατηρεί σχολείο, με τις οποίες παρακολουθείται το σχολείο (εξετάσεις, υποχρεωτική φοίτηση, ανάγκες σε υλικοτεχνική υποδομή) και διαβιβάζονται τα όποια παράπονα διαπιστώνονται από την άσκηση της εποπτείας των επιθεωρητών, στους ανώτερους ή στο εποπτικό συμβούλιο. Τα νομοσχέδια αυτά δεν ψηφίστηκαν και οι φορείς της εποπτείας εξακολούθησαν να ορίζονται με βάση τις διατάξεις του νόμου ΒΤΜΘ².

Με το νόμο ΓΩΚΗ' του 1911 «Περί κεντρικού Εποπτικού Συμβουλίου της δημοτικής εκπαίδευσεως»³, επιχειρείται να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα που είχαν συσσωρευτεί από το νόμο του 1895 και να δοθεί απάντηση στην σκληρή κριτική που κατά καιρούς είχε ασκηθεί για την έλλειψη συνοχής στη διοίκηση της στοιχειώδους εκπαίδευσης. Με το νομοθέτημα αυτό (η συνάφειά του με το σχετικό νομοσχέδιο του 1899, είναι εμφανής), η δημοτική εκπαίδευση αποκτά ενιαία διοίκηση, αποτελούμενη από πέντε μέλη διοριζόμενα από τον υπουργό Παιδείας, με σκοπό να συντονίζουν και να διευθετούν τη πρωτοβάθμια εκπαίδευση και τα διδασκαλεία. Μέλη του συμβουλίου αυτού γίνονται: α) οι διδάκτορες της Φιλοσοφίας ή των Φυσικών Επιστημών ή των Μαθηματικών (οι δύο τελευταίες κατηγορίες εισάγονται για πρώτη φορά), με σπουδές στα παιδαγωγικά στην «Εσπερία» και να είχαν διδάξει σε διδασκαλείο, β) γυμνασιάρχες ή καθηγητές με πέντε ή δέκα έτη προϋπηρεσία αντίστοιχα και γ) διατελέσαντες νομαρχιακοί επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων με γνώσεις μιας ευρωπαϊκής γλώσσας. Πρόεδρος γίνεται ο αρχαιότερος⁴.

Μία από τις ρυθμίσεις που περιέχονται στο νόμο αυτό είναι η αλλαγή της σύνθεσης των περιφερειακών εποπτικών συμβουλίων. Πρόεδρός τους τώρα είναι ο πρόεδρος των πρωτοδικών και μέλη ο αρχαιότερος γυμνασιάρχης της περιοχής και ο νομαρχιακός επιθεωρητής. Έτσι από πενταμελή τα εποπτικά συμβούλια γίνονται

¹ Τις επιτροπές αυτές τις απαρτίζουν ένας ιερέας, δύο επιστήμονες – ο ένας οπωσδήποτε γιατρός- ένας έμπορος ή βιομήχανος και ένας γεωργοκτηματίας. Σχετικά βλ. κεφ. Ζ', άρθρ. 112-119 του συγκεκριμένου νομοσχεδίου.

² Σε αντιστοιχία με τις προτάσεις του υπουργού Ενωξιά και το κλίμα που διαμορφώνεται την εποχή αυτή, βρίσκονται οι προτάσεις του «Γ. Επιθεωρητή της στοιχειώδους εκπαίδευσεως» αυτής της περιόδου, Γ. Παπασωτηρίου, ο οποίος εξέδωσε την περίοδο 1898-1899 βιβλίο με τις προτάσεις του (σε τύπο νομοσχεδίων) για την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών και την προώθηση της τεχνικο-επαγγελματικής εκπαίδευσης. Σχετικά βλ. Γ. Παπασωτηρίου, *Εκπαιδευτικά*, εν Αθήναις, χ.χ.

³ Σχετικά βλ., *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, υπ' αριθμ. 185, τευχ. Α' της 18 Ιουλίου 1911.

⁴ Πρώτος πρόεδρος του κεντρικού εποπτικού συμβουλίου χρημάτισε ο Γ. Παπασωτηρίου.

τώρα τριμελή, με σύνθεση νομικό- εκπαιδευτική, ενώ δεν εκπροσωπούνται πια οι κύριες επαγγελματικές κατηγορίες.

Σε ό,τι αφορά τους φορείς της εποπτείας με το τελευταίο νομοθέτημα αυτής της περιόδου -νόμος 240/1914 «Περί διοικήσεως της Δημοτικής και Μέσης εκπαίδευσεως»¹- προβλέπεται ένα πυραμιδωτό σχήμα, το οποίο το διαμορφώνεται ως εξής: α) την ανώτερη εποπτεία της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης την έχει ο υπουργός, όπου τη διενεργεί μέσω του εκπαιδευτικού συμβουλίου, των περιφερειακών εποπτικών συμβουλίων και των επιθεωρητών και των διευθυντών των σχολικών μονάδων, β) συστήνεται κεντρικό εποπτικό συμβούλιο από δώδεκα μέλη. Το περιεχόμενο της εποπτείας τους δεν διαφοροποιείται σε σχέση με το εποπτικό συμβούλιο της πρότασης του 1899², γ) χωρίζεται η Ελλάδα σε δεκατέσσερις, κατά ανώτατο όριο, διευρυμένες εκπαιδευτικές περιφέρειες και τίθεται επικεφαλής τους από ένας γενικός επιθεωρητής. Ο κάθε ένας αναλαμβάνει την εποπτεία των σχολείων της μέσης εκπαίδευσης της περιφέρειάς του και ταυτόχρονα είναι ο προϊστάμενος των επιθεωρητών της δημοτικής εκπαίδευσης αυτής της περιοχής³, δ) μοιράζονται τα δημοτικά σχολεία και νηπιαγωγεία της νέας ελληνικής επικράτειας σε εβδομήντα, κατά ανώτατο όριο, μερικότερες περιφέρειες, με διοικητικό υπεύθυνο σε κάθε μία από αυτές το εποπτικό συμβούλιο. Ο γυμνασιάρχης (ή ο διευθυντής του αστικού σχολείου όπου δεν υπάρχει γυμνασιάρχης) ως πρόεδρος, ο επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων, ο αρχαιότερος πρωτοδίκης της περιφέρειας (ή ο ειρηνοδίκης σε περίπτωση που δεν υπάρχει πρωτοδίκης) και δύο επιστήμονες ιδιώτες, συνθέτουν τα συμβούλια αυτά. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι τα δύο τελευταία μέλη εκλέγονται από

¹ Σχετικά βλ., *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, υπ' αριθμ. 97, τευχ. Α! της 16ης Απριλίου 1914.

² Το έργο των συμβουλίων είναι να γνωματεύουν σε κάθε θέμα που αφορά την εκπαίδευση, να προετοιμάζουν το απαραίτητο θεσμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης (νόμους, διατάγματα, εγκυκλίους, οδηγίες κ.α), να ασκούν εποπτεία στα διδασκάλια και τους περιφερειακούς επιθεωρητές, να γνωμοδοτούν για τη μετάθεση και το διορισμό όλων των κατηγοριών επιθεωρητών, να εξετάζουν τους υποψήφιους δασκάλους, να αποφασίζουν για τις υποτροφίες, να κανονίζουν τα όρια των εκπαιδευτικών περιφερειών και να ακυρώνουν ή να επικυρώνουν τις αποφάσεις των τοπικών εποπτικών συμβουλίων για τις μεταθέσεις ή τιμωρίες τις οποίες επέβαλλαν κ.α. Για τον πλήρη κατάλογο των αρμοδιοτήτων τους δες το άρθρο 3 του νόμου 240/1914 στο *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* τευχ. 97, ο.π. Διαπιστώνουμε ότι υπάρχουν διαφοροποιήσεις από το αρχικό σχέδιο νόμου που κατέθεσε ο Ι. Τσιριμώκος, τόσο ως προς τη σύνθεση του συμβουλίου όσο και ως προς το έργο τους. Για αντιπαραβολή με το νομοσχέδιο και τις επιμέρους τροποποιήσεις που έγιναν δες «Σχέδιον Νόμου Περί διοικήσεως της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσεως», στο *Δημήτρης Γληνός, Άπαντα*, Εκδοτική φροντίδα Φύλλπος Ηλιού, Τόμ. Β' εκδ. Θεμέλιο. Αθήνα, 1983, σ. 352-353.

³ Οι γενικοί επιθεωρητές υποχρεούνται να ελέγχουν το γραφείο των επιθεωρητών της δημοτικής εκπαίδευσης δύο φορές τουλάχιστο το χρόνο. Το περιεχόμενο της εποπτείας τους για τη μέση εκπαίδευση δεν διαφοροποιείται επί της ουσίας από το περιεχόμενο του νόμου Γ Α με τον οποίο συστάθηκε για πρώτη φορά το 1905 εποπτικό συμβούλιο της μέσης εκπαίδευσης (σχετ. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως* αριθμ. φύλ. 143/ 23 Ιουλ.1905). Για τον πλήρη κατάλογο των αρμοδιοτήτων τους δες το άρθρο 15 του ν. 240.

τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς της δημοτικής εκπαίδευσης- οι οποίοι εκλέγουν συνολικά τέσσερα μέλη, δύο τακτικά και δύο αναπληρωματικά- και επικυρώνεται η εκλογή τους από το νομάρχη. Η θητεία τους είναι τριετής.

2. Αρμοδιότητες των φορέων εποπτείας

Με βάση το νόμο ΒΤΜΘ' τα εποπτικά συμβούλια έχουν στην αρμοδιότητά τους: α) την εποπτεία και επιμέλεια των δημοτικών σχολείων του νομού, ιδιωτικών και δημόσιων (κοινών, πλήρων και γραμματοδιδασκαλείων), καθώς επίσης των μονοτάξιων και διτάξιων ελληνικών σχολείων με υπεύθυνο το νομαρχιακό επιθεωρητή και τα πλήρη ελληνικά σχολεία με υπεύθυνο το γυμνασιάρχη. β) Ο νομαρχιακός επιθεωρητής είναι ο εισηγητής όλων των υποθέσεων του Εποπτικού Συμβουλίου (αρθρ.40) και το αντιπροσωπεύει σε όλες τις σχέσεις αυτού με το υπουργείο και τις άλλες δημόσιες αρχές καθώς επίσης και με τους πολίτες (αρθρ.43). γ) Το Εποπτικό Συμβούλιο συνεδριάζει τακτικά μια φορά το μήνα κι έκτακτα όποτε ορίσει ο πρόεδρος του ή με αίτηση του νομαρχιακού επιθεωρητή ή του γυμνασιάρχη. Μοναδική περίπτωση που δεν παρευρίσκεται ο επιθεωρητής στο συμβούλιο είναι, όταν αυτό συνεδριάζει για να μελετήσει τη συμπεριφορά του «είτε επί ελλείψεσιν ή παραβάσεσιν αυτού κατά την εκπλήρωσιν των καθηκόντων του, είτε επί ανωμαλίας ή πλημμελείαις του ιδιωτικού βίου αυτού» και αποφασίζει να υποβάλλει πρόταση προς το υπουργείο να μετατεθεί ή και να απολυθεί από την υπηρεσία (άρθρ.47 και 48).

Τα προσόντα για να γίνει κάποιος νομαρχιακός επιθεωρητής (α' τάξης) με βάση το νόμο είναι: α) να είναι διδάκτορας φιλοσοφίας και να έχει διδάξει «ευδοκίμως» για πέντε τουλάχιστο έτη ως καθηγητής (διδασκαλείου ή γυμνασίου) ή επί τρία έτη να είναι διευθυντής διδασκαλείου ή γυμνασιάρχης και σε κάθε περίπτωση με «μεμαρτυρημένην περί τα παιδαγωγικά ειδικότητα», β) να είναι δημοδιδάσκαλος πρωτοβάθμιος, ο οποίος να αποφοίτησε κατά το διάστημα των τριών πρώτων χρόνων του διδασκαλείου Αθηνών ή τακτικοί δάσκαλοι του Προτύπου Αθηνών πάλι κατά το αντίστοιχο διάστημα και γ) διδάκτορες φιλοσοφίας με σπουδές στο εξωτερικό, σε πανεπιστήμιο ή διδασκαλείο της Ευρώπης με σπουδές ειδικά στην παιδαγωγική. Για να διορισθούν επιθεωρητές οι προερχόμενοι από τις δύο τελευταίες κατηγορίες θα πρέπει πρώτα να υποστούν δοκιμασία ενώπιον μια ειδικής επιτροπής

για το σκοπό αυτό¹. Σε κάθε περίπτωση οι υποψήφιοι δεν πρέπει να ξεπερνούν το 55^ο έτος της ηλικίας τους.

Τα καθήκοντα του επιθεωρητή είναι: α) να επιθεωρεί κάθε εξάμηνο τα σχολεία της αρμοδιότητάς του, με σκοπό να ελέγχει την πιστή τήρηση των μαθητικών καταλόγων οι οποίοι αφορούν την ορθή καταγραφή τους και την υποχρέωση όλων των κατοίκων να στείλουν τα παιδιά τους για φοίτηση, β) τα σχετικά με την λειτουργία των σχολείων (έναρξη- λήξη σχολικού έτους, χρόνος εγγραφής και εξετάσεων, προβιβασμοί, απολύσεις) και τον έλεγχο των διδακτικών βιβλίων, γ) ο έλεγχος των δημοδιδασκάλων σε ό,τι αφορά τη διαγωγή τους προς τους γονείς, μαθητές και προς τους συναδέλφους τους, την εκπλήρωση των καθηκόντων τους σε σχέση με τη διαδικασία της διδασκαλίας τους («αρχόμενοι της διδασκαλίας και περατούντες αυτήν κατά τας προσδιορισμένες ώρας, αν ήναι φιλόπονοι, και αν εκπλήρωσε τα έργα αυτών μετά νοημοσύνης και ευσυνειδησίας»), την συμπεριφορά τους στην τοπική κοινωνία σε σχέση και με τον ιδιωτικό τους βίο, τις ποινές τις οποίες επιβάλλουν στους μαθητές τους και όλα τα σχετικά με τη σωστή λειτουργία του σχολείου (τήρηση βιβλίων, διατάξεων σχετικά με τις εξετάσεις κ.α.). Στο τέλος της περιόδου του υποβάλλει στο Εποπτικό Συμβούλιο έκθεση με τις παρατηρήσεις του.

Στα καθήκοντα του νομαρχιακού επιθεωρητή είναι και ο έλεγχος των υπάρχοντων σχολικών διδακτηρίων και η μεθόδευση των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων τους. Επίσης, σε συνεργασία με το «νομομηχανικό», προκαλεί τη συγγραφή των απαραίτητων σχεδίων και προϋπολογισμών για την ανέγερση νέων διδακτηρίων, παρακολουθεί την εξέλιξη των έργων, προσδιορίζει τη θέση που θα οικοδομηθούν και συμμετέχει στις προηγηθείσες δημοπρασίες.

Έχει το δικαίωμα της επιβολής επίπληξης και προστίμου μέχρι δεκαπέντε δρχ. ως πειθαρχικές ποινές στους δασκάλους και τέλος, σε κάθε περίοδο διακοπών, διενεργεί επιμορφωτικά συνέδρια («παιδαγωγικά» ή «μεθοδολογικά») στην περιφέρειά του, αφού προηγουμένως έχει πάρει σχετική άδεια από το υπουργείο και έχει εγκριθεί το περιεχόμενό τους.

¹ Αυτά ρυθμίστηκαν συγκεκριμένα με το Διάταγμα «Περί διαγωνισμού των βουλομένων να διορισθώσι νομαρχιακοί επιθεωρηταί των σχολείων της στοιχειώδους εκπαίδευσεως και των ελληνικών», στο Βενθύλος Γ., *Το θεσμολόγιον ... κτλ.*, ο.π., Τόμ. Δ', 1898, σ.121 κ.ε.

Η ύπαρξη του γενικού επιθεωρητή δε συνιστά σε ό,τι αφορά την εποπτεία κάποια ουσιαστική παρέμβαση, πέρα από την συμμετοχή του σε γενικότερες παρατηρήσεις οι οποίες αφορούν τη λειτουργία της δημοτικής εκπαίδευσης¹.

Με τις επιχειρούμενες αλλαγές των ν/σ του 1899 και με βάση τις ρυθμίσεις τους, οι απλοί επιθεωρητές βρίσκονται σε στενή επαφή με τους εκπαιδευτικούς και τους ελέγχουν από κοντά σε κάθε τους δραστηριότητα στο σχολείο με σκοπό την πιστή τήρηση των υποχρεώσεών τους. Επίσης μεσολαβούν μεταξύ των εκπαιδευτικών και των ανωτέρων επιθεωρητών ή του εποπτικού συμβουλίου σε κάθε περίπτωση που θα χρειαστεί κάτι τέτοιο².

Με βάση το νόμο ΓΩΚΗ/1911, το κεντρικό εποπτικό συμβούλιο έχει υπό τον έλεγχό του, μεταθέτει, προάγει και τιμωρεί αν χρειαστεί τους νομαρχιακούς επιθεωρητές, των κατά τόπους εποπτικών συμβουλίων, διαιρεί το κράτος σε εκπαιδευτικές περιφέρειες και κανονίζει την περιφέρεια κάθε επιθεωρητή, προτείνει τέλος την ίδρυση προαγωγή, υποβιβασμό ή κατάργηση των δημοτικών σχολείων κ.α.³

Στο νόμο 240/1914 το περιεχόμενο των αρμοδιοτήτων των εποπτικών συμβουλίων δεν διαφοροποιείται από την πρόταση των ν/σ του 1899 (π.χ. γνωμοδοτούν σε ό,τι αφορά τη σύσταση, υποβιβασμό, συγχώνευση, διαίρεση ή κατάργηση δημοτικών σχολείων και νηπιαγωγείων, καθορίζουν τα σχετικά με τη λειτουργία τους, προτείνουν το διορισμό δασκάλων, γνωμοδοτούν για την προαγωγή τους και αποφασίζουν για τις μεταθέσεις και τις πειθαρχικές ποινές των δασκάλων της περιφέρειάς τους). Την άμεση επίβλεψη όμως των δημοτικών σχολείων την ασκεί ο επιθεωρητής. Αυτός οφείλει να επισκέπτεται τα σχολεία δύο φορές το έτος τουλάχιστον (συνολικά ορίζεται να περιοδεύει 120-160 μέρες το χρόνο), και επαγρυπνεί για την τήρηση των εκπαιδευτικών διατάξεων. Κι εδώ το συγκεκριμένο περιεχόμενο της εποπτείας του, σε ό,τι αφορά την πειθαρχική εξουσία του, δεν διαφοροποιείται σημαντικά από το πλαίσιο του νόμου ΒΤΜΘ⁴ και της πρότασης του 1899⁴, και ε) ιδιαίτερο ρόλο φαίνεται να αναλαμβάνουν και οι διευθυντές των

¹ Μοναδική αναφορά στη παρουσία του εντοπίσαμε στο άρθρο 17 του νόμου, σύμφωνα με το οποίο μετά τη γνωμοδότηση των κατά τόπους επιθεωρητών και τις δικές του παρατηρήσεις «θέλουνσι καθορίζεσθαι δια βασιλικού διατάγματος τα περί ενάρξεως και λήξεως της καθ' εξαμήνον του σχολικού έτους διδασκαλίας, τα περί διδακτέας ύλης[...], τα περί μεθόδων και τρόπων διδασκαλίας, και τα περί εξετάσεων εν γένει[...]».

² Σχετικά βλ. το άρθρο 97 με τις είκοσι κατηγορίες των αρμοδιοτήτων τους.

³ Σχετικά βλ. στο άρθρο 8 του συγκεκριμένου νόμου τον πλήρη κατάλογο με τα έργα του κεντρικού εποπτικού συμβουλίου της δημοτικής εκπαίδευσης.

⁴ Σχετικά βλ. το άρθρο 12 του συγκεκριμένου νόμου στο οποίο αναφέρονται τα καθήκοντα και οι αρμοδιότητες του επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων. Σε ό,τι αφορά τα προσόντα για να επιλεγεί

σχολικών μονάδων, οι οποίοι, όπως ορίζεται, εκτός από το να φροντίζουν να τηρείται το υλικό του σχολείου σε καλή κατάσταση, να επαγρυπνούν στην εφαρμογή των εκπαιδευτικών διατάξεων, να συγκαλούν όποτε χρειαστεί το σύλλογο διδασκόντων σε συνεδρίαση και να συσκέπτονται μαζί σε θέματα, τα οποία να αφορούν «την πρόοδο και διαγωγή των παιδιών», αναλαμβάνουν και την «επικοινωνία» με τον επιθεωρητή, αφού: «αναφέρουσιν εις αυτόν εγκαίρως πάσαν έλλειψιν του σχολείου και παράλειψιν ή αμέλειαν των διδασκόντων...» (άρθρ. 19).

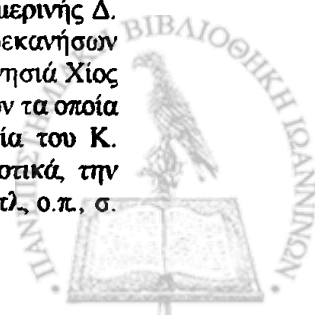
Από τη μέχρι τώρα παρουσίαση των στοιχείων, τα οποία αφορούν τη μορφή της εποπτείας, παρατηρούμε ότι οι αρμοδιότητες των φορέων της εποπτείας προσδιορίζονται από τη μια από τις σχετικές διατάξεις και το θεσμικό πλαίσιο και από την άλλη από το συγκεκριμένο – ιστορικά προσδιορισμένο - περιεχόμενο του ελέγχου τους. Στην τρίτη αυτή περίοδο οι σχετικές διατάξεις των νόμων που θεσπίστηκαν, των νομοσχεδίων, των εγκυκλίων κ.α. ορίζουν με σαφήνεια τις αρμοδιότητές τους, ενώ ταυτόχρονα η ρύθμιση ζητημάτων που σχετίζονται με την οργάνωση της σχολικής γνώσης (π.χ. αναλυτικό πρόγραμμα), το περιεχόμενό της (π.χ. το ένα σχολικό βιβλίο), η θεσμική κατοχύρωση ως αποδεκτής μιας ορισμένης διδακτικής μεθόδου (από το 1880 κι έπειτα της συνδιδασκτικής), καθώς και η ρύθμιση ζητημάτων που σχετίζονται με την υπαλληλική ιδιότητα των εκπαιδευτικών (π.χ. μονιμότητα των εκπαιδευτικών), συνιστούν το πλαίσιο μέσα στο οποίο οι αρμοδιότητες των φορέων της εποπτείας παίρνουν ένα ορισμένο και ελεγχόμενο από την κεντρική εξουσία περιεχόμενο.

Η αύξηση των γεωγραφικών ορίων και του πληθυσμού της χώρας αυτή την περίοδο, οδηγεί σε σύστοιχη αύξηση του σχολικού δικτύου, του μαθητικού πληθυσμού και των εκπαιδευτικών¹. Οι εξελίξεις αυτές συνδέονται με αντίστοιχη αύξηση του αριθμού των φορέων της κρατικής εποπτείας.

κάποιος επιθεωρητής διαπιστώνουμε ότι εξακολουθούν να προτιμούνται οι διδάκτορες της φιλοσοφικής σχολής, αλλά τώρα προστίθονται και αυτοί της φυσικο-μαθηματικής σχολής, πάντα όμως με αποδείξεις διετών σπουδών στις χώρες της δύσης. Διαφορά διαπιστώνουμε στο ανώτερο όριο ηλικίας για να διοριστεί κάποιος επιθεωρητής. Ενώ στα προηγούμενα νομοθετήματα ήταν το 50^ο έτος κατά ανώτατο όριο, τώρα το όριο αυτό γίνεται το 45^ο έτος. Σχετικά βλ. το άρθρο 13 του συγκεκριμένου νόμου.

¹ Με το τέλος των Βαλκανικών πολέμων το 1913, τα βόρεια γεωγραφικά σύνορα της Ελλάδας φτάνουν μέχρι το ποταμό Στρυμόνα (ενσωματώθηκε δηλ. η Ήπειρος και η Μακεδονία πλην της σημερινής Δ. Θράκης) και στο νότο προσαρτήθηκαν η Κρήτη και τα νησιά του Αιγαίου (πλην των Δωδεκανήσων και των νησιών Ίμβρου Τενέδου και Καστελόριζου. Τέλος, το 1914 προσαρτώνται και τα νησιά Χίος και Μυτιλήνη). Για την αύξηση του μαθητικού πληθυσμού καθώς και των σχετικών μεγεθών τα οποία αφορούν την ελληνική πρωτοβάθμια εκπαίδευση, συλλέγουμε στοιχεία από την εργασία του Κ. Τσουκαλά. Ενδεικτικά αναφέρουμε τους πίνακες με την εξέλιξη της φοίτησης στα δημοτικά, την αναλογία με το σύνολο του πληθυσμού στο Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή...* κτλ., ο.π., σ.

Η αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής, η άνοδος των αστικών στοιχείων στην εξουσία, η τάση αστικοποίησης που αρχίζει να χαρακτηρίζει την εσωτερική μετακίνηση του ελληνικού πληθυσμού και η εμφάνιση συνδικαλιστικών εκπαιδευτικών¹ και εργατικών ενώσεων αποτελούν το πλαίσιο, το οποίο πρέπει να πάρει υπόψη της η ερμηνεία του συγκεκριμένου περιεχομένου της εποπτείας.

B. Το περιεχόμενο της εποπτείας

1. Ο εκπαιδευτικός

Το περιεχόμενο της εποπτείας ως προς τον εκπαιδευτικό ορίζεται στα πλαίσια της αντίληψης, η οποία θεωρεί το δάσκαλο ως το βασικό παράγοντα για την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης. Τονίζεται έτσι πως «ψυχή δε του σχολείου είναι οι διδάσκοντες. Ικανοί διδάσκαλοι και ευμέθοδοι δύνανται και υπό τα δένδρα να διδάσκωσι λυσιτελώς...»². Ο προσδιορισμός του ρόλου του δάσκαλου, σύμφωνα με την παραπάνω αντίληψη, οδηγεί σε σύστοιχο καθορισμό της ευθύνης του, άρα και σε ομόλογες αντιλήψεις για την έκταση, το βαθμό και τη σημασία της εποπτείας. Ο αναλυτικός καθορισμός του εύρους του επιθεωρητικού ελέγχου, ο οποίος περιέχεται στο νόμο ΒΤΜΘ³ αποτελεί τη λογική απόληξη της θέσης για την ευθύνη και το ρόλο του δάσκαλου. Η αναλυτική περιγραφή των τομέων επιθεωρητικού ελέγχου, των πειθαρχικών ποινών και των καθηκόντων του δάσκαλου, επιχειρεί μέσα από τις θεσμικές διατάξεις να περιγράψει, να ορίσει και να ελέγξει το σύνολο των διδακτικών και καθημερινών πρακτικών του εκπαιδευτικού.

Συγκεκριμένα στο νόμο ΒΤΜΘ³ ορίζεται πως ο δάσκαλος ελέγχεται ως προς την τήρηση του διδακτικού ωραρίου, την τήρηση των κανονισμών και των διατάξεων, την τήρηση της διδακτικής μεθόδου και την τυχόν παράβαση του «περί

392 κ.ε. Στοιχεία με το σχολικό δίκτυο, κατά το 1900, βρίσκονται επίσης στο Τοπάλης Δ., *Περί Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης*. (ανατύπωση εκ της Εθνικής Αγωγής). Εν Αθήναις, 1904, σ.6-7.

¹ Εκτός από το Σύνδεσμο των Ελλήνων Δημοδιδασκάλων, ο οποίος ξεκίνησε τη δράση του προς το τέλος περίπου του 19^{ου} αι., με την αγωγή του 20^{ου} αι. έχουμε την παρουσία και άλλων συνδικαλιστικών ομάδων εκπαιδευτικών, οι οποίες δραστηριοποιούνται σε επίπεδο περιφέρειας, με κλαδικά αιτήματα, με έκδοση έντυπου υλικού κ.α. Για παράδειγμα, γνωστή είναι μια ομάδα εκπαιδευτικών της περιφέρειας της Δυτικής Ελλάδας με έδρα την Πάτρα, με την ονομασία «Σύνδεσμος των Δημοδιδασκάλων αμφοτέρων των φύλων», η οποία εξέδιδε για λίγο χρονικό διάστημα και το περιοδικό «Αναμορφωτής».

² Αγόρευση Δ. Πετρίδη στη Βουλή των Ελλήνων (Υπουργός επί της Δημοσίας Εκπαίδευσης), από τα Πρακτικά της Βουλής (Συνεδρίασις 31/ 23-6-1895), στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις ... κτλ., ο.π., σ. 300.*

διδασκαλικών βιβλίων νόμου, ή των περί διάρκειας διδασκαλίας εκάστου μαθήματος ή των ημερών ή των ωρών αυτής δια του προγράμματος κεκανονισμένων». Επίσης ελέγχεται ως προς τις σχέσεις του με τους μαθητές του, τους συναδέλφους του και τους γονείς, για το ζήλο ή τη ραθυμία εκπλήρωσης των καθηκόντων του και τέλος ως προς τις τυχόν «ανωμαλίες» του ιδιωτικού του βίου και την ανάρμοστη ως προς τη «σεμνότητα του διδασκαλικού του έργου»¹.

Η έκταση και ο βαθμός του επιθεωρητικού ελέγχου μπορούν να κατανοηθούν στα πλαίσια της ομόλογης αντίληψης για τη σημασία και τη σπουδαιότητα της εποπτείας. Σύμφωνα με την κυρίαρχη αντίληψη για την εποπτεία «ο επιθεωρητής είναι αληθώς η κλεις του οικοδομήματος»².

Η επέκταση του σχολικού δικτύου και του αριθμού των μαθητών δημιουργεί την ανάγκη ελέγχου ενός διευρυμένου σώματος εκπαιδευτικών. Ο καθορισμός του περιεχομένου και της μορφής της σχολικής γνώσης (αναλυτικό πρόγραμμα, σχολικά βιβλία, διδακτική μέθοδος), απαιτεί για τη μετατροπή του σε σύστοιχες πρακτικές και σχολικά αποτελέσματα ανάλογα προσόντα, διδακτικές και σχολικές πρακτικές από το δάσκαλο. Ο επιθεωρητικός έλεγχος επιχειρεί μ' άλλα λόγια να ελέγξει τον εκπαιδευτικό ως προς το βαθμό συμμόρφωσής του με προκαθορισμένα πλαίσια, να ελέγξει δηλαδή τη συμβολή του εκπαιδευτικού σε μια ορισμένη κοινωνική λειτουργία του σχολείου.

Με το νομοσχέδιο του 1899, το οποίο όμως δεν ψηφίστηκε, αποτιμάται η πρόσφατη ρύθμιση της επιθεωρητικής λειτουργίας³, ορίζονται με αναλυτικότερο ακόμα τρόπο οι διδακτικές και καθημερινές πρακτικές του δασκάλου ως αντικείμενα ελέγχου⁴ και κυρίως επιχειρείται ο περιορισμός των αρμοδιοτήτων των τοπικών κοινωνιών και της τοπικής αυτοδιοίκησης σε όφελος του ελέγχου από την κεντρική

¹ Σχετικά βλ. το άρθρο 30, του νόμου ΒΤΜΘ'.

² Έκφραση που χρησιμοποίησε στην αγόρευσή του ο βουλευτής Χατζόπουλος από τα «Πρακτικά της Βουλής», στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις ... κτλ.*, ο.π., σ. 265.

³ «Πρώτον θετικόν αυτού καλόν είνε ο θεσμός των επιθεωρητών. Ει και αφέθηκαν ούτοι άνευ οιασδήποτε εποπτείας και ελέγχου εκ των άνω ει και εστρατολογήθησαν κατά το πλείστον εκ καθηγητών της μέσης εκπαίδευσως, ουδεμίαν ως επί το πολύ έννοια εχόντων των αναγκών της δημοτικής εκπαίδευσως [...] ούχ ήττον επιλοπιμήθησαν και ούτως ουκ ολίγοι εξ αυτών ν' ανταποκριθώσι κατά το μάλλον ή ήττον εις τας αξιώσεις, ας οι εισηγηταί του Νόμου ΒΤΜΘ είχαν παρ' αυτών». από το «Αιτιολογική έκθεσις του νομοσχεδίου Ενωταξία περί της δημοτικής εκπαίδευσως» στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις ... κτλ.*, ο.π., σ. 337-338.

⁴ Αναφερόμαστε ιδιαίτερα στο κεφάλαιο Γ' «Δάσκαλοι της δημοτικής εκπαίδευσως» άρθρα 50, 52 και 53 όπου περιγράφονται με αναλυτικό τρόπο τα καθήκοντα και δικαιώματα των δασκάλων και των διευθυντών των δημοτικών σχολείων και στο κεφάλαιο Δ' «Πειθαρχικά ποινά των δασκάλων» άρθρα 64-78 στα οποία περιγράφονται με σαφήνεια ποιες ποινές και πότε επιβάλλονται στους εκπαιδευτικούς και από ποιους. Σχετικά βλ., «Νομοσχέδιον Περί δημοτικής εκπαίδευσως» της 15^{ης} Μαΐου του 1899 στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις ... κτλ.*, ο.π., σ.374-381.

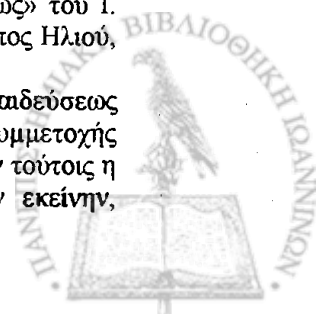
εξουσία. Ένα σημαντικό τμήμα των πολιτικών δυνάμεων βλέπει δηλαδή πως η κοινωνική λειτουργία του σχολείου σε συνθήκες εκβιομηχάνισης και συγκρότησης αστικού κράτους απαιτεί την υποταγή του σχολείου στην κεντρική εξουσία. Τονίζεται έτσι πως «η πλήρης αποκέντρωση εν τη δημοτική εκπαίδευση απεδείχθη εν τοις πράγμασι και υπό πολλὰς ἄλλας ἐπόψεις ἐπιζήμιος τὰ μάλιστα. Εξέλιπεν οὕτως ο νους ο διευθύνων αὐτὴν ἀπὸ σχεδίου προδιαγεγραμμένου και πρὸς σκοπὸν καθωρισμένον. Εξέλιπεν ἡ ἐνότης ἐν τῇ διοικήσει αὐτῆς, ἡ τόσον ἀπαραίτητος διαλαὸν, οἷος ὁ Ἑλληνικὸς, ὁ οφείλων νὰ ἐπιδιώξῃ ὡς τάχιστα τὴν ἐνιαίαν και ὁμοιόμορφον ἀγωγὴν και παιδείαν τῶν τέκνων του, δι' ἧς και μόνῃς δύναται νὰ παρασκευάσῃ τὸ μέλλον του αἰσιώτερον ὑπὸ τε κοινωνικὴν και ὑπὸ πολιτικὴν, μάλιστα δὲ ὑπὸ ἐθνικὴν ἐποψιν»¹.

Με το νόμο 240/1914, το περιεχόμενο της εποπτείας ως προς το δάσκαλο, καθορίζεται στα πλαίσια που ἔχουν συγκροτήσει ἡ ἀνοδος τῶν αστικῶν πολιτικῶν δυνάμεων στην ἐξουσία και ἡ ἀπόπειρα συγκρότησης τῶν κρατικῶν μηχανισμῶν του αστικῶ κράτους. Ὁ εκπαιδευτικὸς με βάση τὸ σύνταγμα του 1911 εἶναι τὴν ἄρᾳ μόνιμος κρατικὸς ὑπάλληλος. Ἐτσι λοιπὸν τονίζεται πως «ἡ περὶ ἐξασφαλίσεως τῶν διδασκάλων ἀπὸ πάσης ἐπεμβάσεως λαμβανομένη πρόνοια εἶνε ἔργον οὐχὶ μόνον δικαιοσύνης ἀπέναντι ὑπαλλήλων, παρά τῶν ὁποίων ἔχει ἡ πολιτεία τὴν ἀπαίτησιν νὰ ἀφοσιωθῶσι ψυχὴ τε και σῶματι και μετὰ πάσης ἐνδελεχείας εἰς τὸ ὑψηλὸν και ἐθνοσωτήριον ἔργον τῶν, ἀλλὰ και προνοίας πολιτειακῆς, ἥτις μόνον ἐπὶ βλάβῃ τῆς ἐκπαίδευσῆς του ἑλληνικοῦ λαοῦ δὲν ἐξεδηλώθη ἐπαρκῶς ἐν τῷ παρελθόντι. Διότι εἶνε ἡλίου φαεινότερον ὅτι ἀνευ διδασκάλων οὐ μόνον ἱκανῶν περὶ τὴν διδακτικὴν και παιδαγωγικὴν τέχνην, ἀλλὰ προ παντός φρονηματιῶν και ζηλωτῶν του ἔργου, ἐκπαίδευσιν οἷαν ἀπαιτοῦσιν οἱ σημερινοὶ καιροὶ και ἡ ἐν τῷ πολιτισμῷ σταδιοδρομία του ἔθνους δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν και ἀν ἀκόμη ὅλα τὰ ἄλλα τὰ ἀφορώντα εἰς τὴν παιδείαν ὁργανωθῶσι προτύπως»². Ὁ ἐπιθεωρητικὸς ἔλεγχος ἐπιχειρεῖται νὰ ἀσκηθεῖ στα πλαίσια, τὰ ὁποία καθορίζει ἡ ὁργάνωσι τῆς διοικήσεως σύμφωνα με τὸ νόμο 240/1914. Περιορίζεται ἡ συμμετοχὴ τῶν ἄλλων φορέων³ και προκρίνεται «ἡ δι'

¹ Απόσπασμα ἀπὸ τὴν «Αἰτιολογικὴ ἐκθεση του νομοσχεδίου Ἐνταξία, περὶ τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσῆς» στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικὲς Μεταρρυθμίσεις ... κτλ.*, ο.π., σ. 339.

² Απόσπασμα ἀπὸ τὴν «Αἰτιολογικὴ ἐκθεση του νομοσχεδίου περὶ δημοτικῆς ἐκπαίδευσῆς» του Ι. Τσιριμώκου τῆς 20 Νοεμ. 1913 στο Δημήτρης Γληνός, *Ἄπαντα*, Ἐκδοτικὴ φροντίδα Φίλιππος Ἡλίου, Τόμ. Β', Κεφάλαιο Γ' «Διδάσκαλοι», Θεμέλιο, Ἀθήνα, 1983, σ. 260.

³ Συγκεκριμένα ἀναφέρεται: «διότι μια ὀρθὴ ἀποκέντρωσις ἐν τῇ διοικήσει τῆς ἐκπαίδευσῆς ἀναμφιβόλως κατ' οὐδένα ἄλλον τρόπον δύναται νὰ βοηθῆ, εἰ μὴ δια τῆς λελογισμένης συμμετοχῆς τῆς οἰκογένειας, τῆς κοινότητος, του δήμου και τῆς ἐπαρχίας εἰς τὸ ἐκπαιδευτικὸν ἔργον. Ἐν τούτοις ἡ πείρα ἐδίδαξεν, ὅτι πάντες οἱ συντελεσταὶ οὗτοι δὲν εὐρίσκονται ἀκόμη εἰς τὴν περιοριστὴν ἐκείνην,

υπαλλήλων του κράτους αποκέντρωσις». Ο έλεγχος της κρατικής εξουσίας και η σύστοιχη υπαγωγή του σχολείου στον κρατικό μηχανισμό ορίζονται με σαφήνεια, αφού όπως τονίζεται «ως τρίτη λοιπόν αρχή της διοικητικής μεταρρυθμίσεως είνε ανάγκη να αναγνωρισθή ότι η διοίκησης πρέπει να καταστή ενιαία»¹.

Είναι φανερό πως οι παραπάνω ρυθμίσεις δεν γίνονται σε κοινωνικό κενό αλλά στο πεδίο των συγκρούσεων και αντιφάσεων που συνιστούν από τη μια μεριά η άνοδος των αστικών δυνάμεων και οι συγκρούσεις αυτών με άλλες δυνάμεις και από την άλλη η εμφάνιση συνδικαλιστικών οργανώσεων των δασκάλων, η ίδρυση του «Εκπαιδευτικού Ομίλου» και το κίνημα του δημοτικισμού.

Το περιεχόμενο του επιθεωρητικού ελέγχου ως προς το δάσκαλο περιγράφεται στο παρόντα νόμο ως εξής: «επισκέπτεται τουλάχιστον δις του έτους άπαντα τα δημοτικά σχολεία και τα νηπιαγωγεία της περιφέρειας περιοδεύων κατ' έτος 120-160 ημέρας, εξετάζει την κατάστασιν των διδακτηρίων και του υλικού και επαγρυπνεί εις την τήρησιν των εκπαιδευτικών διατάξεων του κράτους, εξακριβού την επιμέλειαν, την ικανότητα και την εν τω σχολείω και τη κοινωνία διαγωγήν των διδασκάλων και υποδεικνύει μεν εις αυτούς τα δέοντα, προνοεί δε και περί συμπληρωματικής αυτών μορφώσεως δια σειράς μαθημάτων και δια συνεδρίων κανονιζομένων δια Βασιλικού Διατάγματος»². Θα πρέπει ωστόσο να επισημανθεί πως η οργάνωση της εποπτείας, η αύξηση του αριθμού των επιθεωρητών (με τον παρόντα νόμο ανέρχονται σε 70 κατά ανώτατο αριθμό) και η ελεγχόμενη από την κεντρική εξουσία ιεραρχική οργάνωση των εποπτικών μηχανισμών, δημιουργεί τις θεσμικές και κυρίως τις υλικές προϋποθέσεις άσκησης του επιθεωρητικού ελέγχου. Η διαφορά με άλλα λόγια ανάμεσα στα προβλεπόμενα από τους νόμους και την πράξη με την παραπάνω οργάνωση της εποπτείας μειώνεται σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους.

Με βάση τα δεδομένα τα οποία προέκυψαν από την ανάλυση του υλικού, ως προς αυτήν την υποκατηγορία, οδηγούμαστε στην ακόλουθη γενικότερη διαπίστωση: ο εκπαιδευτικός ελέγχεται ως ο βασικός παράγοντας για την επιτυχία των επιδιωκόμενων στόχων του σχολείου, την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης και συνολικά για τα σχολικά αποτελέσματα. Η οργάνωση ωστόσο του επιθεωρητικού

ήτις θα καθιστά αυτούς χρήσιμους και μόνον χρήσιμους συμμετόχους», στο «Ατιολογική έκθεσις του νομοσχεδίου περί διοικήσεως της εκπαιδεύσεως» του Ι. Τσιριμώκου της 20 Νοεμ. 1913, στο Δημήτρη Γληνός, Άπαντα ... κτλ., ο.π., σ.347.

¹ Στο ίδιο ο.π., σ. 348.

² «Σχέδιον νόμου περί διοικήσεως της δημοτικής και μέσης εκπαιδεύσεως», άρθρο 12, στο ίδιο ο.π., σ.358.

ελέγχου, ειδικότερα μετά το 1895 ως προς τον εκπαιδευτικό, σχετίζεται, όπως έδειξε η ανάλυση του υλικού, με μια σειρά εκπαιδευτικών, πολιτικών, γεωγραφικών και κοινωνικών μεταβολών. Αν και ο έλεγχος του δάσκαλου συνεχίζει να εγγράφεται στο χώρο της ηθικής είναι φανερή ωστόσο μια μετατόπιση προς τον έλεγχο ταυτόχρονα των προκαθορισμένων με βάση το αναλυτικό πρόγραμμα, τα σχολικά βιβλία και τη διδακτική μέθοδο σύστοιχων διδακτικών και σχολικών πρακτικών, άρα και έμμεσα των ομόλογων επιδιωκόμενων αποτελεσμάτων. Σημαντική επίσης διαφοροποίηση συνιστά την περίοδο αυτή η ρύθμιση των υπαλληλικών σχέσεων των δασκάλων και των συγαφών σχέσεων με απόληξη την καθιέρωση της μονιμότητας με βάση τη σχετική ρύθμιση του συντάγματος του 1911.

Το πλαίσιο το οποίο συγκροτούν οι ευρύτερες κοινωνικοπολιτικές μεταβολές και ειδικότερα οι προσπάθειες των αστικών δυνάμεων για τη συγκρότηση του σχολικού μηχανισμού με βάση τις ανάγκες τους, καθώς και η θεσμική ρύθμιση βασικών πλευρών του σχολείου ως μηχανισμού του αστικού κράτους, επιτρέπουν να απαντηθούν στο τέλος της περιόδου με έναν ορισμένο τρόπο ζητήματα που έθεταν όλη την περίοδο πολιτικές δυνάμεις και διανοούμενοι όπως π.χ «Ποίος τις πρέπει να είναι ο διδάσκαλος»¹, ποια η προέλευση των επιθεωρητών² και τέλος το ζήτημα της ενιαίας και ελεγχόμενης από το κράτος διοίκησης της εκπαίδευσης³. Τα παραπάνω

¹ Σύμφωνα με τον γνωστό τίτλο του βιβλίου του Νικολάου Εξαρχόπουλου. Ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από τον επίλογο του βιβλίου αναφέρει: «Δια πάντων τούτων των μέσων η πολιτεία ου μόνον ζητεί να υπεκαύση τον ζήλον των διδασκάλων και να γεννήση παρ' αυτοίς ειγενή άμύλλαν, αλλά και κατορθοί να μορφοί τα κατάλληλα πρόσωπα προς κατάληψιν των θέσεων διευθυντών και καθηγητών διδασκαλείων και επιθεωρητών δημοτικών σχολείων. Ταύτα είναι τω όντι σοφώτατα μέτρα, συνενούντα εν αυτοίς τα εξής δύο πλεονεκτήματα: α) ότι ανοίγουσιν ευρύ στάδιον ανυψώσεως εις τους προοδευτικούς δημοδιδασκάλους και β) ότι διατηρούσι τούτους εντός του δημοδιδασκαλικού κύκλου, παρέχουσιν αυτοίς τας κατάλληλους ευκαιρίας, όπως τας κτηθείσας γνώσεις των, την επεκταθείσαν μόρφωσίν των χρησιμοποιήσωσιν υπέρ του δημοτικού σχολείου και υπέρ της προόδου της λαϊκής εκπαίδευσεως». στο Εξαρχόπουλος Ν., *Ποίος τις πρέπει να είναι ο διδάσκαλος*, εκ του Τυπογραφείου των Καταστημάτων «Αυγής Αθηνών», Αποστολοπούλου, εν Αθήναις, 1907, σ. 272.

² Στα σχετικά ζητήματα περί της προέλευσης των επιθεωρητών, επισημαίνουμε ότι οι περισσότεροι μόνιμοι επιθεωρητές προέρχονταν από τη μέση εκπαίδευση. Αυτό με τον καιρό επέσυρε έντονες αντιπαράθεσεις και αντιδράσεις από μέρους ιδιαίτερα των εκπαιδευτικών της δημοτικής εκπαίδευσης, οι οποίοι ζητούσαν να γίνονται επιθεωρητές από το χώρο τους, γιατί, όπως θεωρούσαν, αυτοί γνώριζαν καλύτερα να επιλύουν τα σχετικά προβλήματα. Σύστοιχη με αυτή την άποψη – υπό προϋποθέσεις – είναι και αυτή που διατυπώνει ο Ν. Εξαρχόπουλος στο φυλλάδιο: *Περί του θεσμού της επιθεωρήσεως των σχολείων*, εν Αθήναις, 1906, όπου αναφέρει: «Νομίζομεν ότι τα καταλληλότερα πρόσωπα δια τας θέσεις των επιθεωρητών της δημοτικής εκπαίδευσεως θα ηδύνατο να αναζητήση και εύρη η πολιτεία μεταξύ του δημοδιδασκαλικού κόσμου, αν εφρόντιζε να παράσχη τοις προοδευτικοίς εκ των δημοδιδασκάλων την δέουσαν υποστήριξιν προς περαιτέρω εργασίαν και τελειοποίησιν, ανοίγουσα αυτοίς οδούς προς μόρφωσιν, επιστημονικήν, τε και παιδαγωγικήν, ευριτέραν εκείνης, εν εκτήσαντο εν τοις διδασκαλείοις...» (σ.15).

³ Χαρακτηριστικές είναι οι απόψεις που διατυπώνει στο βιβλίο του ο Αθ. Ενταξίας, *Μεταρρύθμισις και Ανόρθωσις* εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου Π.Δ. Σακελλαρίου, 1899, εδώ ιδιαίτερα το κεφάλαιο Ε': «Η διοίκησις», σ. 60-71.

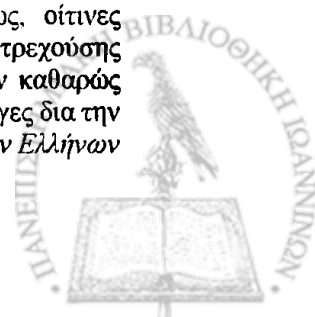
δεν λύνονται βέβαια οριστικά αλλά συνεχίζουν να αποτελούν διακυβεύματα κοινωνικών και πολιτικών συγκρούσεων στις οποίες παρεμβαίνουν στη συνέχεια κυρίως οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των εκπαιδευτικών¹ αλλά και πολιτικές εκφράσεις της εργατικής τάξης, στο έδαφος της ταξικής πάλης.

2. Σχολικές και διδακτικές πρακτικές

Οι σχολικές και διδακτικές πρακτικές, δηλαδή ο τρόπος, η έκταση και ο βαθμός μετάφρασης των επίσημων διακηρυγμένων στόχων και μιας ορισμένης παιδαγωγικής ιδεολογίας σε σχολικά αποτελέσματα, αποτελούν την περίοδο 1895-1914 ζήτημα με το οποίο εκτενώς ασχολούνται η επίσημη εκπαιδευτική πολιτική και οι διανοούμενοι της εποχής. Το πρώτο ζήτημα που επιχειρείται να επιλυθεί είναι η εξασφάλιση των απαραίτητων θεσμικών, μορφωτικών και υλικών προϋποθέσεων, ώστε οι σχολικές και διδακτικές πρακτικές να βρίσκονται σε αντιστοιχία με το αναλυτικό πρόγραμμα, την οργάνωση της σχολικής γνώσης και τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα. Προβλήματα που αναδεικνύονται σε σχέση με το παραπάνω ζήτημα είναι η παιδαγωγική κατάρτιση των δασκάλων ώστε να μπορούν να κατανοήσουν και να εφαρμόσουν σύστοιχες πρακτικές, ο ενιαίος τρόπος ελέγχου και εποπτείας αυτών των πρακτικών και η εξασφάλιση εκείνων των προϋποθέσεων (π.χ. μονιμότητα) οι οποίες θα συγκροτούν το πλαίσιο εξουσίας – υποταγής μέσα στο οποίο θα προκύπτει ως ρητή υποχρέωση η υλοποίηση ορισμένων σχολικών και διδακτικών πρακτικών.

Το δεύτερο ζήτημα που αναδεικνύεται είναι ο προσδιορισμός με σαφή τρόπο και προσανατολισμό των διδασκομένων μαθημάτων και του συνόλου των γνώσεων που πρέπει να αποκτούν οι μαθητές στο δημοτικό σχολείο. Οι προβληματισμοί ως προς το ζήτημα αυτό αφορούν τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές και σχετίζονται άμεσα με το είδος του επιθεωρητικού ελέγχου. Σε κανένα επίσημο θεσμικό κείμενο

¹ Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την πηγή προέλευσης των επιθεωρητών, έντονη παρέμβαση άσκησαν οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των δασκάλων, όπως π.χ. ο «Σύνδεσμος των Ελλήνων Δημοδιδασκάλων», όπου στο υπόμνημά του στις 18 Νοεμ. 1909 προς τη Βουλή ζητούσε «...οι Επιθεωρηταί των Δημοτικών Σχολείων δέον να εκλέγονται εκ των προσώπων εκείνων, άτινα εφ' ικανόν χρονικόν διάστημα έδρασαν εν τοις σχολείοις και έσχον την ευκαιρίαν να εφαρμόσωσι τα παιδαγωγικάς αυτών θεωρίας και ουχί εκ των λειτουργών της Μέσης Εκπαιδεύσεως, οίτινες στερούμενοι των απαιτούμενων προσόντων, περιορίζονται εις απλήν διεξαγωγήν της τρεχούσης υπηρεσίας ή μη ακούμενοι εις την εκτέλεσιν των τυπικών έργων αναμινύονται εις την καθαράς διδακτικήν και παιδαγωγικήν εργασίαν των διδασκάλων, οπότε αποβαίνουσιν αληθείς μάστιγες δια την εκπαίδευσιν», στο περ. *Το Δημοτικόν Σχολείον. Παιδαγωγικόν περιοδικόν του Συνδέσμου των Ελλήνων Δημοδιδασκάλων*, εν Αθήναις, 1909, σ. 34-35.

αλλά και τις απόψεις των διανοουμένων της εποχής δεν αμφισβητείται πως η εποπτεία πρέπει να εστιάζει κυρίως στον έλεγχο των σχολικών διαδικασιών και έτσι έμμεσα να ελέγχει τα σχολικά αποτελέσματα. Η προβαλλόμενη από την κρατική εξουσία και τους διανοούμενους ανάγκη για στροφή του σχολείου προς πιο πρακτικές γνώσεις, δηλαδή η σύνδεση του σχολείου με την παραγωγή και τις διαδικασίες συγκρότησης του αστικού κράτους συνδέεται άμεσα με έναν ορισμένο τρόπο με το περιεχόμενο, την κατεύθυνση και την έκταση του ελέγχου των σχολικών και διδακτικών πρακτικών. Η ανάγκη αυτή εκφράζεται π.χ. στο νομοσχέδιο του 1899 με χαρακτηριστικό τρόπο. Στο νομοσχέδιο τονίζεται ότι: «Τοιούτων όντων των ωφελημάτων εκ της διδασκαλίας των εφηρμοσμένων μαθημάτων, ανάγκη νυν να καθορισῶμεν, τίνα ταῦτα πρέπει να εἶνε εν των δημοτικῶ σχολείω. Εἰς τούτο θα καθοδηγήσῃ ημᾶς η εξέτασις των αναγκῶν, των ἰδιαζουσῶν εἰς τον κοινωνικόν οργανισμόν του Ἐθνους ημῶν, οἷος οὔτος διεμορφώθη δι' ιστορικούς, γεωγραφικούς και ἄλλους λόγους. Δια πάντας τους λόγους τούτους η χώρα ημῶν εἶνε γεωργική, ναυτική και ἐμπορική, μάλιστα δε καθόλου γεωργική· διό αν μέλλωμεν την τάξιν των εργαζομένων να παρασκευάζωμεν δια την ἐιδικὴν αὐτῶν κλήσιν, πρέπει να φροντίζωμεν ου μόνον περί υγιούς και στερεᾶς αὐτῶν γενικῆς μορφώσεως, ἀλλὰ και περί διαδόσεως εν τη τάξει ταύτῃ μάλιστα γεωργικῶν γνώσεων, ἀλλὰ και ἐμπορικῶν και ναυτικῶν. Επειδὴ οἱ γνώσεις αὐταὶ ἀμέσως υπηρετοῦσι τας ἀνάγκας του πρακτικῶ βίου, αὐταὶ δε δεν εἶνε αἱ αὐταὶ ὅλως πανταχοῦ, δια τούτο τα καθ' ἕκαστα της τοιαύτης ἀμέσως πρακτικῆς διδασκαλίας θα καθορίζωνται εν ἐκάστῳ δημοτικῶ σχολείω υπό των ἐπιθεωρητῶν της δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως κατὰ τας ἰδιαιτέρας ὅλως ἀνάγκας της ἐδρας ἐκάστου δημοτικῶ σχολείου»¹.

Η εξασφάλιση των ὁρων ἀσκήσεως του ἐπιθεωρητικῶ ελέγχου, ὅσον ἀφορᾶ τις σχολικῆς και διδακτικῆς πρακτικῆς, ὁδηγεῖ την περίοδο αὐτὴ σε ομολογους προβληματισμούς για τον αναλυτικὸ καθορισμὸ των θεσμικῶν και ἐκπαιδευτικῶν προδιαγραφῶν, οἱ οποίες θα ἐπιτρέπουν την υλοποίησή του. Σε ὅλα τα κείμενα της περιόδου εκφράζεται, με διαφοροποιήσεις, η ἀποψη πως ἀπαραίτητη προϋπόθεση εἶναι ο λεπτομερῆς προσδιορισμὸς των μαθημάτων, του περιεχομένου, των γνώσεων και του συνόλου των σχολικῶν διαδικασιῶν. Στα νομοσχέδια του 1913 τονίζεται

¹ Νομοσχέδια 1899. (Υπουργὸς Αθ. Εὐταξίας), «Αἰτιολογικὴ ἐκθεσις Περί των νομοσχεδίων της ἐκπαιδεύσεως- Αἱ νυν προτεινόμενα μεταρρυθμίσεις εν τη δημοτικῆ ἐκπαιδεύσει (κεφ.ΙΙ)», στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεις...*, κτλ., ο.π., σ.349. Ἀντίστοιχα ἀνάλογες τοποθετήσεις βρίσκουμε και στα νομοσχέδια του 1913. Συγκεκριμένα βλπ. την αἰτιολόγησι της μεταρρυθμιστικῆς προσπάθειας που ἐπιχειρεῖται στην γενικὴ ἐισηγητικὴ ἐκθεσι στο *Δημήτρης Γληνός Ἀπαντα* κτλ., ο.π., σ. 225 (ἐδῶ ἰδιαίτερα τα ἐδάφια 4 και 6).

χαρακτηριστικά πως: «Γενικώς δε παρατηρούμεν, ότι τα της διδασκαλίας των μαθημάτων είνε προ παντός ζήτημα αναλυτικού προγράμματος, το οποίον καθορίζει λεπτομερώς και τι θα διδάσκειται και πότε και επί πόσον χρόνον. Τοιούτου προγράμματος κατ' ουσίαν εστερούντο τα σχολεία ημών. Διότι τα εν έτει 1892 συνταχθέντα πρώτα και μόνα επίσημα αναλυτικά προγράμματα δια τα τετραετή δημοτικά σχολεία καταργηθέντα τυπικώς δια του ΒΤΜΘ' νόμου δεν αντικατεστάθησαν δι' άλλων, τα δε σχολεία ειργάζοντο κατά προγράμματα αυτοσχέδια ή κανονιζόμενα υπό των κατά τόπους επιθεωρητών»¹.

Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, η αύξηση του αριθμού των επιθεωρητών και η σύστοιχη συγκρότηση ιεραρχικών σχέσεων των φορέων επιθεωρητικού ελέγχου (διευθυντής δημοτικού σχολείου, τοπική εφορεία, νομαρχιακός επιθεωρητής, γενικός επιθεωρητής, εποπτικό συμβούλιο, υπουργός), σχετίζεται άμεσα με την επέκταση του σχολικού δικτύου και την αυξημένη ζήτηση για εκπαίδευση, δηλ. με την αναπαραγωγή των κοινωνικών προνομίων, η οποία συνδέεται τώρα και με το δημοτικό σχολείο. Η ανάλυση των δεδομένων αυτής της περιόδου μας οδηγεί παράλληλα να επισημάνουμε πως το είδος του επιθεωρητικού ελέγχου, σε σχέση με τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές, η έκταση και ο βαθμός του σχετίζονται επίσης άμεσα με το περιεχόμενο του σχολείου, τη συγκεκριμένη οργάνωση της σχολικής γνώσης και τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα. Ο επιθεωρητικός έλεγχος επιχειρεί αυτή την περίοδο, με έναν πιο ευδιάκριτο από τις προηγούμενες περιόδους τρόπο, να ελέγξει προκαθορισμένες κατευθύνσεις, να αξιολογήσει την μετάφρασή τους στο επίπεδο των σχολικών διαδικασιών, επιχειρεί με άλλα λόγια να ελέγξει με πιο σαφή τρόπο, στο βαθμό που επιτρέπουν οι συνθήκες, την κοινωνική λειτουργία του σχολείου εντός του σχολικού μηχανισμού. Έτσι ο επιθεωρητικός έλεγχος επιχειρεί, εμφανιζόμενος ως κοινωνικά ουδέτερος τεχνικός έλεγχος, να συμμορφώσει το σύνολο των σχολικών διαδικασιών και πρακτικών αποκρύπτοντας πως η κοινωνική λειτουργία του σχολείου επηρεάζεται καθοριστικά και από παράγοντες, οι οποίοι βρίσκονται κυρίως εκτός του σχολείου, όπως είναι την περίοδο αυτή η εκπαιδευτική πολιτική, τα κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα των ανερχόμενων αστικών δυνάμεων.

¹ Δημήτρης Γληνός, *Άπαντα*, κτλ., ο.π., σ. 256.

3. Οι στόχοι του σχολείου.

Η προσπάθεια, την οποία επισημάναμε κατά την προηγούμενη περίοδο, να οριστούν οι στόχοι και οι σκοποί του σχολείου σε συνάρτηση με τις υπαρκτές ή διαφαινόμενες παραγωγικές ανάγκες της χώρας, προσκρούει, όπως έκδηλα δείχνουν τα κείμενα της τρίτης περιόδου, σε αντιφάσεις τις οποίες περικλείει ο τρόπος ανάπτυξης και οργάνωσης του αστικού κράτους στην Ελλάδα¹. Ενώ από τη μια μεριά είναι απαραίτητη η διεύρυνση των γνώσεων και δεξιοτήτων, απ' την άλλη, αυτή η ίδια η διεύρυνση, περικλείει κινδύνους αμφισβήτησης των κοινωνικών προνομίων των κυρίαρχων τάξεων. Αυτό εκδηλώνεται στις προσπάθειες ορισμού των στόχων και των σκοπών του σχολείου κατά την περίοδο αυτή. Στο πλαίσιο που δημιουργούν οι πρώτες απόπειρες αμφισβήτησης της καπιταλιστικής ανάπτυξης στην Ευρώπη, οι υπεύθυνοι για τη χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής στην Ελλάδα, παρά την συνεχιζόμενη επισήμανση της ανάγκης καλλιέργειας «πρακτικών γνώσεων», τονίζουν πως «ο σκοπός του σχολείου δεν είναι αι γνώσεις. Ο σκοπός του σχολείου, όπως εννοείται σήμερα εν τοις πολιτισμένοις έθνεσι, δεν είναι ούτε η μετάδοσις πολλών γνώσεων, ούτε η παρασκευή προς τον επαγγελματικόν βίον· σκοπός του σχολείου κύριος είναι η μόρφωσις του χαρακτήρος του παιδός· διότι τότε έχεις τον άνθρωπο έτοιμον να υπηρετήση την κοινωνίαν και Πολιτείαν, ως μέλος αυτής ηθικόν»². Αντίστοιχα στα νομοσχέδια του 1899 τονίζεται πως «επιούσιος πνευματικός άρτος εκάστου λαού θεωρείται και είνε την σήμεραν η δημοτική αυτού εκπαίδευσις. Δι' αυτής, εχούσης θρησκευτικόν, ηθικόν και εθνικόν τον χαρακτήρα και συναναπτυσσούσης αρμονικώς τας τε ψυχικάς και σωματικάς του παιδός δυνάμεις, μεταδίδεται εις τούτον η πρώτη γενική μόρφωσις, προς δε αι στοιχειώδεις εκείναι γνώσεις, αι δυνάμεναι ν' αποδείξωσιν αυτόν πολίτην χρηστόν και επιτήδειον δια τον πρακτικόν βίον. Κατά ταύτα εν τη δημοτική εκπαιδεύσει έχομεν το απαραίτητον εκείνο μέτρον της αγωγής και παιδείας, όπερ πάσα πολιτεία, μάλιστα δε η συνταγματική δικαιούται ν' απαιτήση και κατ' ακολουθίαν να επιβάλη

¹ Για τις αντιφάσεις αυτές βλ. Σβορώνος Ν., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, εκδ. Θεμέλιο (θ' έκδοση), Αθήνα, 1985, σ.101-105.

² «Αγόρευση Δ. Πετρίδη, Πρακτικά Βουλής για το νόμο ΒΤΜΘ'», στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις ... κτλ.*, ο.π., σ.300.

υποχρεωτικώς εις έκαστον των μελών της, ιδία δ' εις τους μέλλοντας να ενασκήσωσιν εν αυτή τα συνταγματικά των δικαιώματα πολίτας»¹.

Η οριστική άνοδος των αστικών δυνάμεων στην εξουσία, όχι χωρίς αντιφάσεις και συμβιβασμούς, στο τέλος της περιόδου δίνει την δυνατότητα να οριστούν με περισσότερη σαφήνεια οι στόχοι και οι σκοποί του σχολείου αλλά και η σημασία της εποπτείας για την επίτευξή τους. Στην αιτιολογική έκθεση του νομοσχεδίου «περί δημοτικής εκπαίδευσεως» του 1913 αναφέρεται πως: «Εν τω σκοπώ της Δημοτικής Εκπαίδευσεως, ως αναγράφεται ούτος εν τω 1ω άρθρω του νομοσχεδίου, εξάιρεται πρώτιστα μεν ο γενικός ανθρωπιστικός χαρακτήρ αυτής. Διότι πάσης ανθρωπιστικής παιδείσεως σκοπός ουδείς άλλος δύναται να είνε ή η αρμονική ανάπτυξις των ψυχικών και σωματικών δυνάμεων των παιδων, οριζομένης ειδικώτερον της ψυχικής αναπτύξεως, ως μορφώσεως θρησκευτικής, ηθικής και εθνικής. Ευθύς δ' αμέσως επισυνάπτεται και ο ιδιαίτερος σκοπός, ο ειδικώτερον ορίζων την αποστολήν του δημοτικού σχολείου, εν αντιδιαστολή προς τα σχολεία της ανωτέρας μορφώσεως, δηλονότι η μετάδοσις τω εις τον βίον απαραίτητων δια πάντα σημερινόν άνθρωπον γνώσεων και η καλλιέργεια των ομοίως εις πάντα άνθρωπον χρησίμων γενικών δεξιοτήτων, της χειρός, των οφθαλμών, των ώτων, της φωνής κττ»².

Ο επιθεωρητικός έλεγχος ορίζεται στα πλαίσια της διοίκησης της εκπαίδευσης ως «το εκλεκτήριον όργανον της πολιτείας, ο οφθαλμός, δια του οποίου αύτη επιβλέπει, εκτιμά, κατευθύνει, ρυθμίζει, προνοεί και προάγει το εκπαιδευτικόν έργον»³. Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του νομοσχεδίου «Περί διοικήσεως της εκπαίδευσεως» του 1913: «ως απολύτρωσις εχαιρετίσθησαν υπό των διδασκάλων οι νόμοι, οι εισάγοντες διοίκησιν και πρώτοι πατάξαντες την άκρατον αυθαιρεσίαν»⁴. Επισημαίνεται δε ως θετική εξέλιξη ότι «αμφοτέρων των νόμων τούτων [εννοούνται οι νόμοι ΒΤΜΘ' για την δημοτική εκπαίδευση και Γ Α' για τη μέση] κύριον γνώρισμα και προσόν είνε ότι εισήγαγον ειδικούς και μονίμους επιθεωρητάς των σχολείων κατά περιφερείας, και εξήρτησαν πάσαν απόφασιν περί μεταθέσεως, προαγωγής ή

¹ «Αιτιολογική Έκθεση Περί των νομοσχεδίων της δημοτικής εκπαίδευσεως κατά το 1899» (Υπουργός Αθ. Ευταξίας), στο Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις*, ο.π., σ. 326.

² Δημήτρης Γληνός, *Άπαντα*, ο.π., σ.253-254

³ Δημήτρης Γληνός, *Άπαντα*, ο.π., σ. 346.

⁴ Δημήτρης Γληνός, *Άπαντα*, ο.π., σ.346.

τιμωρίας των λειτουργών της εκπαίδευσως από την κρίσιν και την γνώμην προ παντός των επιθεωρητών τούτων»¹.

Με βάση τα παραπάνω οδηγούμαστε στις εξής διαπιστώσεις: α) η εποπτεία συνδέεται ρητά με την επίτευξη των στόχων και των σκοπών του σχολείου, β) η εποπτεία καλείται να συμβάλλει στην αποδοχή αυτών των στόχων και σκοπών ως κοινωνικά ουδέτερων και «εθνικών» στόχων, γ) η συμμόρφωση εκπαιδευτικών και μαθητών με τους παραπάνω στόχους εξυπηρετείται από την πιστή εφαρμογή προκαθορισμένων περιεχομένων γνώσης, διδακτικών μεθόδων και τεχνικών, τα οποία αποτελούν, όπως ρητά ορίζεται σε όλα τα σχετικά κείμενα αυτής της περιόδου, αντικείμενα επιθεωρητικού ελέγχου, δ) οι στόχοι και οι σκοποί του δημοτικού σχολείου δεν ορίζονται με παιδαγωγικά ή «εθνικά» κριτήρια αλλά σε συνάρτηση με εξελίξεις οι οποίες βρίσκονται έξω από το σχολικό μηχανισμό και επηρεάζουν την κοινωνική λειτουργία του σχολείου. Η αντίφαση ανάμεσα στην ανάγκη διεύρυνσης της βασικής εκπαίδευσης και στους κινδύνους που αυτή η διεύρυνση αποτελεί για τα κοινωνικά προνόμια των κυρίαρχων τάξεων θα εκδηλώνεται καθ' όλη την περίοδο αυτή στις ανώτερες βαθμίδες της εκπαίδευσης.

¹ Δημήτρης Γληνός, *Απαντα*, ο.π., σ.346.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ
ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Εποπτεία και εκπαιδευτική πολιτική, 1828-1914.

I. Ο χαρακτήρας της εποπτείας

Η ανάλυση των δεδομένων, τα οποία αφορούν τη μορφή της εποπτείας σε κάθε περίοδο, δηλαδή τους φορείς, οι οποίοι ανέλαβαν να μεταφράσουν εκπαιδευτικά τον έλεγχο του σχολικού μηχανισμού και η συστηματική εξέταση, ανάλυση και σύγκριση των δεδομένων, τα οποία αφορούν την έκταση και το περιεχόμενο των αρμοδιοτήτων των φορέων αυτών, μας επιτρέπει τις επόμενες διαπιστώσεις:

α) Οι φορείς εποπτείας, όπως έδειξε η ανάλυση των δεδομένων κάθε περιόδου, σχετίζονται με τις δυνατότητες της εκπαιδευτικής πολιτικής, την ανάπτυξη του σχολικού δικτύου και συνακόλουθα με γενικότερους γεωγραφικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς και άλλους παράγοντες. Η σύγκριση των δεδομένων ανάμεσα στις περιόδους επιβεβαιώνει αυτή την επισήμανσή μας, αφού η ποσοτική και ποιοτική διαφοροποίηση των παραγόντων αυτών στο ελληνικό κράτος οδηγεί σε σύστοιχη διεύρυνση και τροποποίηση των φορέων εποπτείας ως προς τον αριθμό τους, το είδος της σχέσης τους με την κεντρική εξουσία, το είδος της σχέσης τους με το σχολικό μηχανισμό. Μπορούμε λοιπόν με βάση τα δεδομένα αυτά να οδηγηθούμε σε μια κατ' αρχήν επιβεβαίωση της υπόθεσής μας, πως η εποπτεία σχετίζεται με τις εκπαιδευτικές και κοινωνικο-πολιτικές μεταβολές. Η οριστική ωστόσο επιβεβαίωση της υπόθεσής μας απαιτεί την εξέταση του συνόλου των άλλων παραμέτρων (αρμοδιότητες, περιεχόμενο εποπτείας, διαφοροποιήσεις των σχέσεων της εποπτείας με την κεντρική πολιτική εξουσία, με τον σχολικό μηχανισμό κλπ).

β) Η ανάλυση των δεδομένων, τα οποία αναφέρονται στις αρμοδιότητες των φορέων της εποπτείας, μας έδειξε πως οι αρμοδιότητες αυτές δεν καθορίζονται μόνο και κυρίως με παιδαγωγικά κριτήρια αλλά συμπροσδιορίζονται και επικαθορίζονται από τους στόχους της εκπαιδευτικής πολιτικής (διατήρηση, μονιμοποίηση, αποδοχή ή τροποποίηση χαρακτηριστικών του σχολείου, των μαθητών και των εκπαιδευτικών). Παρότι σε θεσμικό επίπεδο οι αρμοδιότητες των φορέων εποπτείας παραμένουν για την περίοδο που εξετάζουμε, ως προς το μεγαλύτερο μέρος τους, σταθερές, είναι κατά τη γνώμη μας απαραίτητο να επισημανθεί ότι οι αρμοδιότητες αυτές διαφοροποιούνται ουσιαστικά από περίοδο σε περίοδο, ανάλογα με την οργάνωση

του εκπαιδευτικού συστήματος και την οργάνωση του περιεχομένου του σχολείου (ύπαρξη ή όχι αναλυτικού προγράμματος, εγκριμένα σχολικά βιβλία, επίσημη διδακτική μέθοδος, υπαλληλικές σχέσεις εκπαιδευτικών κ.α). Ειδικότερα αξίζει να επισημανθεί πως οι προβληματισμοί και οι σύστοιχες νομοθετικές προτάσεις από την δεκαετία του 1870, έχουν ως λογική απόληξη τη διεύρυνση των αρμοδιοτήτων των φορέων εποπτείας στην τρίτη περίοδο που εξετάζουμε. Η επισήμανση αυτή μας οδηγεί στην ακόλουθη διαπίστωση: η προσπάθεια συγκρότησης αστικού σχολείου επιφέρει διαφοροποιήσεις κυρίως ως προς το περιεχόμενο των αρμοδιοτήτων των φορέων εποπτείας, αφού το συγκεκριμένο, αναλυτικά προκαθορισμένο περιεχόμενο του σχολείου, διευρύνει στην πράξη τις αρμοδιότητες των φορέων εποπτείας και οδηγεί σε σύστοιχη ένταση του επιθεωρητικού ελέγχου¹.

Για να μπορέσουμε όμως να απαντήσουμε ολοκληρωμένα στα ερωτήματα και την υπόθεση της έρευνάς μας είναι απαραίτητο να ερμηνεύσουμε και τα δεδομένα, τα οποία αφορούν το περιεχόμενο της εποπτείας σε κάθε περίοδο και συνολικά.

α) Η εξέταση των δεδομένων, τα οποία αναφέρονται στο περιεχόμενο της εποπτείας ως προς τον εκπαιδευτικό, μας έδειξε πως ο επιθεωρητικός έλεγχος αφορά κατ' αρχήν το σύνολο των διδακτικών και εξωδιδακτικών πρακτικών των δασκάλων. Εγγράφεται στο χώρο της ηθικής και επιχειρεί να αντλήσει την αιτιολόγηση και την νομιμοποίησή του με αναφορές στο γενικό καλό, στο έθνος και τη σύστοιχη αποστολή του σχολείου. Αποσιωπά έτσι πως ασκείται σε μια κοινωνία με έντονες οικονομικές και κοινωνικές διαφορές και αντιθέσεις, λειτουργεί ιδεολογικά και έχει άνιστες επιπτώσεις αφού ελέγχει και αξιολογεί τον εκπαιδευτικό και έμμεσα τους μαθητές αγνοώντας τις διαφορετικές –κοινωνικά διαφοροποιημένες- αφετηρίες τους.

Ο έλεγχος του εκπαιδευτικού και στις τρεις περιόδους γίνεται με άξονα την αυστηρή και ολοκληρωτική πειθαρχησή του στο επίσημο πρότυπο, δηλαδή τη συμμόρφωσή του με μια ορισμένη παιδαγωγική ιδεολογία. Οι διαφοροποιήσεις, που επιφέρει η προσπάθεια συγκρότησης αστικού σχολικού μηχανισμού, έχουν ομόλογες

¹ Ο επιθεωρητικός έλεγχος με βάση ανώτατα καθορισμένη μέθοδο, αποδεκτές διδακτικές πρακτικές, εγκριμένα σχολικά βιβλία στα πλαίσια μιας διαφανόμενης τροποποίησης της έκτασης του ρόλου και της κοινωνικής σημασίας του σχολικού μηχανισμού, οδηγεί για παράδειγμα – ενώ οι αρμοδιότητες των επιθεωρητών παραμένουν περίπου οι ίδιες – σε επαναπροσδιορισμό των απαραίτητων προσόντων των δασκάλων, των καθηκόντων τους σε απόψεις, μεταθέσεις και κοινές και συνολικότερα σε μια αναδιάρθρωση του περιεχομένου της σχέσης εποπτείας και σχολικού μηχανισμού. Οι εξελίξεις των χρόνων 1890-1895 δεν είναι προφανώς άσχετες με τα αποτελέσματα του επιθεωρητικού ελέγχου και αποτελούν μια ορισμένη αξιοποίηση του από την πολιτική εξουσία. Βλέπε ενδεικτικά στο παράρτημα τις μεταβολές των εκπαιδευτικών.

επιδράσεις στο περιεχόμενο της εποπτείας ως προς τον εκπαιδευτικό. Η έμφαση στην καλλιέργεια πρακτικών γνώσεων, η αυξανόμενη σύνδεση του σχολείου με την οικονομία και την παραγωγή, τροποποιούν τα απαραίτητα χαρακτηριστικά των εκπαιδευτικών, όπως με σαφήνεια έδειξαν τα δεδομένα (διαφορετικής έκτασης και περιεχομένου βασική κατάρτιση των εκπαιδευτικών, σύνδεση επιμόρφωσης εποπτείας κ.α). Το περιεχόμενο της εποπτείας ως προς τον εκπαιδευτικό εγγράφεται εντονότερα από τα μέσα της δεύτερης περιόδου και κυρίως κατά την τρίτη περίοδο, εκτός από το χώρο της ηθικής και σε μορφές τεχνικού ελέγχου.

β) Η αναλυτική εξέταση των δεδομένων τα οποία αναφέρονται στον έλεγχο των σχολικών και διδακτικών πρακτικών μας οδηγεί στις επόμενες παρατηρήσεις:

1. Οι σχολικές και διδακτικές πρακτικές αποτελούν βασικό αντικείμενο του επιθεωρητικού ελέγχου, αφού όλη την περίοδο που εξετάζουμε ο επιθεωρητικός έλεγχος εστιάζει στις σχολικές διαδικασίες και μόνο έμμεσα στα σχολικά αποτελέσματα.
2. Ο έλεγχος των σχολικών και διδακτικών πρακτικών έχει διττό συμμορφωτικό χαρακτήρα. Από τη μια επιχειρεί να ελέγξει τη συμμόρφωση με την κάθε φορά προτεινόμενη μέθοδο και από την άλλη συνδέει τις πρακτικές αυτές στο χώρο της ηθικής με την καλλιέργεια ενός ορισμένου τύπου εκπαιδευτικού και έναν ορισμένο τύπο μαθητή, ενοχοποιώντας στο συμβολικό-εθνικό επίπεδο κάθε παρέκβαση.
3. Ο έλεγχος των σχολικών και διδακτικών πρακτικών επιχειρεί να παρουσιάσει αυτές ως ουδέτερες κοινωνικά και άρα να νομιμοποιήσει και να κάνει αποδεκτές μορφές κοινωνικού ελέγχου που είναι εγγεγραμμένες στις παιδαγωγικές και διδακτικές προδιαγραφές τους.
4. Ο έλεγχος των σχολικών και διδακτικών πρακτικών είναι κυρίως εκείνο το τμήμα του επιθεωρητικού ελέγχου, ο οποίος αξιοποιεί τη συμμετοχή φορέων της τοπικής κοινωνίας ως μηχανισμό συμμόρφωσης εκπαιδευτικών και μαθητών. Στην κατεύθυνση αυτή αξιοποιούνται με διαφορετικό κάθε φορά τρόπο οι εξετάσεις των μαθητών. Την πρώτη περίοδο στις εξετάσεις των μαθητών συμμετέχουν ενεργά οι τοπικές επιθεωρητικές επιτροπές, στη συνέχεια όμως οι εξετάσεις των μαθητών μετατοπίζονται ως ευθύνη στο δάσκαλο, μέσω αναλυτικού προσδιορισμού της μορφής και του περιεχομένου τους και άρα μετατρέπονται σε αντικείμενο επιθεωρητικού ελέγχου.

γ) Τα δεδομένα, τα οποία αφορούν τη σχέση της εποπτείας με τους στόχους του σχολείου μας έδειξαν πως:

1. Η εποπτεία συνδέεται, στο σύνολο των νομοθετικών κειμένων της περιόδου 1828-1914, με την νομιμοποίηση, αποδοχή και προώθηση των στόχων του σχολείου. Ο επιθεωρητικός έλεγχος θεωρείται ο κρίσιμος εκείνος παράγοντας, ο οποίος μπορεί να συμβάλλει στην αποδοχή των στόχων του σχολείου και τη μετατροπή του σε σύστοιχες πρακτικές και ταυτόχρονα ως ο αποφασιστικός ελεγκτικός μηχανισμός, ο οποίος μπορεί να αξιολογήσει την επίτευξη αυτών των στόχων, να αποτρέψει καθυστερήσεις και αποκλίσεις και να τιμωρήσει ελλείψεις και παραβάσεις. Ομόλογοι προβληματισμοί και απόψεις εκφράζονται και σε κείμενα των διανοουμένων της εποχής.

2. Η εποπτεία αντλεί σημαντικό τμήμα των αιτιολογήσεων της αναγκαιότητας και χρησιμότητάς της από την εξυπηρέτηση που προσφέρει στην προώθηση των στόχων του σχολείου. Η σύνδεση των στόχων του σχολείου, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, με εθνικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς στόχους, αποκαλύπτει έτσι έμμεσα τη σύνδεση της εποπτείας με τους γενικότερους αυτούς στόχους και αποτελεί έτσι πρόσθετη επιβεβαίωση της ερευνητικής μας υπόθεσης.

3. Η σύνδεση εποπτείας και στόχων του σχολείου αναφέρεται ειδικότερα κατά την τρίτη περίοδο όχι μόνο στο γενικό ανθρωπιστικό στόχο του σχολείου αλλά και στην εξυπηρέτηση, μέσω του σχολείου, της προώθησης στόχων κοινωνικού και οικονομικού χαρακτήρα. Οδηγούμαστε έτσι στην επισήμανση πως ο κοινωνικά προσδιορισμένος χαρακτήρας των στόχων του σχολείου οδηγεί, όπως με σαφήνεια έδειξαν τα δεδομένα της ανάλυσής μας, σε σύστοιχο προσδιορισμό της μορφής και του περιεχομένου της εποπτείας. Μπορούμε έτσι να απαντήσουμε οριστικά στο τρίτο ερώτημα της έρευνάς μας, αφού διαπιστώσαμε ότι οι παράγοντες που διαμόρφωσαν τα χαρακτηριστικά της εποπτείας και των φορέων της, βρίσκονται τόσο εντός του εκπαιδευτικού μηχανισμού (υπεύθυνη πολιτική ηγεσία του υπουργείου Παιδείας) όσο και κυρίως έξω από τον εκπαιδευτικό μηχανισμό. Οι παράγοντες αυτοί είναι, όπως φάνηκε από την ανάλυση του συνόλου του υλικού, οι πολιτικές δυνάμεις της χώρας ως εκφραστές, με ορισμένο και διαφοροποιημένο κάθε φορά τρόπο, των γενικότερων συμφερόντων των κυρίαρχων κοινωνικά τάξεων και της διατήρησης της κοινωνικής συνοχής. Τα χαρακτηριστικά των επιθεωρητών είναι φανερό πως αποτελούν έτσι ιστορικά καθορισμένη επιλογή, με την οποία εξυπηρετούνται ή επιχειρείται να

εξυπηρετηθούν οι στόχοι της κάθε φοράς εκπαιδευτικής πολιτικής, δηλαδή των πολιτικών δυνάμεων, οι οποίες είναι υπεύθυνες για τη χάραξή της.

Με βάση το σύνολο των παραπάνω χαρακτηριστικών, τα οποία προέκυψαν από την ανάλυση και τη σύγκριση των δεδομένων, μπορούμε να ορίσουμε ως εξής το χαρακτήρα της εποπτείας για την περίοδο 1828-1914:

Η εποπτεία χαρακτηρίζεται από την ιστορικά προσδιορισμένη προσπάθεια ελέγχου του συνόλου των σχολικών και διδακτικών πρακτικών, συνδέεται με την επίτευξη των στόχων του σχολείου και αναφέρεται στον κάθε εκπαιδευτικό χωριστά. Η μορφή και το περιεχόμενο της εποπτείας, δηλ. οι όροι άσκησης του επιθεωρητικού ελέγχου ακολουθούν, στα πλαίσια της σχετικής αυτονομίας του εκπαιδευτικού μηχανισμού, τις μεταβολές της εκπαιδευτικής πολιτικής και του σχολικού δικτύου και σχετίζονται με γενικότερες μεταβολές στην κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα της χώρας. Στην άσκηση του επιθεωρητικού ελέγχου, τη νομιμοποίηση και την αποδοχή του συμβάλει η ιδεολογική χρήση εννοιών όπως «έθνος», «γενικό καλό», «αποστολή του σχολείου», οι οποίες αποσυνδέονται από τη συγκεκριμένη ιστορική πραγματικότητα, αποκρύπτοντας αντιφάσεις της ταξικά συγκροτημένης κοινωνίας.

Π. Εποπτεία και κοινωνική λειτουργία του σχολείου

Οι επισημάνσεις, στις οποίες μας οδήγησαν η ανάλυση και η ερμηνεία των δεδομένων, μας επιτρέπουν στη συνέχεια, αξιοποιώντας τη σύγκριση ανάμεσα στις περιόδους και συσχετίζοντας τα ευρήματα με την ιστορική και κοινωνική πραγματικότητα, να απαντήσουμε στην υπόθεση και τα ερωτήματα της έρευνάς μας.

α) Όλοι οι νόμοι και τα προτεινόμενα νομοσχέδια περιέχουν αναφορές στην εποπτεία. Η εποπτεία θεωρείται από τους υπεύθυνους φορείς, οι οποίοι χαράσσουν εκπαιδευτική πολιτική, ως ο απαραίτητος μηχανισμός που θα εξασφαλίσει την λειτουργία του σχολείου αλλά και σύστοιχα αποτελέσματα σύμφωνα με τους προκαθορισμένους στόχους. Και στις τρεις περιόδους εκδίδονται εγκύκλιοι, οι οποίες επιχειρούν να διορθώσουν αδυναμίες, να άρουν δυσλειτουργίες και να εξασφαλίσουν συνθήκες υλοποίησης επιθεωρητικού ελέγχου. Ανάμεσα στις περιόδους αλλά και στο εσωτερικό τους διαπιστώσαμε πως η εποπτεία δεν εμφανίζεται πάντα με την ίδια ένταση. Τα διαστήματα κατά τα οποία η εποπτεία αποτελεί προτεραιότητα και στις τρεις περιόδους συμπίπτουν με προσπάθειες δημιουργίας, τροποποίησης ή αναθεώρησης του εκπαιδευτικού συστήματος και χρονικά τουλάχιστον συμπίπτουν με γενικότερες κοινωνικο - πολιτικές μεταβολές. Αξίζει να σημειωθεί επίσης πως η έμφαση στην εποπτεία συνδέεται με γενικότερες προσπάθειες μεταρρύθμισης του εκπαιδευτικού συστήματος, οι οποίες συμπυκνώνουν και επιχειρούν να εκφράσουν ευρύτερες αλλαγές (εκπαιδευτικές, πληθυσμιακές, γεωγραφικές, οικονομικές, πολιτικές κλπ).

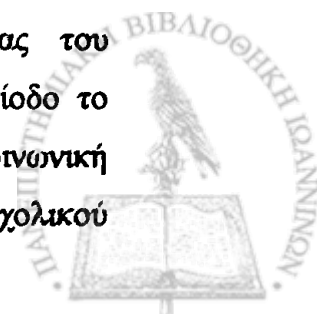
Μπορούμε λοιπόν τώρα να απαντήσουμε οριστικά στο πρώτο ερώτημα της έρευνάς μας ως εξής: η εποπτεία παραμένει συνεχής ενασχόληση της κρατικής εξουσίας όλη την περίοδο 1828-1914. Στην εποπτεία ωστόσο αποδίδεται μεγαλύτερη σημασία σε περιόδους όπου επιχειρείται τροποποίηση πλευρών του εκπαιδευτικού συστήματος ή έλεγχος της εφαρμογής των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων. Οι λόγοι έντασης του εκπαιδευτικού ελέγχου σχετίζονται με την αποδοχή, την υλοποίηση και τη νομιμοποίηση από το σχολικό μηχανισμό των στόχων του σχολείου, όπως αυτοί καθορίζονται από την κρατική εξουσία.

β) Η σύγκριση των ευρημάτων και των τριών περιόδων μας έδειξε πως η εποπτεία συνδέεται, με διαφορετικό τρόπο κάθε φορά, με τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές. Οι παράγοντες, που διαφοροποιούν τον τρόπο σύνδεσης του επιθεωρητικού ελέγχου με τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές, σχετίζονται με την οργάνωση και λειτουργία του σχολείου (μέθοδος, βιβλία, αναλυτικό πρόγραμμα), με την έκταση του σχολικού δικτύου, το ρόλο που καλείται να παίξει ο σχολικός μηχανισμός (αριθμός σχολείων, αριθμός μαθητών, αριθμός εκπαιδευτικών, αριθμός επιθεωρητών, σύνδεση σχολείου με οικονομικούς, κοινωνικούς και «εθνικούς» στόχους) και με τις δυνατότητες, τους περιορισμούς, τις επιλογές και τις επιδιώξεις της εκπαιδευτικής πολιτικής και συνακόλουθα των κυρίαρχων κοινωνικών δυνάμεων.

Η δημιουργία μετά τα μέσα της δεύτερης περιόδου των βασικών παραμέτρων ενός οργανωμένου εκπαιδευτικού συστήματος (εγκεκριμένα σχολικά βιβλία, μέθοδος, πρόγραμμα κλπ), οδηγεί σε αναλυτικότερο προσδιορισμό των σχολικών και διδακτικών πρακτικών και αναδεικνύει τις σχολικές διαδικασίες σε κύριο πεδίο του επιθεωρητικού ελέγχου. Ο επιθεωρητικός έλεγχος οδηγεί έτσι αντικειμενικά σε συμμόρφωση με τις ρητές προδιαγραφές, ελέγχει και αξιολογεί την πειθάρχηση εκπαιδευτικών και μαθητών σε αυτές, επηρεάζοντας έτσι αποφασιστικά την κοινωνική λειτουργία του σχολείου αφού σε καμία νομοθετική ρύθμιση ή εγκύκλιο δεν λαμβάνονται υπόψη οι κοινωνικά διαφοροποιημένες αφετηρίες και δεν παίρνονται μέτρα άμβλυνσης των κοινωνικών διαφορών. Ο επιθεωρητικός έλεγχος με άλλα λόγια ελέγχοντας τη συμμόρφωση με ορισμένες, αναλυτικά καθορισμένες και αποδεκτές σχολικές και διδακτικές πρακτικές, μέσα από την εξίσωση των άνισων συμβάλλει όχι μόνο στην αποδοχή της κοινωνικής λειτουργίας του σχολείου αλλά και στη διευρυμένη αναπαραγωγή των κοινωνικών διαφορών εξασφαλίζοντας έτσι την αναπαραγωγή των κοινωνικών προνομίων των κυρίαρχων τάξεων.

Μπορούμε λοιπόν να απαντήσουμε ως εξής στο δεύτερο ερώτημα της έρευνάς μας: η εποπτεία συνδέεται με τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές όλη την περίοδο 1828-1914. Αποτελεί τον κύριο μηχανισμό ελέγχου και αξιολόγησης των πρακτικών αυτών ή νομιμοποίησης και αποδοχής των τροποποιήσεών τους. Η σύνδεση του επιθεωρητικού ελέγχου με τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές εντείνεται όσο προχωρούν οι προσπάθειες συγκρότησης, οργάνωσης και λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος και αποτελούν ειδικότερα κατά την τρίτη περίοδο το κύριο πεδίο του επιθεωρητικού ελέγχου. Η εποπτεία επηρεάζει έτσι την κοινωνική λειτουργία του σχολείου συμβάλλοντας στην αποδοχή των στόχων του σχολικού

μηχανισμού ως ουδέτερου κοινωνικά και παρουσιάζοντας τα αποτελέσματα του σχολικού μηχανισμού ως ανεξάρτητα από τις οικονομικές, κοινωνικές και ταξικές διαφορές.

γ) Η σύγκριση ανάμεσα στις περιόδους ως προς τα δεδομένα, τα οποία αφορούν την επιλογή ή τροποποίηση ορισμένων χαρακτηριστικών της εποπτείας, μας έδειξε πως τα χαρακτηριστικά των επιθεωρητών συνδέονται κάθε φορά με ορισμένα, ιστορικά καθορισμένα, χαρακτηριστικά του σχολείου. Ο ρόλος του σχολείου στην πρώτη περίοδο, οι αδυναμίες του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, η έκταση του σχολικού δικτύου και οι συνέπειες της προτεραιότητας που αποκτούσε η συγκρότηση αστικού εθνικού κράτους, παρ' όλες τις διαφοροποιήσεις και καθυστερήσεις που παρουσίαζε η Ελλάδα σε σχέση με τη δυτική Ευρώπη, οδηγούσε στην επιλογή συγκεκριμένου τρόπου άσκησης της εποπτείας. Οι πολιτικές δυνάμεις δηλαδή επιφόρτιζαν την εποπτεία να μεταφράσει εκπαιδευτικά τους «εθνικούς» στόχους και έτσι το περιεχόμενό της εγγράφονταν κυρίως στο χώρο του εθνικού και ηθικού χρέους. Η εγκαθίδρυση του κοινοβουλευτισμού και η δημιουργία πολιτικών κομμάτων στη συνέχεια κάνουν ορατές διαφορετικές προσεγγίσεις της εποπτείας ως αποτέλεσμα διαφορετικών προσεγγίσεων συγκρότησης του εκπαιδευτικού συστήματος και συνολικά του κράτους. Η επιλογή δηλαδή χαρακτηριστικών της εποπτείας, φορέων και τρόπου άσκησης της από τα πολιτικά κόμματα κατά τη δεύτερη περίοδο αποτελεί διακύβευμα και συνδέεται με τη διατήρηση κοινωνικών προνομίων διαφορετικών κοινωνικών ομάδων.

Οι διαφορετικές προσεγγίσεις από τις πολιτικές δυνάμεις του τρόπου συγκρότησης του ελληνικού αστικού κράτους αποτυπώνονται με σαφήνεια την περίοδο αυτή στις ρυθμίσεις, οι οποίες αφορούν τη μορφή και το περιεχόμενο της εποπτείας. Το κόμμα Δηλιγιάννη, το οποίο «στηριζόταν περισσότερο στη συντήρηση παραδοσιακών πλεγμάτων εξουσίας (συνδυασμός τοπικού και πελατειακών σχέσεων) και στην προβολή μιας ομόλογης ιδεολογίας μικροαστικού λαϊκισμού»¹, προτείνει με βάση το ν. ΒΤ ΜΘ' μια μορφή εποπτείας η οποία επιχειρεί να πάρει υπόψη της τα τοπικά συμφέροντα και να διασφαλίσει, μέσω του σχολικού μηχανισμού, τα κοινωνικά προνόμια των ομάδων τις οποίες εκφράζει.

¹ Νούτσος Χ., *Προτείνω την απόλυση. Η ιδεολογία της καθηγητικής ευθύνης το 19^ο αιώνα στην Ελλάδα*, Εργαστήριο Ιστορίας Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (αριθ. 2), εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2004, σ.142.

Το κόμμα του Τρικούπη, βασικός εκφραστής των ανερχόμενων αστικών δυνάμεων, εκφράζει στο σύνολο των νομοθετικών προσπαθειών του και ειδικότερα στο νομοσχέδιο του 1899, μια διαφορετική αντίληψη για την εποπτεία, στην οποία αποφασιστικός είναι ο ρόλος του κράτους. Το κόμμα του Τρικούπη εκφράζει δηλ. με σαφήνεια, στα πλαίσια που επέτρεπαν οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της εποχής, ένα πρόγραμμα συγκρότησης αστικού σχολείου και σύστοιχης εποπτείας, η ολοκλήρωση του οποίου, παρότι στη συνέχεια έκανε σημαντικά βήματα, θα καθυστερήσει για δεκαετίες.

Η προσεκτική εξέταση, ανάλυση και σύγκριση των νομοθετημάτων με τα οποία οι βασικές πολιτικές δυνάμεις επιχείρησαν αυτή την περίοδο να ρυθμίσουν τη μορφή και το περιεχόμενο της εποπτείας, αποτελεί μια ακόμα επιβεβαίωση της ερευνητικής μας υπόθεσης, αφού η απόπειρα διατήρησης και εξασφάλισης των κοινωνικών προνομίων διάφορων ομάδων οδηγεί τις πολιτικές δυνάμεις σε σύστοιχο καθορισμό των μορφών και του περιεχομένου της εποπτείας.

Η επικράτηση, όχι χωρίς αντιστάσεις και υποχωρήσεις, των αστικών δυνάμεων αναδεικνύει ως σημαντικό διακύβευμα την τρίτη περίοδο μια σύστοιχη προς το αστικό σχολείο εποπτεία. Η επιλογή μόνιμων επιθεωρητών, η αύξηση του αριθμού τους, ο αναλυτικός προσδιορισμός των αρμοδιοτήτων τους επιχειρούν να απαντήσουν στην ύπαρξη ενός διευρυμένου σχολικού δικτύου, μόνιμων εκπαιδευτικών της δημοτικής εκπαίδευσης και την αναγκαιότητα παραγωγής σχολικών αποτελεσμάτων που να ανταποκρίνονται στο υπό συγκρότηση αστικό κράτος και τις υπαρκτές ή διαφαινόμενες ανάγκες της παραγωγής.

Μπορούμε λοιπόν να απαντήσουμε ως εξής στο τέταρτο ερώτημα της έρευνάς μας: η επιλογή χαρακτηριστικών της εποπτείας και τρόπου άσκησης της συνδέεται με την κοινωνική λειτουργία του σχολείου, την έκταση του σχολικού δικτύου, τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους, τις ανάγκες της κοινωνικής συνοχής και τις ανάγκες της παραγωγής. Οι πολιτικές δυνάμεις επιλέγουν, προκρίνουν και προωθούν την υλοποίηση μορφών και περιεχομένου εποπτείας επιχειρώντας να απαντήσουν από τη δική τους οπτική κάθε φορά στις παραπάνω ανάγκες. Οι συγκρούσεις, οι υπαναχωρήσεις και οι συμβιβασμοί αποτελούν πρόσθετη επιβεβαίωση πως ο επιθεωρητικός έλεγχος συνδέεται με την διατήρηση, αναπαραγωγή ή τροποποίηση κοινωνικών προνομίων μέσω του σχολικού μηχανισμού.

Η ανάλυση, η σύγκριση και η ερμηνεία των δεδομένων ως προς το σημείο αυτό επιβεβαιώνουν την ορθότητα της εξέτασης της εποπτείας στο έδαφος της

ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας, αφού έτσι μπορούν να ερμηνευθούν οι αλλαγές στη μορφή και στο περιεχόμενο της εποπτείας.

Η ολοκλήρωση των απαντήσεων στα ερωτήματα της έρευνας μας επιτρέπει να απαντήσουμε ως εξής στη βασική μας υπόθεση: η εποπτεία παρακολούθησε ως μορφή και ως περιεχόμενο τις γενικότερες κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις στη χώρα μας. Η σχέση εποπτείας και κοινωνικοπολιτικών αλλαγών δεν είναι βέβαια μια ευθεία αντιστοίχιση αλλά προσδιορίζεται από τις ειδικές κάθε φορά συνθήκες και επιδράσεις του ίδιου, του εκπαιδευτικού συστήματος, των σχέσεών του με την κοινωνική, οικονομική και πολιτική πραγματικότητα και τις όποιες αντιστάσεις εκπαιδευτικών, μαθητών ή άλλων φορέων.

Στο πλαίσιο αυτών των διαφοροποιήσεων και της σχετικής αυτονομίας του σχολικού μηχανισμού, η εποπτεία παραμένει εγγενές στοιχείο της εκπαιδευτικής πολιτικής, διαφοροποιείται ως προς το πλήθος των επιθεωρητών και το περιεχόμενο του επιθεωρητικού ελέγχου, επιχειρώντας να μεταφράσει εκπαιδευτικά ευρύτερες αλλαγές (εκπαιδευτικού συστήματος, πολιτικών δυνάμεων, οικονομίας κλπ) διατηρώντας όμως καθ' όλη την περίοδο το συμμορφωτικό ελεγκτικό χαρακτήρα της με βάση προκαθορισμένους στόχους από την εκπαιδευτική πολιτική, δηλαδή από τις κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις.

Ο ρόλος του επιθεωρητή διαφοροποιείται, με βάση τα παραπάνω, και προσαρμόζεται στην εξυπηρέτηση των επιδιωκόμενων στόχων. Μπορούμε δηλαδή να πούμε πως ο ρόλος του επιθεωρητή καθορίζεται αποφασιστικά από «εξωπαιδαγωγικά πεδία»¹ και αποτελεί, με διαφοροποιήσεις ανά περίοδο, την παιδαγωγική μετάφραση του λόγου της εξουσίας, ο οποίος μετατρέπόμενος σε έλεγχο των σχολικών και διδακτικών πρακτικών ασκεί κανονιστική και συμμορφωτική λειτουργία. Η τροποποίηση της μορφής και του περιεχομένου του επιθεωρητικού ελέγχου δεν οφείλεται άρα στην «πρόοδο» της παιδαγωγικής σκέψης και δεν είναι ουδέτερη αλλά κοινωνικά καθορισμένη λειτουργία.

Με βάση το σύνολο των προηγούμενων διαπιστώσεων, μπορούμε να υποστηρίξουμε πως η εποπτεία συμβάλλει σε μια ορισμένη κοινωνική λειτουργία του σχολείου αφού, όπως διαπιστώσαμε, ο επιθεωρητικός έλεγχος επιχειρεί να επιβάλλει ως καθολικά αναγκαίες και αποδεκτές πρακτικές, αξίες, στάσεις και συμπεριφορές,

¹ Ο όρος «εξωπαιδαγωγικά πεδία» χρησιμοποιείται από του Β. Bernstein και αναφέρεται από τους Bonal X., Rambla X., «Στα δίχτυα της καθολικά παιδαγωγημένης κοινωνίας», στο Αθανασιάδης Χ., Πατραμάνης Α., (επιμ), *Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και εκπαιδευτικοί*, Κλαδικό Εκπαιδευτικό Ινστιτούτο ΙΝΕ – ΓΣΕΕ, Αθήνα, 2003, σ. 119-150.

αγνοώντας ή αποσιωπώντας άνισες δυνατότητες και διαφορές εκπαιδευτικών και μαθητών. Η σύνδεση της εποπτείας με «εθνικούς» στόχους, αποκρύπτει τον κοινωνικά προσδιορισμένο χαρακτήρα του ελέγχου και δυσκολεύει τη διατύπωση εναλλακτικών προτάσεων.

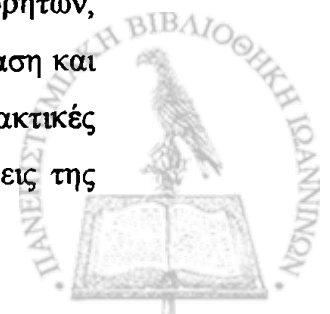
ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η συστηματική ανάλυση των δεδομένων τα οποία αφορούν τη μορφή και το περιεχόμενο της εποπτείας σε κάθε περίοδο, η σύγκριση των δεδομένων ανάμεσα στις διάφορες περιόδους, η διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στην εποπτεία, την εκπαιδευτική πολιτική και την κοινωνικό- πολιτική πραγματικότητα και η ερμηνεία των δεδομένων μας οδηγούν στα επόμενα γενικά συμπεράσματα:

1- Η εξέταση των μορφών που παίρνει η εποπτεία μπορεί να γίνει με πληρότητα αν η ανάλυση παίρνει υπόψη της τις σχέσεις που συγκροτούνται ανάμεσα στην εποπτεία και το ευρύτερο εκπαιδευτικό και κοινωνικό περιβάλλον. Η μορφή δηλαδή της εποπτείας σε κάθε ιστορική περίοδο δεν αποτελεί τεχνική και ουδέτερη παιδαγωγική ή εκπαιδευτική επιλογή αλλά εκφράζει προτεραιότητες, δυνατότητες και περιορισμούς που υπερκαθορίζονται από τη σχέση του σχολικού μηχανισμού με τις κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις.

2- Το περιεχόμενο του επιθεωρητικού ελέγχου σε κάθε ιστορική περίοδο δε διαμορφώνεται με καθαρά παιδαγωγικά κριτήρια αλλά εκφράζει ως προς την έκταση και το είδος του μια ορισμένη- ιστορικά προσδιορισμένη- συνάρθρωση παραμέτρων όπως έκταση του σχολικού δικτύου, οργάνωση της σχολικής γνώσης, κυρίαρχη παιδαγωγική, σχολικές και διδακτικές πρακτικές κ.α. Ο προσδιορισμός του περιεχομένου της εποπτείας συμπυκνώνει με άλλα λόγια τον ειδικό τρόπο με τον οποίο επιχειρείται να ελεγχθεί μια ορισμένη σχέση του σχολείου με την οικονομική, πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα. Το περιεχόμενο του επιθεωρητικού ελέγχου επιχειρεί να νομιμοποιήσει και να κάνει αποδεκτή μια ορισμένη προσαρμογή- συμμόρφωση εκπαιδευτικών και μαθητών με προκαθορισμένα πρότυπα, επηρεάζοντας έτσι την κοινωνική λειτουργία του σχολείου.

3- Οι μεταβολές στη μορφή και το περιεχόμενο της εποπτείας την περίοδο 1828-1914, ακολουθούν- στο πλαίσιο της σχετικής αυτονομίας των εκπαιδευτικών μηχανισμών- γενικότερες αλλαγές του ελληνικού κράτους (αύξηση γεωγραφικών ορίων, νέοι πληθυσμοί, έκταση σχολικού δικτύου, αριθμός μαθητών, εκπαιδευτικών κ.α). Οι αλλαγές αυτές εκφράζονται στη μορφή της εποπτείας (αριθμός επιθεωρητών, έκταση και βαθμός αρμοδιοτήτων) και το περιεχόμενο που αυτή παίρνει (έκταση και είδος ελέγχου των εκπαιδευτικών, σύνδεση εποπτείας με τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές, σχέσεις της εποπτείας με τους στόχους του σχολείου). Οι σχέσεις της

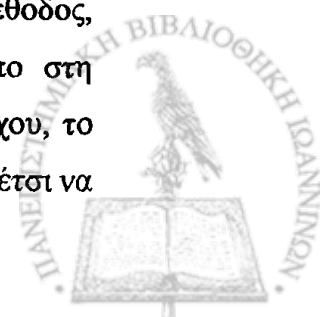

εποπτείας με τις γενικότερες εκπαιδευτικές, γεωγραφικές και κοινωνικές αλλαγές δεν είναι μια σχέση πλήρους αντιστοιχίας αλλά συνιστούν τον ειδικό τρόπο με τον οποίο στα πλαίσια της συγκυρίας, των αντιφάσεων και συγκρούσεων στην κοινωνία επιχειρείται να δοθεί απάντηση στο ζήτημα της άσκησης αποτελεσματικού ελέγχου του σχολικού μηχανισμού από τις κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις.

4. Τα χαρακτηριστικά των φορέων εποπτείας, οι αρμοδιότητές τους, το περιεχόμενο του επιθεωρητικού ελέγχου αποτελούν διακύβευμα για τις πολιτικές δυνάμεις και τους διανοούμενους. Η επικράτηση ενός ορισμένου τρόπου διαμόρφωσης της εποπτείας, ακριβώς επειδή συνδέεται ποικιλότροπα με την αναπαραγωγή κοινωνικών προνομίων μέσω του σχολικού μηχανισμού και συνολικά την κοινωνική λειτουργία του σχολείου και εκφράζει διαφορετικές προσεγγίσεις των ζητημάτων αυτών από πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις, αποτελεί καθ' όλη την περίοδο, αλλά ειδικότερα μετά το 1895, ένα από τα ζητήματα στα οποία συγκρούονται αντιλήψεις και πρακτικές συγκρότησης και οργάνωσης του αστικού κράτους και κατ' επέκταση του αστικού σχολείου στην Ελλάδα.

5. Ο επιθεωρητικός έλεγχος αποτελεί τη βασική μορφή αξιολόγησης όλη την περίοδο 1828-1914 και παρουσιάζεται στο σύνολο των κειμένων εκπαιδευτικής πολιτικής αλλά και στο λόγο των διανοουμένων της εποχής ως φυσική, αναγκαία και ουδέτερη διαδικασία. Οι δυσκολίες στην εφαρμογή συνεχούς και αποτελεσματικού επιθεωρητικού ελέγχου προβάλλονται ως στοιχείο που επηρεάζει αρνητικά την παρεχόμενη εκπαίδευση. Επιχειρείται έτσι να νομιμοποιηθεί και να γίνει αποδεκτή μια ορισμένη μορφή εποπτείας στην οποία εγγράφονται ρητά και με σαφήνεια μορφές κοινωνικού ελέγχου. Στην προσπάθεια αυτή χρησιμοποιούνται καθ' όλο το διάστημα αναφορές στο έθνος, την ιστορία, το «γενικό καλό» για την ανάπτυξη της χώρας, δηλαδή μια ορισμένη ιδεολογία.

6. Παρά τις ουσιαστικές διαφορές που παρουσιάζει η έκταση και ο βαθμός συγκρότησης του εκπαιδευτικού συστήματος της Ελλάδας στις περιόδους που εξετάσαμε, παραμένει συνεχής η τάση να εστιάζει ο επιθεωρητικός έλεγχος στις σχολικές διαδικασίες. Ο επιθεωρητικός έλεγχος με άλλα λόγια επιχειρεί – σε διαφορετική έκταση και βαθμό κάθε φορά – να ελέγξει μέσα από τις σχολικές και διδακτικές πρακτικές το περιεχόμενο της εκπαίδευσης (σχολική γνώση, μέθοδος, αξίες, στάσεις, συμπεριφορές κα) και να συμβάλλει με αυτόν τον τρόπο στη συμμόρφωση – πειθάρχηση εκπαιδευτικών και μαθητών. Η έκταση του ελέγχου, το είδος του ελέγχου και οι συνέπειες για εκπαιδευτικούς και μαθητές επιχειρούν έτσι να

κάνουν αποδεκτή μια ορισμένη μορφή σχέσης σχολείου και κοινωνίας. Η εποπτεία συνδέεται έτσι με μια ορισμένη κοινωνική λειτουργία του σχολείου αποτελώντας ιστορικά προσδιορισμένη εκπαιδευτική μετάφραση μορφών κοινωνικού ελέγχου.

7. Η πορεία διαμόρφωσης της μορφής και του περιεχομένου της εποπτείας, οι σχέσεις ανάμεσα στον επιθεωρητικό έλεγχο και μορφές κοινωνικού ελέγχου και οι πολλαπλές συσχετίσεις της εποπτείας με επιλογές, προτεραιότητες και συμφέροντα όψεων του κοινωνικού μας οδηγεί στην επιβεβαίωση της καταλληλότητας των θεωρητικών μας παραδοχών και της εξέτασης της εποπτείας ως τμήματος του σχολείου – ιδεολογικού μηχανισμού, το οποίο συμβάλλει στην αναπαραγωγή των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ

1. Πηγές – Τεκμήρια

- Αντωνίου Δ., *Η εκπαίδευση κατά την ελληνική επανάσταση, 1821-1827, τεκμηριωτικά κείμενα*, Τόμοι Α' και Β', Έκδοση Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα, 2002,
- Δασκαλάκης Απ., *Κείμενα –Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης, Σειρά Τρίτη. Τα περί Παιδείας*. Μέρος Α', Β' και Γ', Αθήναι, 1968.
- Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, (Τεκμήρια Ιστορίας)*, Τόμ. Α! και Β!, Εκδ. Εκδοτική Ερμής, Αθήνα, 1990.
- Δημήτρης Γληνός, *Άπαντα*, Εκδοτική φροντίδα Φίλιππος Ηλιού, Τόμ. Β', εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1983.
- *Εφημερίς των Φιλομαθών*, Περίοδος 1864-1876, τεύχη 512-837.
- *Εφημερίς των Συνελεύσεων της Βουλής*, περίοδος 1863-1914.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Οι συγκεκριμένοι μελλοντικοί στόχοι των εκπαιδευτικών συστημάτων*, COM(2001) 59 final, Βρυξέλλες 31-01-2001.
- [Μίλησης Γ.], *Νομοσχέδιον περί Δημοτικής και Γυμνασιακής Παιδείσεως*, Εν Αθήναις, 1877.
- Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα, Τεκμήρια –Μελέτες ιστορίας της νεοελληνικής εκπαίδευσης Ι*, Τόμος Α', εκδ. Gutenberg, Αθήνα, Γ' έκδοση, Ιανουάριος 2002.
- Μπουζάκης Τζήκας Χ., *Η κατάρτιση των Δασκάλων – Διδασκαλισσών και των Νηπιαγωγών στην Ελλάδα, Τόμ. Α! Η Περίοδος των Διδασκαλείων, 1834-1933*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1996.
- Περ. *Αναμορφωτής*, που εξέδιδε ο «Σύνδεσμος των Δημοδιδασκάλων αφοιτέρων των φύλων», τευχ. 1-2 και 4, Πάτρα, 1907.
- Περ. *Το Δημοτικόν Σχολείον*, του Συνδέσμου των Ελλήνων Δημοδιδασκάλων, τεύχη της περιόδου, 1907-1909, Εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου του «Κράτους».
- Περ. *Πλάτων*, έτος Β', 31 Οκτ. 1879, τεύχ. Α'.
- Περ. *Πλάτων*, έτος Γ', Νοέμ. 1880, τεύχ. Α'.
- Π.Ι.- ΥΠΕΠΘ., *ΔΕΠΠΣ*, Αθήνα, 2002.
- *Πρακτικά του εν Αθήναις Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου*, περίοδος 1873-1875.

- *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, περίοδος 1863-1914.
- Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, *Εκθέσεις των κατά το 1883 προς επιθεώρησιν των Δημοτικών Σχολείων αποσταλλέντων Εκτάκτων Επιθεωρητών*, Εν Αθήναις, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1885.

2. Νομοθεσία.

- *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, Ανατύπωση του Εθνικού Τυπογραφείου. Τεύχη των ετών: 1834-1914.
- Βενθύλος Γ., *Το θεσμολόγιον της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως*, Τόμος Α'-Δ!, Αθήνα, 1884-1898.
- Δηλιγιάννης Θ- Ζηνόπουλος Γ, *Ελληνική Νομοθεσία από του 1833 μέχρι του 1875*, Τόμος Στ', εκ του τυπογραφείου Ιωάννου Αγγελοπούλου, εν Αθήναις, 1875
- Ν. 2689, «Οργάνωση των περιφερειακών υπηρεσιών της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου και των εκπαιδευτικών, επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και άλλες διατάξεις», *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, αριθμ. 24/ 13 Φεβρουαρίου 2002, τεύχ. Α!
- Παρίσης Στ., *Ανωτέρα και Μέση Εκπαίδευσις, ήτοι συλλογή των διεπόντων την ανωτέραν και μέσην εκπαίδευσιν νόμων β. διαταγμάτων και εγκυκλίων του επί των Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου, 1833-1884*, εν Αθήναις, 1884.
- Πετρούλιας Ηλ., *Σχολική Νομοθεσία, ήτοι συλλογή νόμων βασιλικών διαταγμάτων και υπουργικών αποφάσεων εις σχολικά ζητήματα αναφερομένων*, εν Αθήναις, 1898.

3. Βιβλιογραφία.

-Αβδάλη Α., «Ο Καποδίστριας και η Επιτροπή της Προπαιδείας», *Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Παν. Ιωαννίνων*, Τόμ. 23^{ος}, Ιωάννινα, 1994, σ.5-77.

-Αλεξίου Θ., *Εργασία, Εκπαίδευση και Κοινωνικές Τάξεις. Το ιστορικό- θεωρητικό πλαίσιο*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2002.

-Αλτουσέρ Λ., *Θέσεις*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1999 (ζ' έκδοση).

-Ανδρέου Α., (συνεργασία Μαντζούφας Π.), *Θέματα Οργάνωσης και Διοίκησης της Εκπαίδευσης και της Σχολικής Μονάδας*, Εκδ. «Νέα Σύνορα» - Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1999.

-Ανδρέου Α., Παπακωνσταντίνου Γ., *Εξουσία και Οργάνωση- Διοίκηση του Εκπαιδευτικού Συστήματος*, Νέα Σύνορα – Λιβάνη, Αθήνα, 1994.

-Αντωνίου Δ., *Οι απαρχές του εκπαιδευτικού σχεδιασμού στο νεοελληνικό κράτος: το Σχέδιο της Επιτροπής του 1833*, Πατάκη, Αθήνα, 1992.

-Apple M., *Ιδεολογία και αναλυτικά προγράμματα*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1986,

-Apple M., *Εκπαίδευση και εξουσία*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1993

-Apple M., «Ρητορικές μεταρρυθμίσεις: αγορές, πρότυπα απόδοσης και ανισότητα», στο Κάτσικας Χ.- Καββαδίας Γ., *Η αξιολόγηση στην εκπαίδευση, Ποιος, ποιον και γιατί*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2002, σ. 99-111.

-Apple M., «Αν η αξιολόγηση των εκπαιδευτικών είναι η απάντηση, ποια είναι η ερώτηση;» στο Κάτσικας Χ.- Καββαδίας Γ., *Η αξιολόγηση στην εκπαίδευση, Ποιος, ποιον και γιατί*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2002, σ. 151-159

-Ανδρέου Α., «Σχέδια νόμων για την εκπαίδευση, 1870-1880, Περ. Θέσεις, τευχ. 26-27-28.

-Βασιλειάδης Γ., «Ιστορική ανασκόπηση του θεσμού της επιθεωρήσεως των σχολείων της στοιχειώδους εκπαίδευσως», στο *Επετηρίς Δημοτικής Εκπαίδευσως*, 1932, Τόμος Α!, Εκδοτικός οίκος Δημητράκου, Αθήνα 1932, σ.221-246.

-Berelson B., *Content Analysis in Communication Research*, Hafner Press, New York, 1984 (reprinted).

-Blackledge D., Hunt B., *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, εκδ. Έκφραση (σειρά εκπαιδευτική βιβλιοθήκη), Αθήνα, 1995.

- Bonal X., Rambla X.**, «Στα δίχτυα της καθολικά παιδαγωγημένης κοινωνίας», στο Αθανασιάδης Χ., Πατραμάνης Α., (επιμ), *Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και εκπαιδευτικοί*, Κλαδικό Εκπαιδευτικό Ινστιτούτο ΙΝΕ – ΓΣΕΕ, Αθήνα, 2003.
- Βρατσάνος Μιλ.**, *Το Δημοτικό Σχολείο εν Ελλάδι, και ο Διδάσκαλος αυτού, ήτοι σκέψεις περί της ενεστώσης κατάστασης της δημοτικής εκπαίδευσης και βελτιώσεως αυτής αναγνωσθείσαι εν εκτάκτω συνέλευσιν των εταίρων του ελληνικού διδασκαλικού συλλόγου*, Αθήνησι, 1874.
- Cohen L., Manion L.**, *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*, εκδ. Έκφραση, Αθήνα, 1997 .
- Craib I.**, *Σύγχρονη κοινωνική θεωρία. Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας*, (επιμ. Παντελής Λέκκας), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000.
- Δερβίσης Σπ.**, *Οργάνωση και Διοίκηση της εκπαίδευσης. Οργάνωση σχολείου και τάξης κατά την εκπαιδευτική νομοθεσία που ισχύει*, Θεσσαλονίκη, 1984.
- Δερτιλής Γ.**, «Σχέσεις της ελληνικής οικονομίας με την Ευρώπη (1860-1910)», στο περ. *Δελτίο της εταιρείας σπουδών του νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας*, τευχ. 2, Αθήνα, 1978, σ.86-98.
- Δημαράς Α.**, «Υπουργείο Παιδείας και εκπαιδευτική πολιτική: Δοκίμιο προβληματισμού», στο περ. *Σύγχρονα θέματα*, Άνοιξη 1979, τευχ.4. σ. 3-8.
- Δημαράς Α.**, «Ειδολογικές τομές στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης», στο περ. *Δελτίο της εταιρείας σπουδών του νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας*, τευχ. 3, Αθήνα, 1979, σ.42- 54.
- Δημαράς Α.**, «Ξένες επιδράσεις στη διαμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος», στο περ. *Δελτίο της εταιρείας σπουδών του νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας*, τευχ. 2, Αθήνα, 1978, σ.60-63.
- Εξαρχόπουλος Ν.**, *Ποίος τις πρέπει να είναι ο διδάσκαλος*, εκ του Τυπογραφείου των Καταστημάτων «Αυγής Αθηνών», Αποστολοπούλου, εν Αθήναις, 1907.
- Εξαρχόπουλος Ν.**, *Περί του θεσμού της επιθεωρήσεως των σχολείων*, Αθήνα, 1906.
- Ευαγγελόπουλος Σ.**, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, Οργάνωση και Διοίκησης της Εκπαίδευσης*, τομ., Α! και Β!, Αθήνα 1984,
- Ευταξίας Αθ.**, *Εκπαιδευτικά αγορεύσεις εν τη Βουλή*, εν Αθήναις, 1895.
- Ευταξίας Αθ.**, *Μεταρρυθμίσεις και ανόρθωσις*, εκ του τυπογραφείου Π.Δ. Σακελλαρίου, εν Αθήναις, 1899.
- Ζαγγογιάννης Δ.Κ.**, *Λόγοι Απολύσεως από της εν τω Πανεπιστημίου καθηγεσίας*, εν Αθήναις, 1901.

- Θεοδωρακόπουλος Ε., *Ισχύουσα νομοθεσία Δημοτικής Εκπαιδευσεως*, Ιωάννινα, 1963
- Θεοδωρόπουλος Ι.Γ., *Οι τελευταίοι λόγοι του αιιδίμου Πορφυρόπουλου περί δημοτικής εκπαιδευσεως εν ταις συνελευσεσι του Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου*, Αθήνησι, 1878.
- *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Τόμ. ΙΓ' και ΙΔ', Αθήνα, 1977.
- *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Τόμος 5^{ος} -6^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004.
- Καλαφάτη Ε., *Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης 1821-1929, Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, ΓΓΝΓ, Αθήνα, 1998.
- Κάτσικας Χ.- Θεριανός Κ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2004*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2004.
- Κάτσικας Χ.- Καββαδίας Γ., *Η αξιολόγηση στην εκπαίδευση, Ποιος, ποιον και γιατί*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2002,
- Κόκκοτας Α., *Οδηγός και νομολογία του διδασκάλου*, Πάτρα, Σεπτέμβριος 1958
- Κοντονή Α., *Το νεοελληνικό σχολείο και πολιτικός ρόλος των παιδαγωγικών συστημάτων*, Κριτική, Αθήνα, 1997.
- Κούκου Ε., *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία, 1827-1832, Β', Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Αιγίνης*, Αθήναι, 1972.
- Κωτσίκης Β., *Οργάνωση και διοίκηση της εκπαίδευσης*, Εκδ. Έλλην, Αθήνα, 1993.
- Λαμπίρη- Δημάκη, Ι., *Κοινωνιολογία και Ιστορία*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1989.
- Λιάκος Α., «Η νεοελληνική ιστοριογραφία το τελευταίο τέταρτο του εικοστού αιώνα», στο περ. *Σύγχρονα Θέματα*, τευχ. 76-77, Αθήνα, 2002, σ.72-91.
- Λέφας Χ, *Ιστορία της εκπαιδευσεως*, ΟΕΔΒ, Αθήνα ,1942.
- Λιγνάδης Τ., «Η διαδρομή του Νεοελληνικού κράτους – Κοινωνικοί και πολιτικοί σχηματισμού», στο περ. *Δελτίο της εταιρείας σπουδών του νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας*, τευχ. 1, Αθήνα, 1977, σ.51-56.
- Μαυρογιώργος Γ., «Αξιολόγηση του εκπαιδευτικού Γραφειοκρατική συμμόρφωση ή μετασχηματιστική παρέμβαση;» περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τευχ. 15, Αθήνα, 1984, σ. 11-19
- Μαυρογιώργος Γ., «Σχολικοί σύμβουλοι: Η πολιτική του ΥΠΕΠΘ, ή (αντί)στάση των εκπαιδευτικών και ο εγκιβωτισμός ενός θεσμού», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τευχ. 32, Αθήνα, 1987, σ. 16-19.

- Μαυρογιώργος Γ.**, «Η αξιολόγηση του «Εκπαιδευτικού Έργου» και το ψευδεπίγραφο Προεδρικό Διάταγμα», Εισήγηση στο *Συνέδριο της ΟΛΜΕ* με θέμα: *Ο Εκπαιδευτικός μπροστά στην Ευρώπη που αλλάζει*, Εκδ. ΟΛΜΕ, Αθήνα, 1993, σ.133-158.
- Μαυρογιώργος Γ.**, «Βασική Εκπαίδευση και Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών: Πτυχές ισομορφισμού στην Ευρωπαϊκή Διάσταση», εισήγηση στο ευρωπαϊκό συνέδριο με θέμα: *Ο Έλληνας εκπαιδευτικός και η Ευρωπαϊκή του Διάσταση*, Αθήνα, 1993, Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη, Εκπαιδευτήρια Γείτονα, σ.138-160.
- Μαυρογιώργος Γ.**, «Αξιολόγηση του εκπαιδευτικού: Η εναρμόνιση του πανοπιστισμού» στο Κάτσικας Χ.- Καββαδίας Γ., *Η αξιολόγηση στην εκπαίδευση, Ποιος, ποιον και γιατί*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2002, σ. 139-140.
- Μαυρογιώργος Γ.**, *Εκπαιδευτική πολιτική και στρατηγικές νομιμοποίησης*, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Φ.Π.Ψ., Τομέας Παιδαγωγικής, Ιωάννινα, 2003.
- Μαυροσκούφης Δ.**, *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα, 1821-1832* (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1988.
- Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια**, εκδ. Ελληνικά Γράμματα- Herder και η νεότερη έκδοση, **Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια –Λεξικό**, εκδ. Ελληνικά Γράμματα.
- Μηλιός Γ.**, *Εκπαίδευση και εξουσία, Κριτική της καπιταλιστικής εκπαίδευσης*, εκδ. Αγώνας, Αθήνα, 1981.
- Μηλιός Γ.**, *Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός, Από τον επεκτατισμό στην καπιταλιστική ανάπτυξη*, εκδ. Κριτική (δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση), Αθήνα, 2000.
- Mialaret G.**, *Εισαγωγή στις Επιστήμες της Αγωγής*, (μετ. Γ. Ζακόπουλου), Τυπωθήτω- Δαρδάνος, Αθήνα 1999.
- Μοσκόφ Κ.**, «Εξάρτηση και ιδεολογία», στο περ. *Δελτίο της εταιρείας σπουδών του νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας*, τευχ. 2, Αθήνα, 1978, σ.64-66.
- Νούτσος Μπ.**, *Η εκπαίδευση των δασκάλων: ιδεολογικές διαστάσεις και μεθοδολογικές προϋποθέσεις*, στο περ., *Σύγχρονα θέματα*, τευχ. 4, Άνοιξη 1979, σ.23-31.
- Νούτσος Μπ.**, «Ο θεσμός του επιθεωρητή στην εκπαίδευση», στο *Πρακτικά Ημερίδας με θέμα Η αξιολόγηση στην εκπαίδευση σήμερα*, Α.Π.Θ.- Π.Τ.Δ.Ε., Θεσσαλονίκη, Σεπτέμβριος, 2001.

- Νούτσος Μπ.**, «Εκπαιδευτικοί και φαντάσματα αξιολόγησης», Περ. *Εκπαιδευτική Κοινότητα* τ.ι., 2001, σ.24-29.
- Νούτσος Μπ.**, «Οι εκπαιδευτικοί και η ιδεολογία του επαγγελματισμού», εισήγηση στο *Συνέδριο της ΟΛΜΕ* με θέμα: *Ο Εκπαιδευτικός μπροστά στην Ευρώπη που αλλάζει*, Εκδ. ΟΛΜΕ, Αθήνα, 1993, σ.38-49.
- Νούτσος Μπ.**, *Διδακτικοί στόχοι και αναλυτικό και αναλυτικό πρόγραμμα*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα, 1983.
- Νούτσος Μπ.** «Κοινωνιολογία και Εκπαίδευση», στο περ. *Διαβάζω*, τχ.113, Αθήνα, 1986, σ: 42-47.
- Νούτσος Χ.**, *Ιδεολογία και Εκπαιδευτική πολιτική*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1986.
- Νούτσος Χ.**, *Ιστορία της εκπαίδευσης και ιδεολογία, Όψεις του Μεσοπολέμου*, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα, 1990.
- Νούτσος Χ.**, *Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1999 (ανατύπωση).
- Νούτσος Χ.**, «Η ιδεολογία της αξιολόγησης στην εκπαίδευση», εισήγηση σε Συνέδριο με θέμα: *Ιδεολογικά ρεύματα και τάσεις της διανόησης στη σημερινή Ελλάδα*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα, 2002
- Νούτσος Χ.**, *Προτείνω την απόλυτη. Η ιδεολογία της καθηγητικής ευθύνης το 19^ο αιώνα στην Ελλάδα*, Εργαστήριο Ιστορίας Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (αριθ. 2), εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2004.
- Παλυβός Δ.**, *Η νέα σχολική νομοθεσία της Δημοτικής Εκπαιδύσεως*, Αθήνα, 1979
- Παναγιωτόπουλος Β.**, «Η αγροτική Ελλάδα στην ευρωπαϊκή οικονομική συγκυρία (1770- 1871)», στο περ. *Δελτίο της εταιρείας σπουδών του νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας*, τευχ. 2, Αθήνα, 1978, σ.67-74.
- Παπαγεωργίου Β.**, «Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος και η εισαγωγή της εις την Ελλάδα» στο *Επετηρίς της Δημοτικής Εκπαιδύσεως 1932*, Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου, Αθήνα, 1932, σ. 286-291.
- Παπαδάκης Γ.**, *Σύγχρονος οδηγός εκπαιδευτικού*, Αθήνα, 1971.
- Παπαδημητρίου Σ.Ν.**, *Ιστορία του Δημοτικού μας Σχολείου(1834-1895)*, Αθήνα, 1950.
- Παπακωνσταντίνου Π.- Ανδρέου Απ.**, *Τα Διδασκαλεία και η ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης, 1875-1914*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα, 1992.
- Παπαμάυρος Μ**, *Σύστημα Νέας Παιδαγωγικής*, χ.χ

- Πουλαντζιάς Ν., *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, Τόμ. Α', Θεμέλιο, Αθήνα, 1980.
- Πουλαντζιάς Ν., *Οι κοινωνικές τάξεις στο σύγχρονο καπιταλισμό*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1990
- Πυργιωτάκης Ι.Ε., *Η Οδύσσεια του διδασκαλικού επαγγέλματος*, εκδοτικός οίκος Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1992.
- Σαΐτης Χ., *Οργάνωση και διοίκηση της εκπαίδευσης, Θεωρία και πράξη*, Αθήνα 1992
- Σβορώνος Ν., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 9^η έκδοσή, 1985.
- Σμυρνής Ν.- Βλάχος Ηλ.- Παπαγεωργίου Β., *Επετηρίς της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως, 1932, έτος Α!*, εκδοτικός οίκος Δημητράκου, Αθήνα, 1933.
- Σολομών Ι., *Εξουσία και Τάξη στο Νεοελληνικό Σχολείο*, Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1992.
- Τζήκας Χρ., Ι.Π.Κοκκώνης, *Ο Ρόλος του στη Θεμελίωση και τα Πρώτα Βήματα της Δημοτικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα*, Τεκμήρια-Μελέτες Ιστορίας Νεοελληνικής Εκπαίδευσης 6, Gutenberg, Αθήνα, 1999.
- Τζουμελέας Σ.Γ.- Παναγόπουλος Π.Α., *Η εκπαίδευσή μας στα τελευταία 100 χρόνια*, εκδ. οίκος Δημητράκου, Αθήνα, 1933.
- Τοπάλης Δ., *Περί Υποχρεωτικής Εκπαιδεύσεως*, (ανατύπωση εκ της Εθνικής Αγωγής), Εν Αθήναις, 1904
- Τσαούσης Δ.Γ. (επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα*, σειρά Ελληνική κοινωνία 2, εκδ. Βιβλιοπωλείο της Εστίας (δεύτερη έκδοση), Αθήνα, 1998.
- Τσαπόγας Μ., «Τα κόμματα στην ελληνική ιστοριογραφία: Η αποκατάσταση του Πολιτικού», στο περ. *Σύγχρονα θέματα*, τευχ. 56, Αθήνα, Ιούλιος- Σεπτέμβριος 1995, σ.87-93.
- Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα, (1830-1922)*, Θεμέλιο (στ' έκδοση), Αθήνα, 1992.
- Τσουκαλάς Κ., *Η ελληνική τραγωδία, από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*, τέταρτη έκδοση, Ολκός, Αθήνα, 1974.
- Τσουκαλάς Κ., *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος, Η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα*, εκδ. Θεμέλιο (έκτη έκδοση), Αθήνα, 1993.
- Φίλος Στ., *Το χρονικό ενός θεσμού, Η διοίκηση και η εποπτεία της εκπαίδευσης κατά την τελευταία 150/ετία, 1832-1982*, εκδ. Βιβλία για όλους, Αθήνα, 1984.

- Φραγκουδάκη Α., *Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου. Ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1978.
- Φραγκουδάκη Α., *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1985
- Φραγκουδάκη Α., *Ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός και ο γλωσσικός συμβιβασμός του 1911*, Ιωάννινα, 1977.
- Φραγκουδάκη Α., *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι, άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, Κέδρος, Αθήνα, 2000.
- Φραγκουδάκη Α., «Η αστική ιδεολογία στο δημοτικό σχολείο», στο περ. *Δελτίο της εταιρείας σπουδών του νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας*, τευχ. 3, Αθήνα, 1979, σ.35- 41.
- Χασαπάκης Δ., «Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης», περ. *Ο Πολίτης*, τευχ. 35, Αθήνα, 1985.
- Χατζιωσήφ Χ., *Η Γηραιά Σελήνη, Η βιομηχανία στην Ελλάδα, 1830-1940*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1993.
- Χατζηστεφανίδης Θ., *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, (1821-1986)*, Παπαδήμα, Αθήνα, 1990.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΕΩΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΗΣ ΚΑΤΑ ΕΣΤΙΝ
1891, 1892, 1893

Α. Εξωτερική ατμόσφαιρα του έτους 1892

Παρατήρηση: Η μέση τιμή της υγρασίας είναι 75,5%

Μήνας	1891	1892	1893
Ιανουάριος			
Φεβρουάριος			
Μάρτιος	12		
Απρίλιος	20		
Μάιος	8		
Ιούνιος	14		
Ιούλιος	101		
Αύγουστος			
Σεπτέμβριος			
Οκτώβριος			
Νοέμβριος			
Δεκέμβριος			
Σύνολο			

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η μέση τιμή της υγρασίας είναι 75,5%. Η μέση τιμή της πίεσης είναι 755,5 mm. Η μέση τιμή της θερμοκρασίας είναι 15,5°C. Η μέση τιμή της ταχύτητας του ανέμου είναι 1,5 m/s. Η μέση τιμή της κατεύθυνσης του ανέμου είναι 180°. Η μέση τιμή της ορατότητας είναι 10 km. Η μέση τιμή της συχνότητας των βροχών είναι 10 φορές το μήνα. Η μέση τιμή της ποσότητας των βροχών είναι 10 mm το μήνα. Η μέση τιμή της συχνότητας των χιονιού είναι 0 φορές το μήνα. Η μέση τιμή της ποσότητας των χιονιού είναι 0 mm το μήνα.

Η μέση τιμή της υγρασίας είναι 75,5%. Η μέση τιμή της πίεσης είναι 755,5 mm. Η μέση τιμή της θερμοκρασίας είναι 15,5°C. Η μέση τιμή της ταχύτητας του ανέμου είναι 1,5 m/s. Η μέση τιμή της κατεύθυνσης του ανέμου είναι 180°. Η μέση τιμή της ορατότητας είναι 10 km. Η μέση τιμή της συχνότητας των βροχών είναι 10 φορές το μήνα. Η μέση τιμή της ποσότητας των βροχών είναι 10 mm το μήνα. Η μέση τιμή της συχνότητας των χιονιού είναι 0 φορές το μήνα. Η μέση τιμή της ποσότητας των χιονιού είναι 0 mm το μήνα.

**ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ* ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ:
1892,1893,1894.**

A. Εκπαιδευτικές μεταβολές του έτους 1892

Πίνακας Ι. Απολύσεις Δημοδιδασκάλων κατά μήνα και φύλο (1892)

Μήνας	Άντρες	Γυναίκες	Σύνολο**
Ιανουάριος	15	6	21
Φεβρουάριος	2	7	9
Μάρτιος	13	20	33
Απρίλιος	20	9	29
Μάιος	4	6	10
Ιούνιος	14	38	52
Ιούλιος	101	93	194
Αύγουστος	146		146
Σεπτέμβριος	106	201	307
Οκτώβριος	17	13	30
Νοέμβριος	29	22	51
Δεκέμβριος	21	15	36
Σύνολο	488	430	918

* Τα στοιχεία, τα οποία παρουσιάζονται στους πίνακες του παραρτήματος, αφορούν τους απόλυτους αριθμούς των μεταβολών (απολύσεις, μεταθέσεις, διορισμούς) των εκπαιδευτικών της δημοτικής εκπαίδευσης, έτσι όπως αναγράφονται στα ΦΕΚ των αντίστοιχων ετών και όχι τις ονομαστικές περιπτώσεις αυτών, οι οποίοι υποβλήθηκαν στις μεταβολές. Συνεπώς δεν αφορούν τους απόλυτους αριθμούς των απολυθέντων δημοδιδασκάλων.

** Στα ΦΕΚ, του έτους 1892 (Τμήμα Τέταρτον: «Αγγελία αφορώσαι την δημόσιαν υπηρεσίαν»- από 1-1-1892 έως 31-12-1892) δεν αναγράφονται οι μεταβολές των γραμματοδιδασκάλων. Συνεπώς, δεν διαθέτουμε στοιχεία αυτών (απολύσεις, διορισμούς, μεταθέσεις).

Πίνακας Π. Αιτία απόλυσης Δημοδιδασκάλων κατά φύλο (1892)

Αιτία	Άντρες	Γυναίκες	Σύνολο
Μη μεταβίων/ούσα	34	29	63
Απόσχων/ουσα	8	8	16
Εγκατάλειψη θέσης	15	6	21
Παραίτησή/ μη αποδοχή της θέσης	10	9	19
Παραίτηση με έκφραση ευαρέσκειας από το Υπουργείο	6	2	8
Μη αναλαβών/ούσα	28	27	55
Λόγοι στράτευσης	3		3
Ανέλαβε άλλη υπηρεσία	1		1
Ν. ΒΠΕ (με βάση τα άρθ.11,12)	11	5	16
Ν. ΑΦΝΗ (με βάση το αρθ.5)	128	111	239
ΒΠΕ (με βάση το άρθρ. 16)	244	202	446
Δεν αναφέρεται λόγος		31	31
Σύνολο	488	430	918

Πίνακας ΙΙΙ. Ποσοστό απολύσεων κατά φύλο (1892)

Φύλο	Ποσοστό απολύσεων	Απόλυτοι αριθμοί
Άντρες	53,2%	488
Γυναίκες	46,8%	430
Σύνολο	100%	918

Πίνακας IV. Μεταθέσεις Δημοδιδασκάλων κατά μήνα και φύλο (1892)

Μήνας	Άντρες	Γυναίκες	Σύνολο
Ιανουάριος	40	9	49
Φεβρουάριος	34	16	50
Μάρτιος	45	16	61
Απρίλιος	55	24	79
Μάιος	25	13	38
Ιούνιος	16	5	21
Ιούλιος	3		3
Αύγουστος	275	30	305
Σεπτέμβριος	391	166	557
Οκτώβριος	57	13	70
Νοέμβριος	54	9	63
Δεκέμβριος	52	5	57
Σύνολο	1047	306	1353

Πίνακας V. Αιτία μετάθεσης Δημοδιδασκάλων κατά φύλο (1892)

Αιτία	Άντρες	Γυναίκες	Σύνολο
Αίτησή τους	346	102	448
N.ΒΠΕ (άρθ. 11,12)	35	2	37
N. ΑΦΝΗ (άρθ. 5)	23	11	34
N. ΒΠΕ (άρθ. 16)	639	191	830
Δεν αναφέρεται λόγος	4		4
Σύνολο	1047	306	1353

Πίνακας VI. Διορισμοί Δημοδιδασκάλων κατά μήνα και φύλο (1892)

Μήνας	Άντρες	Γυναίκες	Σύνολο
Ιανουάριος	12	9	21
Φεβρουάριος	10	23	33
Μάρτιος	14	20	34
Απρίλιος	23	18	41
Μάιος	13	7	20
Ιούνιος	8	7	15
Ιούλιος	17	1	18
Αύγουστος	66	36	102
Σεπτέμβριος	187	91	278
Οκτώβριος	92	43	135
Νοέμβριος	48	35	83
Δεκέμβριος	48	28	76
Σύνολο	538	318	856

Β. Εκπαιδευτικές μεταβολές του έτους 1893

Πίνακας VII. Απολύσεις εκπαιδευτικών κατά μήνα, κατηγορία και φύλο (1893)

Μήνας	Δημ/λοι		Σύνολο Δημ/λων	Γραμ/λοι		Σύνολο μηνός
	Άντρες	Γυναίκες		Άντρες	Γυναίκες	
Ιανουάριος	15	9	24	21	3	45
Φεβρουάριος	14	10	24	20	4	44
Μάρτιος	5	6	11	16	0	27
Απρίλιος	73	68	141	29	112	170
Μάιος	13	4	17	726	0	743
Ιούνιος	14	8	22	9	13	31
Ιούλιος	50	4	54	134	0	188
Αύγουστος	241	96	337	0	0	337
Σεπτέμβριος	19	31	50	0	0	50
Οκτώβριος	17	26	43	0	0	43
Νοέμβριος	23	8	31	76	0	107
Δεκέμβριος	16	22	38	55	0	93
Σύνολο	500	292	792	1086	0	1878

Πίνακας VIII. Αιτία απόλυσης εκπαιδευτικών κατά κατηγορία και φύλο (1893)

Αιτία	Δημ/λοι		Γραμ/λοι	Σύνολο
	Άντρες	Γυναίκες	Άντρες	
Μη μεταβών/ούσα	38	41	4	83
Απόσχων/ουσα	10	16		26
Εγκατάλειψη θέσης	23	14	1	38
Παραίτησή ή μη αποδοχή της θέσης	5	10		15
Παραίτηση με έκφραση ευαρέσκειας από το Υπουργείο	3	2		5
Μη αναλαβών/ούσα	20	21	2	43
Λόγοι στράτευσης	6			6
Ανέλαβε άλλη υπηρεσία	1			1
N. ΒΠΕ (με βάση τα άρθ. 11,12)	126	73	93	292
N. ΑΦΝΗ (με βάση το αρθ.5)	14	2		16
ΒΠΕ (με βάση το άρθρ. 16)	254	113	239	606
Δεν αναφέρεται λόγος (υπουργική απόφαση)			691	691
Κατάργηση σχολείων			56	56
Σύνολο	500	292	1086	1878

Πίνακας IX. Ποσοστό απολύσεων εκπαιδευτικών κατά κατηγορία και φύλο (1893)

Κατηγορία	Φύλο	Ποσοστό απολύσεων	Απόλυτοι αριθμοί
Δημ/λοι	Άντρες	26,6%	500
	Γυναίκες	15,5%	292
Γραμ/λοι	Άντρες	57,9%	1086
	Σύνολο	100%	1878

Πίνακας X. Μεταθέσεις εκπαιδευτικών κατά μήνα, κατηγορία και φύλο (1893)

Μήνας	Δημ/λοι		Γραμ/λοι		Σύνολο μηνός
	Άντρες	Γυναίκες	Άντρες		
Ιανουάριος	19	2	10		31
Φεβρουάριος	39	3	17		59
Μάρτιος	15	3	9		27
Απρίλιος	26	4	22		52
Μάιος	11	5	1		17
Ιούνιος	5	1			6
Ιούλιος	3	3			6
Αύγουστος	91	57			148
Σεπτέμβριος	279	86			365
Οκτώβριος	84	32			116
Νοέμβριος	43	3	23		69
Δεκέμβριος	53	15	33		101
Σύνολο έτους	668	214	115		997

Πίνακας XI. Αιτία μετάθεσης εκπαιδευτικών κατά κατηγορία και φύλο (1893)

Αιτία	Δημ/λοι		Γραμ/λοι		Σύνολο
	Άντρες	Γυναίκες	Άντρες		
Αίτησή τους	485	119	1		605
N. ΒΠΕ (άρθ. 11,12)	12	3			15
N. ΑΦΝΗ (άρθ. 5)	17	3			20
N. ΒΠΕ (άρθ. 16)	90	57			147
Τοποθέτηση	53	32			85
Δεν αναφέρεται λόγος	11		114		125
Σύνολο	668	214	115		997

Πίνακας ΧΗ. Διορισμοί εκπαιδευτικών κατά μήνα, κατηγορία και φύλο (1893)

Μήνας	Δημ/λοι		Γραμ/λοι	Σύνολο μηνός
	Άντρες	Γυναίκες	Άντρες	
Ιανουάριος	12	6	100	118
Φεβρουάριος	20	7	105	132
Μάρτιος	8	9	19	36
Απρίλιος	67	39	46	152
Μάιος	2	5	1	8
Ιούνιος	6	1		7
Ιούλιος	20			20
Αύγουστος	26	4		30
Σεπτέμβριος	420	141	1	562
Οκτώβριος	75	51	194	320
Νοέμβριος	29	8	355	392
Δεκέμβριος	24	25	242	291
Σύνολο έτους	709	296	1063	2068

Γ. Εκπαιδευτικές μεταβολές του έτους 1894

Πίνακας XIII. Απολύσεις εκπαιδευτικών κατά μήνα, κατηγορία και φύλο (1894)

Μήνας	Δημ/λοι		Γραμ/λοι		Σύνολο μηνός
	Άντρες	Γυναίκες	Άντρες	Άντρες*	
Ιανουάριος	19	3	40		62
Φεβρουάριος	19	4	24		47
Μάρτιος	10	5	28		43
Απρίλιος	11	8	15		34
Μάιος	8	6	9		23
Ιούνιος	2	3	552		557
Ιούλιος	1	3	285		289
Αύγουστος	218	110	1		329
Σεπτέμβριος	1	3			4
Οκτώβριος	14	13			27
Νοέμβριος	11	15	20		46
Δεκέμβριος	9	7	34	3	53
Σύνολο έτους	323	180	1008	3	1514

* Γραμματιστές (απόφοιτοι των υποδιδασκαλείων) εμφανίζονται στα σχετικά ΦΕΚ από τον Οκτώβριο του έτους 1894.

Πίνακας XIV. Αιτία απόλυσης εκπαιδευτικών κατά κατηγορία και φύλο (1894)

Αιτία	Δημ/λοι		Γραμ/λοι	Σύνολο κατηγορίας
	Άντρες	Γυναίκες	Άντρες	
Μη μεταβών/ούσα	18	18	1 (+1 Γρ/της)	38
Απόσχών/ουσα	20	9		29
Εγκατάλειψη θέσης	8	5	1	14
Παραίτηση ή μη αποδοχή της θέσης	8	9	5	22
Παραίτηση με έκφραση ευαρέσκειας	4	3		7
Μη αναλαβών/ούσα	30	23	5	58
Λόγοι στράτευσης	4			4
Ανέλαβε άλλη υπηρεσία	2			2
Ν. ΒΠΕ (με βάση τα άρθ.9,11,16)	215	110		325
Ν. ΑΦΝΗ (με βάση το αρθ.5)	9	3		12
Κατάργηση σχολείων	5		1	6
Με υπουργική απόφαση			995 (+2 Γρ/τές)	997
Σύνολο έτους	323	180	1011	1514

Πίνακας XV. Ποσοστό απολύσεων εκπαιδευτικών κατά κατηγορία και φύλο (1894)

Κατηγορία	Φύλο	Ποσοστό απολύσεων	Απόλυτοι αριθμοί
Δημ/λοι	Άντρες	21,3%	323
	Γυναίκες	11,9%	180
Γραμ/λοι	Άντρες	66,8%	1011
Σύνολο		100%	1514

Πίνακας XVI. Μεταθέσεις εκπαιδευτικών κατά μήνα, κατηγορία και φύλο (1894)

Μήνας	Δημ/λοι		Γραμ/λοι		Σύνολο μηνός
	Άντρες	Γυναίκες	Άντρες	Άντρες	
Ιανουάριος	36	5	26		67
Φεβρουάριος	46	9	24		79
Μάρτιος	42	6	24		72
Απρίλιος	27	7	15		49
Μάιος	13	3	5		21
Ιούνιος	3		2		5
Ιούλιος	1				1
Αύγουστος	479	143			622
Σεπτέμβριος	38	21			59
Οκτώβριος	44	23			67
Νοέμβριος	47	13	9	3	72
Δεκέμβριος	45	10	23	3	81
Σύνολο έτους	821	240	128	6	1195

Πίνακας XVII. Διορισμοί εκπαιδευτικών κατά μήνα, κατηγορία και φύλο (1894)

Μήνας	Δημ/λοι		Γραμ/λοι		Σύνολο μηνός
	Άντρες	Γυναίκες	Άντρες	Άντρες	
Ιανουάριος	23	8	130		161
Φεβρουάριος	30	4	75		109
Μάρτιος	16	2	47		65
Απρίλιος	16	4	23		43
Μάιος	9	6	12		27
Ιούνιος	2	1			3
Ιούλιος	17				17
Αύγουστος	147	98			245
Σεπτέμβριος	86	22			108
Οκτώβριος	61	31	112	4	208
Νοέμβριος	30	18	626	86	760
Δεκέμβριος	17	7	107	27	158
Σύνολο έτους	454	201	1132	117	1904

ΠΙΝΑΚΑΣ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

- Αβδάλη Α., 35
 Αλεξίου Θ., 9
 Αλτουσέρ Λ., 15
 Ανδρέου Α., 13, 14, 18
 Αντωνίου Δ., 29, 35, 40, 48
 Apple M., 9, 16
 Αυγερινός Α., 52, 54, 55, 57, 68, 70
-
- Βενθύλος Γ., 51, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 72, 73, 78
 Berelson 24
 Bernstein B., 102
 Blackledge D., 15
 Βυζάντιος Σ., 57, 60
 Bodelout C., 16
 Bowles S., 16
- Γληνός Δ., 76, 83, 84, 87, 88, 90, 91
 Γραφειάδης Δ., 52, 58, 67
 Craib I., 15
 Gintis H., 16
- Δασκαλάκης Α., 23, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 39, 40, 44, 45, 46, 47, 50
 Δερβίσης Σ., 14
 Δηλιγιάννης Θ., 36, 37, 38, 45, 47, 48, 49, 50, 51
 Δημαράς Α., 13, 16, 29, 30, 36, 51, 61, 67
 Διαμαντοπούλου Α., 73
- Εξαρχόπουλος Ν., 85
 Ευταξίας Α., 86, 87, 89
 Ευαγγελόπουλος Σ., 14, 18
 Establet R., 16

Ζηνόπουλος Κ., 36, 37, 38, 45, 47, 48, 49, 50, 51

Ηλιού Φ., 76, 83

Hunt B., 15

Θεοτόκης Γ., 71, 72

Θεριανός Κ., 18

Καββαδίας Γ., 9

Καλαφάτη Ε., 28, 29, 38, 52

Καλλισπέρη Σ., 73

Καρακούση Ε., 73

Κάτσικας Χ., 9, 18

Κόκκοτας Α., 14

Κοκκώνης Ι., 39, 41, 46, 47

Κοσσονάκος Κ. 65

Κούκου Ε., 33, 34, 40, 41, 46

Κωτσίκης Β., 14

Λαμπίρη – Δημάκη Ι., 17, 24

Λέφας Χ., 17, 35, 51, 61

Μανέτας Π., 61

Μαυρογιώργος Γ., 9, 15, 66

Μαυροσκούφης Δ., 33, 40

Μίλησης Γ., 53

Μηλιός Γ., 15

Μπουζάκης Σ., 36, 42, 51, 53, 57, 70, 71, 72, 81, 82, 83, 87, 89, 90

Μπουκουβάλα Ε., 73

Νούτσος Χ., 8, 9, 10, 15, 16, 18, 66, 100

Οικονόμος Π.Π., 60

Παλυβός Δ., 14
 Παναγόπουλος Π., 17
 Παπαγεωργίου Β., 29
 Παπαδάκης Γ., 14
 Παπαδημητρίου Ν., 17, 38
 Παπακωνσταντίνου Γ., 13, 14, 18
 Παπακωνσταντίνου Π., 18
 Παπαμάρκος Χ., 60
 Παπαμαύρος Μ., 17
 Παπαμιχαλόπουλος Κ., 65
 Παπασωτηρίου Γ., 75
 Πετρίδης Γ., 52, 72, 89
 Πολίτης Ν., 59
 Πουланτζάς Ν., 14, 15
 Πούλιος Χ., 59, 60
 Πυργιωτάκης Ι., 18, 62, 63

Σαΐτης Χ., 14
 Σβορώνος Ν., 89
 Σολομών Ι., 28

Τζήκας Χ., 41, 42, 51
 Τζουμελέας Σ., 17
 Τοπάλης Δ., 81
 Τσιριμώκος Ι., 76, 83
 Τσουκαλάς Κ., 16, 80

Φύλος Σ., 18, 23
 Φραγκουδάκη Α., 10, 15, 16

Χατζηστεφανίδης Θ., 18

